3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1988

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje: Urednički odbor
Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Stipe Tadić
Godina izdavanja i tiskanja: 1988.
Copyright: HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).
Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 431-950
Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.
Cijena pojedinom broju 2.000.—din.
Godišnja pretplata 12.000.—d, uplaćuje se u korist žiro računa kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
012101-2320418628
Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

BROJ 3 **ZAGREB, svibanj—lipanj 1988.** **GOD. XXI**

Radovan GRGEC

Uz rub (58)

Književnost kao umjetnički izraz ima svoju samosvojnu zakonitost i ne može biti sredstvo u službi raznih svjetonazora, ideologija i mentaliteta. Davno prije II. vatikanskog koncila, koji je proklamirao autonomiju svjetovnih i vremenitih vrednota, i prije prošlogodišnje Biskupske sinode, koja je tu autonomiju potvrdila, zalagali su se za nju i neki katolički književnici, ističući kako oni nisu u prvom redu kršćanski književnici nego kršćani koji pišu romane, pjesme, drame itd. Prema tome ne bi imalo smisla govoriti o nekakvoj kršćanskoj književnosti nego o književnosti kršćanskog nadahnuća. Isticali su čak neovisnost estetike o etici i napadali razne oblike tendenciozne, konstruktivne ili »pobudne« književnosti bez veće literarne vrijednosti.

Danas, dvadesetak godina nakon Koncila i pedesetak godina nakon početka tih napadaja, mišljenja su se donekle promijenila. Postajemo sve više svjesni činjenice da »samosvojna« zakonitost umjetničkoga stvaralaštva ovisi o mijenama ukusa i vremena, da izraz fizičke i moralne ljepote nije nekakva astralna apstrakcija i cerebralna konstrukcija bez veze s realnošću, istinom i dobrotom te da kršćanin i kao književnik mora na neki način izraziti svoje životno uvjerenje i svoj angažman. Uostalom, o tzv. angažiranoj književnosti piše se danas u sasvim drugačijem svjetlu nego prije dvadesetak godina.

Po svom krsteničkom zvanju i poslanju kršćanski vjernik ne bi smio biti ravnodušan prema apostolskom angažmanu. Književnici kršćani također su na stanovit način implicitno ili katkada i eksplicitno uključeni u vjernički i apostolski angažman, koliko god književno djelovanje bilo autonomno i specifično, jer ovo nipošto ne bi smjelo služiti tome da prikrije ili »kamuflira« njihova vjerska opredjeljenja. Njihov angažman i uvjerenje mora na ovaj ili onaj način probiti iz njihova literarnog djelovanja premda literatura komunicira s ljudima na sebi svojstven način, koji redovito nije takav da bi se mogao identificirati s propovjedničkom retorikom, pobudnom »parenezom« ili molitvenim ushitima.

Kao što smo napisali u br. 1/88, stvaralački angažman i strast uvjerenja ne sputava umjetničku slobodu, nego joj daje istinsku snagu i ljepotu, koja nadilazi ljepotu verbalnih i verbalističkih vatrometa, barokne retorike i jednostranih hiperbola, ali i trijeznu ljepotu racionalnih analiza, lucidne ironije i skepse, skromne litote i estetske »koherencije«. Stvaralački kršćanski angažman i strast uvjerenja daje umjetničkom djelu apostolsku snagu i uvjerljivost.

Primjer autentičnog angažiranog književnika i angažiranog katoličkog laika (kojega je u »Vjesniku« *Mira Boglić* u svom prikazu Pialatova filma »Pod Sotoninim suncem«, snimljena prema istoimenom romanu, »promaknula« u svećenika) jest veliki francuski pisac kršćanskog nadahnuća *Georges Bernanos*, kojemu ove godine slavimo 100. obljetnicu rođenja i 40. obljetnicu smrti. Iako Bernanos nije nikada prikrivao svojega strastvenog angažmana i kršćanskog uvjerenja, i vjernici i bezvjerci slažu se s konstatacijom da je bio autentični stvaralac i da njegova djela imaju trajnu književnu vrijednost. Kažu da je čak i *Maurice Pialat*, koji je agnostik, izjavio kako on, doduše, ne vjeruje u Boga, ali vjeruje u Bernanosa i njegovu književnu vrijednost.

Kao što smo nekada, i to opravdano, kritizirali razne tendenciozne, »socrealističke« i slične literature, tzv. djela »s tezom«, tako i sada s mnogo više razumijevanja, pa čak i pohvalno, govorimo o književnim djelima s »porukom«. Kod Bernanosa ta je poruka vrlo opipljiva i eksplicitna. Možemo reći da je u tom njezina aktualnost. Radi se, naime, o poruci evanđeoskog kršćanstva, o poruci Govora na gori, koja je i te kako aktualna za naše dekristijanizirano društvo. To je poruka snažnog »apostolskog« i »proročkog« naboja.

Iako smo već nekoliko puta imali prilike vidjeti film »Dnevnik seoskog župnika« prema Bernanosovu romanu a nedavno i Pialatov film »Pod Sotoninim suncem«, koji je prošle godine dobio prvu nagradu u Cannesu, veliki pisac i katolik Georges Bernanos premalo je kod nas poznat. Ipak valja istaknuti da su kod nas prevedena dva kapitalna Bernanosova djela: »Razgovori karmelićanki« u mom prijevodu 1967. i »Dnevnik seoskog župnika« u prijevodu *Svevlada Slamniga* (HKD 1968). U publikacijama HKD sv. Ćirila i Metoda, a naročito u »Maruliću«, mnogo se o njem pisalo a na našim književnim večerima mnogo o njemu govorilo, ali je to bilo uglavnom prešućivano kao i većina djelatnosti Ćirilometodskog društva, koje je upravo u to doba

započelo najplodnije razdoblje svojega poratnog književnog i apostolskog rada. Naše književno i laičko Društvo objavilo je tada prvi put kod nas neka djela *Paula Claudela, Grahama Greenea, Heinricha Bölla Diega Fabbrija* i nekih hrvatskih književnika kršćanske inspiracije. Toga se valja sjetiti upravo sada kada je naše Društvo, koje djeluje već 120 godina u hrvatskom narodu, moralo drastično ograničiti svoju djelatnost i kada ono, bez ičije pomoći ili subvencije, proživljava vjerojatno najteže trenutke u svojoj povijesti. Općenito govoreći, većina katoličkih laika sa svojim obiteljima nalazi se u vrlo teškoj situaciji.

I Georges Bernanos sa svojom brojnom obitelji proživljavao je izvanredno teške trenutke, ali se nikada nije odrekao apostolskog poslanja dajući životom i književnom porukom trajno svjedočanstvo o svom angažmanu i uvjerenju. Za razliku od Claudela i *F. Mauriaca*, zapravo nikada nije osjetio što je to mirni buržujski »status«. Živio je i umro siromašan i siromašan u duhu. Duh evanđeoskog siromaštva i djetinjstva jest ono što bitno obilježuje njegovu književnu poruku. Stoga je nemilosrdno šibao i demistificirao učene pismoznance poput abbé Cénabrea, čija erudicija sakriva zapravo nevjeru, i »duhovitost« skeptičnih literata, iza čijeg se »žutog smijeha« krije paklena praznina. Njima Bernanos dovikuje evanđeoske riječi: »Ako se ne obratite i ne postanete kao djeca, nećete ući u kraljevstvo nebesko!«, dobacujući im u lice izazov, sablazan i ludost evanđeoskog paradoksa Blaženstava. Sotoni, koji za njega nije samo simbol zla nego stvarno i osobno biće, suprotstavlja milost jer, kako kaže njegov seoski župnik, umirući: »Sve je milost!«

Njegovi sveci nisu heroji spektakularne hrabrosti »vitezova bez mane i straha« nego plijen i žrtva u službi bližnjega, djelitelji Kristove milosti i milosrđa. I oni prolaze kroz krizu agonije kao i Krist. Daleko od svakog trijumfalizma, Bernanos nam je u svojim nezaboravnim likovima dao svojevrsnu himnu ljudskog i božanskog križa i agonije.

Kao što nije volio duhovite skeptike i bogate buržuje, slijedeći u tom svojega prethodnika *Léona Bloya*, tako je imao i stanovitu averziju prema »razboritima« čija se razboritost, kako je pisao, sastoji prvenstveno u tom da štede sebe. Ludost križa za njega je bila najveća mudrost života. Za Claudelove junake kaže da se »prljaju« i mažu nekakvom uzvišenošću koja, katkada, nema veze s pravim kršćanskim junaštvom. Naravno, svojom strastvenošću upuštao se katkada u pretjerane invektive (kao i Bloy), ali njegova borbena dosljednost u našemu utilitarističkom i buržujskom svijetu djeluje svakako dirljivo, antikonformistički i proročki.

Ipak, nije bio nikakav pijetistički ili »doloristički« fatalist. Bio je borac, koji je volio svoje suvremenike i njihova dostignuća. Bio je poklonik poštenja, karakternosti i vjernosti zadanoj riječi. Znao je da se čovjek mora boriti protiv onoga što se zove »slučaj«. Slučaj je, kako je jednom zgodom napisao, ono što je nalik na nas. Znao je, dakle, da je čovjek dobrim dijelom »kovač vlastite sreće i nesreće«. Ostao je borac i nakon teške saobraćajne nesreće koju je doživio na vlastitom

motociklu, ostao je borac i u dalekom Paragvaju i Brazilu.

Žarko je ljubio svoju domovinu Francusku, domovinu Ivane Arške, iz čije je obitelji potjecala i njegova supruga. U ljubavi prema domovini i prema vjeri odgajao je i svoju djecu, učeći ih sam francusku povijest i katekizam. Najmlađi od njih, *Jean-Loup Bernanos,* objavio je nedavno biografiju svojega oca, otkrivši nam mnoge nove pojedinosti iz njegova života i djela.

Po snazi svoje književne i kršćanske poruke Bernanos je i danas živ i aktualan. Po svojim antitrijumfalističkim stavovima i dubinskom ulaženju u tajnu pravoga kršćanskog života, on se može smatrati pretečom suvremenih koncilskih i postkoncilskih strujanja u Crkvi, premda smo uvjereni da bi svojim britkim perom i danas žigosao mnoge pretjeranosti na tom području. Borba, patnja i agonija obilježila je neizbrisivim žigom njegovo veliko djelo i njegov život angažiranog kršćanskog vjernika.

* * *

Sigurno je da bez razboritih, mirnih i objektivnih ljudi nema ugodna života u civiliziranom društvu. Međutim, katkada su ti atributi samo eufemizmi za prikrivanje nečijeg kukavičluka i ravnodušnosti. Čovjeka, angažirana srcem, zamišljamo nekako drugačije. Pred očima mi je slika razljućenog Krista koji tjera trgovce iz hrama. »Izjeda me revnost za dom tvoj« (Iv 2,18). Taj »zelus« i »sollicitudo«, tj. revnost i skrb karakteriziraju srce majke i borca obogaćujući ga novom dimenzijom i vrijednošću. To su i oznake pravoga kršćanskog srca, koje je ranjeno i uznemireno ljubavlju. Takvu ljubav vjerojatno nećemo naći u nekoj vrsti pasivne nepomičnosti, u nekakvoj »nirvani«. Ljubav prema drugome, ljubav prema idealima i pravdi iziskuje, doduše, odricanje od samoga sebe i žrtvu, ali isto tako i naš aktivni angažman.

Bezbrižni i ravnodušni ljudi mogu izgledati mirniji i razboritiji, ali sumnjamo da su našli cilj i sreću egzistencije. Kako bi mogli postići ostvarenje egzistencije u punom smislu, ljudi treba da za nekoga i nešto žive i umiru. Tako se postiže istinska sreća i stvaraju trajne vrijednosti. Onaj koji nije »ni vruć ni hladan« slika je polučovjeka kojega je Gospodin »ispljuvao iz usta svojih«, kako čitamo u Bibliji, jer mlakost dovodi do bljutavosti. *Bernanos* i njemu slični nikada nisu bili mlaki. Gorjeli su, izgarali i izgorjeli za ideale. A danas »za ideale ginu budale«, kako pjevaju oni iz »Riblje čorbe«. No i u našem »kalkulantskom« i utilitarističkom potrošačkom društvu nailazimo na angažirane borce i na ljude koji opće dobro pretpostavljaju svojemu vlastitom.

Pravoga kršćanskog realizma nema bez angažmana za ljubav i pravdu u svijetu. Najnovija (sedma) enciklika *Ivana Pavla II.* (Sollicitudo rei socialis) prevedena je prilično dobro hrvatskim izrazom »Skrb za društvena pitanja«. Čitam u nekim stranim časopisima kako se ljute što je ta »sollicitudo« kod njih prevedena riječima »interes«, »zanimanje« i sl. Zaista, tu se radi o angažmanu i brizi za društvenu pravdu i za ostale društvene probleme u kojima kršćani ne mogu biti mlaki i indiferentni, »razboriti« i »mirni«.

Među siromašne i pogođene nepravdom Papa u svojoj enciklici ne ubraja samo one koje je neravnomjerna raspodjela dobara lišila nekih osnovnih sredstava razvoja i u »razvijenim« zemljama i u tzv. »trećem svijetu« nerazvijenih, nego i one koji su u »drugom svijetu« pogođeni posebnim vidom siromaštva, odnosno lišeni temeljnih ljudskih prava i sloboda, kao što je npr. pravo na vjersku slobodu.

Postoji i »četvrti svijet«, a to su oni najsiromašniji koji osamljeni ili sa svojim obiteljima podnose razne oblike oskudice i gladi premda žive u krilu civilizacije blagostanja. Dokle god bude takvih među nama i oko nas, sve će naše uznosite deklaracije i deklamacije o pravdi i slobodi, o razvoju i napretku zvučati neuvjerljivo i smiješno.

Svijet je pun raznih političkih, socijalnih i ekonomskih diskriminacija i nepravdi. Na rubu, izvan ili na dnu našega društva nalaze se toliki predstavnici »četvrtog svijeta« koji poput Lazara vape za mrvicama s gavanova stola i o kojima je tako lijepo pisao nedavno preminuli apostol »četvrtog svijeta« *Josip Wresinski.*

Prije sto godina umro je don *Ivan Bosco,* koji je svoje natprosječne duhovne i tjelesne sposobnosti stavio u službu napuštenih i zapuštenih dječaka, marginaliziranih i izopćenih iz društva. Iz njegova velikog srca, koje je bilo »široko poput pijeska na obali morskoj«, nikla je snažna redovnička obitelj. Salezijanci još i danas djeluju diljem svijeta i u Hrvatskoj.

Ulazeći u njihovu crkvu na Knežiji i gledajući lijep i znakovit mozaik *Ante Starčevića,* akademskog kipara i suradnika »Marulića«, sjećam se svojih prvih kontakata sa salezijanskim apostolatom u toj crkvi i na igralištu kraj nje, sjećam se čeznutljivo svojega sretnog zagrebačkog djetinjstva i dječaštva prije pola stoljeća. Na tom igralištu prvi put sam obukao kopačke, tu sam prvi put susreo neke naše kasnije vrhunske nogometaše i ping-pongaše, od kojih mnogih više nema u ovom gradu. Bilo je to vrijeme nakon »anšlusa«, uoči drugoga svjetskog rata, vrijeme u kojem su umrli *Ivana Brlić-Mažuranić i Ante Trumbić* a rodili se *Majdak, Majetić i Milčec,* čije pisanje budi u meni uspomene na melodije rodnog grada, koje ne prestaju zvoniti u mojim ušima. Daleko od tog vremena, ipak o njemu sanjam svoje »hrvatske sne«, kako bi rekao *Fran Mažuranić,* koji piše: »Bog zna hoće li se moji hrvatski sni ikad obistiniti!« (Njegov stric *Ivan Mažuranić* bio je ipak nešto veći optimist kad je u svom posljednjem nastupu pred javnošću rekao: »Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske«.)

Prije sto godina umro je u Torinu i *Francesco Faà di Bruno,* koji je također posvetio svoj život angažmanu u službi najsiromašnijih i najmarginaliziranijih. Uskoro će biti beatificiran. I naša vremena traže takve apostole izopćenika s gradskih ulica i periferija, koji, kao ni *majka Terezija,* neće izbjegavati ni »slumove«, ni »pankere«, ni »darkere«, ni »sidaše«, ni »narkiće«, ni »homiće«...

Drago nam je da i danas u Crkvi i s Crkvom žive angažirani karitativni djelatnici, apostoli siromašnih i marginaliziranih, koji riječ-

ju i djelom propovijedaju Radosnu Vijest prvom, drugom, trećem i četvrtom svijetu. Oni dokazuju da je Crkva, usprkos mijenama i oscilacijama svoje ljudske povijesti, još uvijek živa i životvorna. Drago nam je da je u naše dane došao na Petrovu stolicu Poljak, koji shvaća sredinu iz koje je potekao i potrebe svojeg vremena, što je pokazao i najnovijom enciklikom »Sollicitudo rei socialis«.

Tijekom stoljeća razne su »antirimske« struje s Istoka i sa Zapada napadale organizaciju i organizam Crkve. Kao da se i opet bude stari »galikanizmi« i »progresizmi« okcidentalne provenijencije. Piše se s indignacijom o Papi Slavenu i u samim crkvenim redovima, a o njegovu savjetniku *Ratzingeru* kao o »Švabi« i »Bavarcu« koji »restaurira« kočeći napredak teološke misli. »Antirimski« kompleks manifestira se na razne načine. Oštra pera teologa iz konzumističkog društva ustremiše se na sve koji govore o nekakvim dogmama i moralnim propisima.

Nažalost, nama zaista nije potrebna ta »lucidnost« i duhovitost pismoznanaca i književnika koji, sad u ime »aggiornamenta«, sad u ime »ressourcementa«, već prema tome kako im konvenira, napadaju i potkopavaju vjekovnu Crkvu kojoj je nekada stajao na čelu prvi papa Židov a sada stoji papa Poljak. Kao odgovor na njihove napadaje razumljiva je jetka invektiva kojom su je nekada branili *Chesterton, Papini* ili *Bernanos,* a danas je brani na svoj način p. *Bruckberger,* veliki Bernanosov prijatelj, ili *André Frossard,* nedavno primljen u Francusku akademiju a nama poznat po prijevodu svojeg djela »Bog postoji, ja sam ga susreo«. Sada je nama potrebna angažiranost i duhovnost *Ivana Boska* ili *biskupa Langa* a ne duhovitost onih čiji će »žuti smijeh« kako kaže Bernanos, njima samima prisjesti za čitavu vječnost.

Ruganja i napadaji na naše svetinje s pravom nas bole i vrijeđaju. U antologiji »Kršćanske sadašnjosti«, objavljenoj krajem prošle godine pod naslovom »U sjeni transcendencije«, naprimjer, kršćansko uho vrijeđaju stihovi *Ivana Slamniga* o bogu kojemu će, pošto je popio rakiju u krčmi, biti »bog bogova« još kad si usto stvori dobru ženu. Takva duhovitost i »kalamburistika« za nas je blasfemija. O spomenutoj antologiji pišu u ovom broju »Marulića« *Svevlad Slamnig i Jakov Ivaštinović.*

U srcima naših vjernika još se nalazi ono što zovemo »sensus fidei«, »sensus fidelium« i »sensus Ecclesiae«. Iako ne možemo reći s *Izidorom Poljakom:* »Milijun duša vjernih ti u zemlji živi hrvatskoj«, ima među nama onih koji će kršćanski i zdravorazumski reagirati na rušenje ideala i svega što predstavlja temelj našeg uvjerenja. Osjećamo također da dolazi novo pokoljenje, neopterećeno hipotekama prošlosti, koje će bez straha i stida početi osvježavati i čistiti staru krv, »restaurirati« i krpati staru poderanu zastavu. Iako stara i poderana, to je zastava koja je za nas sveta.

Ante JAKŠIĆ

Utjelovljenje

Nasljednici smo života
svojih predaka,
ali i njihove smrti.

Ubiremo plodove sa stabla
dobra i zla.

Prikovani smo za zemlju,
ograničeni mjstom i vremenom.

U nama se budi čežnja
za izgubljenim krilima.

Koliko svjetova,
koliko svemira,
a ja za zemlju prikovan.

Život i smrt,
a što je iza njih?

Riječ,
koja se utjelovljuje!

Ana GASSELICH

Ako si...

Ako si Svjetlost a Svijest Nam je dio Tebe
onda je: iz daljine, iz tišine i prostranstva
... a kad je stigla ...
postade jaka ...
dovoljna za slijepca da shvati
ali da JOJ sasvim ne razazna lik
jer kad bi netko dugoooo
iz tog mraka...
vapio još da više sazna
ne bi li to bila svijest luđaka
... ovako jaka
a u isti mah jasna, ...
prodorna i krasna
za preumorene ljudske oči.

Mladen JURČIĆ

Preokret

Što je i kako teče čovjekov svakodnevni život? Što smo, zapravo, iz dana u dan? Životi većine ljudi skup su navika, uvijek istih dužnosti i radnji, više-manje monotonog posla poslije kojega, u preostalom dijelu dana, slijede letargija, bezvoljnost ili pak traženje bilo kakve razonode, bučni i šareni eskapizam u kojem svesrdno nastojimo zaboraviti ponekad ubitačnu ustaljenost. Često kao da smo zazidani, krećemo se unutar labirinta iz kojeg ne vidimo izlaz, sumnjamo da ćemo ikada izaći, a što je najgore, više to ni ne želimo, jer dio labirinta učinili smo svojim domom, udobno smo se smjestili pa nas plaši pomisao na ono što bismo ugledali na izlazu, možda bismo se našli pred — za naše oči naviknute na polumrak — odviše širokim, zaslijepljujućim i zbunjujućim prostorima.

Ustaljenost, besciljnost, linija manjeg otpora, duhovna mlakost, povodljivost i neodlučnost, slijepo i grčevito traženje zabave, bijeg od ozbiljnog razmišljanja o svom položaju, bivanju i odgovornosti za svoju jedinstvenu osobu, nažalost, karakteristike su mnogih. Njihovi unutrašnji i vanjski životi odvijaju se u ravnodušnosti, s jedne strane su konfuzni, a s druge prividno sređeni. Postupci su nam mješavina svakodnevne rutine, lutanja prepuštanja općem toku i trenutnim impulsima, a unutrašnji život — ako na njega uopće što polažemo — mješavina je zbrkanih misli, nedosljednosti, predrasuda, proturječnosti, nedopečenih ideja, požuda, nervoze, okamenjenog polu-znanja, bujice informacija, maglovitih vjerovanja, praznovjernosti, oholosti i još koječega. Nalik smo starim tavanima punim svega i svačega, gdje dragocjene stvari — ono vrijedno u nama — trunu neiskorištene, zaboravljene i prašne. Zatim nam se i govor uglavnom svodi na isprazno brbljanje, svađe, zlobna ogovaranja i nesporazume.

Bezobličnа smo smjesa, životi nam teku kao slučajno, kao da ne idu prema nekom smislu, kao da čovjek nije kompleksna, duboka tajna, obdaren razumom, mogućnošću spoznaje, stvaranja i neprestane izgradnje, kao da nismo stvoreni prema Božjoj slici.

Tek ponekad negdje u nama mutno sinu uznemirujuća glad i nejasna čežnja za nečim višim, daleko smislenijim, svjetlijim, za bićem koje smo mi, a koje je mnogo bolje i mudrije od ovog sadašnjeg, žeđ za pokretom prema nekom čvrstom središtu, saznanju, činu, za putom koji bi doista vodio nekoj svrsi, za dalekim, predalekim, kako smatramo, toliko prostranijim od našeg života, nečim što nam ne mogu nadomjestiti užici, gomilanje materijalnih dobara, izvanjska sigurnost pa ni ono što ljudi nazivaju životnim uspjesima. Ponekad osjetimo da zgrada našeg života nema pravog temelja, jer u samom temelju nedostaje nešto nejasno ali bitno pa se, premda vjerujemo da je čvrsta i stabilna, ipak opasno poljulja kad povremeno dublje razmislimo o smislu svog života, o onome što smo zapravo i za što živimo, štoviše, da takva razmišljanja u trenucima iskrenosti i sučeljavanja sa sobom, nalik potresima, ugrožavaju veliki dio našeg prividno sređenog postojanja. Ali onda od sebe otjeramo

takve misli ili ih otjeraju neposredne okolnosti, potrebe, dužnosti, kakvo bučno društvo ili nešto drugo, da bi se nakratko vratile tek kasnije i tako u nedogled. Često bježimo i od razmišljanja o toj iritantnoj nepotpunosti, bitnoj neostvarenosti, olako puštamo da naš jedinstveni, neponovljivi život protiče i svakog se trenutka ruši u nepovrat, u bezdan gubitka, kao da mu na ovom svijetu neće biti kraja, kao da je čovjek — jedino biće na Zemlji s razumom i mogućnošću spoznavanja — beznadna smjesa navika, slučajnosti i svega nepovratno izgubljenog.

A što je s vjernikom, kršćaninom čija bi egzistencija morala biti upravo suprotna toj zastrašujućoj slici? Jer pred kršćanima se postavlja zahtjev za do kraja aktivnim i osmišljenim odnosom prema svojoj unutrašnjosti, životu i prema vječnosti, bitan, duboko stvaralački imperativ, oštro suprotstavljen pogubnoj pasivnosti koja je nalik neplodnoj i na kraju osušenoj smokvi iz Evanđelja, slici suhog, pustinjskog života, lišenog »žive vode« smisla. Nažalost, veliki broj kršćana živi kako smo na početku opisali, njihovi životi nemaju veze s Kristovim naukom, niti mogu poslužiti kao bilo kakav uzor.

A što karakterizira bivanje kršćanina koji je doista odgovorio i svakodnevno iznova odgovara na Kristov poziv, na imperativ da postanemo »novi ljudi«, kako ne bismo trunuli u pasivnosti i grijehu? Život takvog čovjeka je, naprotiv, ispunjen stalnom unutrašnjom aktivnošću, težnjom prema usavršavanju i smislu. On se grozi močvare duhovne statičnosti i sivila, cijelu svoju osobu neprestano pročišćava, osvjetljuje i izgrađuje u skladu s Kristovim riječima. Zato ni unutrašnji ni izvanjski život kršćanina — ni misli, ni riječi, ni djela, kako kaže formulacija što je izgovaramo pod sv. misom — nisu nesređeni, niti protiču u lutanju kroz prašumu privida, samozavaravanja, neodlučnosti i grijeha, nego se i unutrašnja i vanjska djelatnost stalno osmišljuju, rastu, na čvrsto zacrtanom putu, suprotstavljenom lutanju. On stalno ništi starog, grešnog čovjeka u sebi, samoispitivanjem pročišćava svoju svijest i čini je prijemčivom za najviše vrijednosti, njegove misli, riječi i djela nisu kaotična, nedostojna zbrka. Ta je formulacija iz sv. mise vrlo važna, jer u njoj je zapravo sažet sav čovjek, pomoću nje možemo odrediti u kojoj smo mjeri kršćani, koliko osmišljujemo svoj život.

Dakle, »mišlju, riječju, djelom i propustom«. Promotrimo najprije misao, jer su ona, razum i svijest bitni za čovjeka, uzdižu ga nad sva druga bića. Misao je često ono što iza njegove tjelesne smrti trajno ostaje na ovom svijetu (veliki mislioci i književnici čija djela su naše dragocjeno nasljeđe), a ona i svijest preživljavaju i na drugom svijetu, jer čine besmrtnu dušu. Zapravo, zagrobni život doista postoji, a nade vjernika i Kristove riječi ostvaruju se samo ako je poslije tjelesne smrti očuvana svijest, a s njom, naravno, i misao, ako preživljavamo kao svjesni pojedinci. Kako je misao najbitnija, besmrtna, mora se i u ovom životu — koji je put prema vječnosti — posebno njegovati i stalno pročišćavati. Rekli smo da su, nažalost, misli većine ljudi kaotična mješavina svega i svačega, najvažniji dio nas najzapušteniji je, nalik neprohodnoj džungli ili vrtu iza kakve ruševine u kojemu drač guši plemenite biljke. Pa ipak, misao se odvajkada i posvuda smatrala onim najvrednijim. Sjetimo se samo koliku važnost istočnjaci pridaju meditaciji, pripisujući joj čudesna svojstva ili kako su kršćanski mislioci oduvijek cijenili kontemplaciju kao put za mistično uzdizanje Bogu. Nadalje, u pripremama za ispovijed što ih u obliku pitanja nalazimo u molitvenicima važno mjesto zauzimaju pitanja koja se tiču naših misli. Mnogo puta je rečeno: kakav je čovjekov unutrašnji svijet takav će za njega, biti i izvanjski, njegova djela i mogućnosti. Čistoća i jasnost misli koje ne skreću u zlo, grijeh, mržnju pa ni u puka zbrkana lutanja vode do čistih i jasno postavljenih ideja, principa i vjerovanja, do jasne svijesti,

a za kršćanina je nužna jasnoća i čvrstina vjerovanja i principa, nepokolebljiv duh. Zato je nužno stalno unutrašnje pročišćenje pri kojemu nam uvelike koristi, naprimjer, duboko sabrana, koncentrirana molitva ili razmišljanje o Kristovim riječima i djelima, a također i o onom neiskazivom što snažno osjećamo dok čitamo Evanđelje, o tajnim i svijetlim visinama evanđeoske poruke.

Pročišćena unutrašnjost uvjet je promišljenog govora i postupanja. Rekli smo da se naš govor u velikoj mjeri svodi na isprazna brbljanja, iznošenje nepromišljenih i nedozrelih ideja ili pak, što je još gore, na ogovaranja, vulgarnosti, zlobne klevete, psovke, laži. Govor nam je ne samo isprazan nego je često uzrok grijeha i zla, a Krist nas upozorava da ćemo za svaku bezrazložnu riječ polagati račun te da će nas naše riječi opravdati ili osuditi.

Doista, već nas puko besmisleno blebetanje na određen način srozava i obezvređuje, da i ne spominjemo ostale zloupotrebe govora. Poznato je da su mnogi velikani pisane riječi — naprimjer Goethe — govorili tako promišljeno da je ono što su u razgovorima saopćavali bilo jednako značajno kao i njihova pisana djela, cijeli čovjek, njegova djela i riječi, bili su jedno i nerazdvojivo. Naravno, svaki čovjek ne može i ne mora svoj govor dovesti do tog stupnja, ali kršćanin svakako mora dobro paziti na svoje riječi, govor učiniti nerazdvojnim dijelom svog cjelokupnog djelovanja i bića. »Iz obilja srca usta govore«, rekao je Krist. Iz praznog srca dolaze isprazne riječi, iz zlog srca zle. Krist nas je upozorio da ni pri molitvi ne »blebećemo kao pogani«.

Obnovljena i pročišćena unutrašnjost ogleda se i u smislenom, konzistentnom i principijelnom postupanju, djelima — svim našim postupcima od najvažnijih do najmanjih, a zapravo i nema malih, nevažnih postupaka, svaki od njih slika je cijelog našeg bića. U njima sada više ne smije biti prevrtljivosti, brzopletosti, nemoralnosti, destruktivnosti, nego je sve povezano i ogledalo je naše osobe koja se iz mnoštva svakodnevnih, uobičajenih stvari, postupaka, govora, uzdiže do vrha.

Sređenost naših postupaka, dakle, ne ogledava se samo u tome da se čuvamo najgorih stvari — smrtnih grijeha — nego uopće u pročišćavanju djelovanja kojim gradimo svoj svijet i osvjetljavamo ga. U izvanjskom svijetu sunce izlazi i penje se prema zenitu samo od sebe, ali nad naš unutrašnji krajolik izlazi i diže se jedino ako ga dozovemo naporima naše volje za usavršavanjem, sami ga stvaramo i vodimo prema zenitu, kao što u noći duše, u trenucima patnje, očaja i bola samo mi sami možemo stvoriti i na svod svog bića postaviti mjesec i sazviježđa nade i vjere, jer inače se, odbijajući njihovu utjehu, prepuštamo tami.

»Mišlju, riječju, djelom i — propustom«, kaže formulacija. Često su upravo propusti pogubni za nas i naš razvoj. Ne smijemo propustiti ništa što nas vodi poboljšanju, usavršavanju, jer svaki nas propust može baciti daleko unatrag, a najvažnije je ne propustiti da odmah krenemo spasonosnim putem Kristovog poziva i riječi. Mnogi, nažalost, vide najbolji i najsmisleniji put, ali iz ovog ili onog razloga stalno odgađaju da njime krenu. Istina, on je vrlo zahtjevan, traži mnogo snage, ne trpi duhovnu lijenost ni slabost, no mlakost i neodlučnost pogubne su kao i svaka ineracija. Tragična strana ljudskog života dobrim se dijelom sastoji od gubitaka uzrokovanih propuštanjem nečega što nam se u to vrijeme činilo manje značajnim, odgodivim ili smo pak nešto važno propustili zbog duhovne lijenosti, neodlučnosti. Mnogi su se već, kako fraza kaže »tukli po glavi«, predbacujući sebi propuste u važnim trenucima, a kako je tek tragično ako stalno odgađamo učiniti ono najvažnije — odlučnim činom odbaciti starog čovjeka i krenuti putem u usporedbi s kojim je sve drugo tek besciljno lutanje.

Velika prekretnica u životu katolika, odgovor na Kristov poziv, preokret iz besmislenog i pustog života u plodni i smisleni, uspon k svjetlosti, odlučnost

za bitno izgrađivanje svog života u vjeri, zapravo ponovno rađanje za smisao, konkretno su obilježeni sakramentima ispovijedi i pričesti koji su, isto tako, nezamjenjiva pomoć i podrška na našem putu, jer učvršćuju središte cjelokupnog našeg postojanja, osnažuju nas, čiste i pripremaju za obnovljeni život. Bitna je spoznaja pred sobom, pred Bogom i onim koji u Božje ime oprašta grijehe, ispovjednikom, da smo griješili i u čemu. Ispovijed je čvrsta točka naše preobrazbe, ulazak u ispovjedaonicu je, osim duboko unutrašnjeg, također i izvanjski, konkretan čin pokajanja, poniznosti i odlučnosti, a izlazak iz nje rađanje u naš obnovljeni, plodniji svijet. Ispitivanje savjesti prije nego što uđemo u ispovjedaonicu najtemeljitija je i neophodna samoanaliza, jer bitni uvjeti našeg unutrašnjeg razvoja su sagledavanje svih svojih dosadašnjih stranputica, lutanja i grijeha, pokajanje za njih, iskrena žalost što smo uvrijedili Boga i kontinuirano nanosili golemu štetu svom biću time što smo zapostavljali, odbijali, vrijeđali najviši smisao te radije boravili u ropstvu grijeha nego u najslobodnijim prostorima gdje ono najbolje u našem biću može procvjetati i razviti se. Zato sada čvrsto odlučujemo da ćemo izvršiti preokret iz tame prema svjetlosti.

Ispovijed i pričest grade potpunog čovjeka sa svim njegovim mislima, osjećajima (poništavaju negativne osjećaje mržnje, srdžbe, predbacivanja sebi itd., a ostaje samo najbolja strana naše senzitivnosti), težnjama, govorom i postupcima. Ti sakramenti s jedne strane iz nas odstranjuju sve tamno, sav negativni naboj našeg bića koji nas je vukao nadolje, a s druge strane potencira se ono najvrednije u nama i našem prijašnjem životu što treba osvijetliti, nadograditi i nastaviti. Stoga se na najbolji način posve mijenjamo, a istovremeno ostajemo mi sami. Sakramenti ispovijedi i pričesti pročišćuju naš prošli i sadašnji život — ono prvo ne može učiniti ništa drugo na ovom svijetu — i daruju nam smislenu budućnost.

U sv. pričesti obnovljeni primamo Boga, »put, istinu i život« i u milosti posvećujućoj ponovo se rađamo u ono najdragocjenije u nama, naš osvijetljeni svijet koji je slika rađanja u vječni život poslije tjelesne smrti. Sada se mnogo lakše otiskujemo prema obzorima duhovnog krajolika, mnogo snažniji, uvijek nastojimo što bolje, promišljenije i pravednije postupati. Postojanje nam je daleko bogatije, slojevitije, a ciljevi jasniji, jer vođeni smo vrijednostima u koje vjerujemo. Bolje obavljamo i svakodnevne dužnosti, a u odnosima s bližnjima više nas ne koče predrasude, svađe, zloba, uvrede ni mržnja. Sređeni u nutrini, s većim razumijevanjem, strpljenjem i suosjećanjem odnosimo se i prema drugima, prema izvanjskom svijetu.

Naravno, znamo da nas na putu, u ovom životu, čekaju još mnoge oluje i nevolje, ali sada znamo tko smo i kamo idemo, u nama više nema zbrke, naše postupke i težnje određuju jasne misli i ideje. Duboko se pouzdajemo u Božju ljubav, ali imamo i mnogo više povjerenja nego prije u sebe i svoje pročišćene moći.

Nad našim životom sada je osjećaj nečeg daleko višeg, neizmjernog, sveobuhvatnog, osjećaj punine i svrhe, nalik — premda je mnogo snažniji — osjećaju koji nas prožima pri pogledu na ljepotu nekog krajolika, a koji ne izaziva samo prozračna svjetlost, nijanse boja, veličanstvenost planina ili pučine, sjaj što ga vidimo oko sebe, nego nešto neuhvatljivo što mirno i snažno struji iznad i oko krajolika, a također i u nama samima.

Prožimaju nas smirenost, ljubav i pouzdanje da bitnost vječnog zakona obuhvaća i osmišljuje svijet, svemir, a ujedno i duboku tajnu slojevite ljudske unutrašnjosti i čini nas dijelom prirode, ljepote svijeta, tajne koja se našoj najdubljoj slutnji obraća puna ljubavi, utjehe i poziva, govori nam da smo nešto mnogo više i dublje nego što sada shvaćamo, da je naš život svrhovitiji i smisleniji od slijepih lutanja, patnji, nesigurnosti, proturječnosti. Ali prije

svega uči nas prihvaćanju te slutnje i tajne, tome da najviše znanje nije i ne može biti u krhkom, mnogim ogradama omeđenom ljudskom razumu, jer najviša mudrost nije izraziva našim nedovoljnim, mucavim govorom, niti se može sabiti u naš način razmišljanja, u taj kavez oholih. Spoznaja je isto tako i u bogatstvu osjećaja, u ljubavi, blagosti, u tek naslućenom. Pomoću te slutnje uzdižemo se nad sve, nad nas same i približavamo se Bogu — Tajni koja se jednom utjelovila i postala čovjekom — najvišemu čemu se čovjek nada i što očekuje, jer sluti da slojevit, dubok i pun mogućnosti nije stvoren samo za ovaj kaotični svijet. Diskurzivno razmišljanje zastaje pred cjelinom čovjeka — njegovih osjećaja, nade, slutnje...

Ako pogledamo povijest filozofije, vidjet ćemo da niti jedan mislilac nikada nije uspio proniknuti bit čovjeka i svijeta, koliko god bilo vrijednih pokušaja, sva postignuća, premda su razotkrila dio golemog mozaika, na kraju su uvijek ostajala polovična i jednostrana, nezadovoljavajuća, samo je poruka Evanđelja, Kristovih riječi, ostala kao neokrnjeni, neuništivi poziv koji se obraća svim širinama čovjeka. Taj putokaz ne samo da nas upravlja nego spaja naš duh, osjećaje i najviše težnje, sve unutarnje i izvanjsko, u zaokurženu puninu.

Poziv na odlučni preokret, stvaralačku preobrazbu života iz nagrizajuće praznine k ispunjenosti, iz uzaludnosti do krajnje svrhe, iz statične. slijepe kukuljice do leta u otvorenim prostorima, imperativ je što ga pred nas postavlja Bog i to preko svih mogućnosti unutrašnjeg bogatstva kojim je obdario čovjeka, dok mi puštamo da propada i trune u nama. Za tu riznicu smo duboko odgovorni — tragično je gledati kako propada nešto veliko i sjajno. Neostvarenost je naša najveća krivica. U našem dragocjenom, jedinstvenom životu ili idemo ili ne idemo prema krajnjem smislu, sabiremo ili rasipamo, krećemo se naprijed ili stojimo na mjestu, koristimo vrijeme ili pak gubimo moguće blago svakog nepovratnog dana, ili smo u svakom trenutku mi sami ili nismo nitko — trećega nema, sve ostalo je gubitak i praznina. Čovjekova nutrina je najbogatije polje, ali plodno polje puno klasja vrlo je zahtjevno pa propada ako ga ne obrađujemo, ako ne sijemo, žanjemo, sabirenmo.

»Tko nije sa mnom, protiv mene je i tko ne sabire sa mnom, rasipa« (Mt 12,30), rekao je Krist. Dakle — ili smisao ili besmisao, trećega nema, a koliko li bogatstva, mogućnosti i energije svakodnevno rasipamo.

Čovjek je ujedno slab i moćan, svojataju ga i za njega se bore smisao i ništavilo, gubitak i najveći, vječni dobitak, praznina i punina, beznadno osipanje i ono neuništivo, neprolazno, spas i propast, ljubav i mržnja, svjetlost i neprozirna tama — i to iz dana u dan. Svakodnevno gubimo i puštamo da propada ono dragocjeno u našem biću, bila to, naprimjer, mogućnost ljubavi u kojoj se nešto doista daje, prima i izgrađuje umjesto pustog razbacivanja na mnoštvo nepovezanih površnosti i požuda, ili temeljita primjena kojoj težimo ali je neprestano odgađamo, poboljšanje odnosa s bližnjima, neko pomirenje što ga odgađamo dok nije prekasno, dok prilika nije nepovratno izgubljena ili što mu drago — stalno rasipamo svoje biće, snage koje nam, dobro upravljene i usredotočene, mogu donijeti mnogo plodova kad ih ne bismo svakodnevno slabili, raspršujući ih na nebitnosti.

Samo od nas zavisi hoćemo li nepovratno i tragično rasipati ili sabirati, hoćemo li biti nalik plodnoj ili neplodnoj i za kaznu osušenoj smokvi iz Evanđelja. Preokret k sabiranju života duše najveći je imperativ i najpreči čin.

U posljednje vrijeme često čujemo zahtjeve da se kršćanstvo »osuvremeni« — navodno ga treba prilagoditi »racionalnosti« (čitaj: blaziranosti) današnjeg čovjeka, to jest ukinuti najviše istine (naprimjer Kristovo božanstvo, Marijino djevičanstvo, čuda itd., dakle samé temelje kršćanske vjere) pa bi Novi zavjet ostao tek »izuzetna literatura« ili etika. Ali upravo obratno — potrebno je da se unezvjereni, izgubljeni moderni čovjek koji ne zna kuda da se okrene iz

svoje jalove »racionalnosti«, vrati temeljima vjere, smislenosti, obećanju i najdubljoj nadi vječnog izbora »žive vode«, Kristovih riječi koje su ostale neizbrisive i neuništive previranjima mnogih stoljeća. Doista, moderni čovjek nije stekao baš ništa u ime čega bi mogao odbaciti Evanđelje, sve njegove ideologije, »postvarene filozofije« pune floskula o »zbacivanju lanaca religije«, nestale su i nestaju u valovima povijesti, takva se vika u naše vrijeme sve više stišava, iscrpljena, ostavljajući suvremenog čovjeka razočarana, u nedoumici i prazne unutrašnjosti, dok Kristove riječi uvijek iznova potvrđuju svoju važnost i bezvremenost. Ako nešto treba mijenjati i prilagođavati, onda to nisu spasonosne i nepromjenjive istine Evanđelja, nego, obratno, labirinski putovi i takav način razmišljanja konfuznog modernog čovjeka.

Tomislav DOROTIĆ

Mama Marija

Tako često se varamo
prividom
da sve je isto,
jer na istom mjestu,
Pod zidom,
prodavačica ciklama
cvijeće nudi.

Samo stare uspomene budi,
u bolno srce dira,
draga Mama,
jer ja bih i danas
sa stručkom ciklama
kraj Savskog mosta sišao,
i tebe,
izvor moga mira,
radosno obišao.

Nema tebe više tamo,
a mi koji te voljasmo
znamo
da ih bje malo tvoga kova,
jer bolom prožeta sva
bila si stvarnost
(iz snova),
ponosna
na svoja jablana dva.

Pamtim oko ti bez suza,
ko nebo uvijek čisto,
i u tuzi dobro,
uvijek isto.

Renga

Renga je oblik klasične japanske »ulančane« poezije; pisala bi je nekolicina pjesnika na »pjesničkom sastanku« tako da naizmjence svaki od njih — opetovano — dodaje po jednu strofu. Ukupno je renga obično imala 36,50 ili 100 strofa. Slogovni je metar strofa bio, naizmjence, 5-7-5, 7-7, 5-7-5, 7-7, ... (Od prve strofe *hokku* renge ili *haikai* razvio se kasnije, njezinim osamostaljenjem, haiku — pa se i sama riječ »haiku« može shvatiti kao kratica od *hai*kai no hokku, »uvodna strofa renge«.)

Osnovni zahtjev nizanja strofa sastojao se u tom da se svaka od njih sadržajem morala na neki način nadovezivati na prethodnu — dok s ranijim strofama nije trebala biti ni u kakvoj vezi. Pored toga, postojao je još vrlo velik (s vremenom sve veći i veći) broj pravila, često kompliciranih, kojih se grupa pjesnika morala pridržavati pri komponiranju renge; ta su pretežno bila prilično proizvoljna: određivala su, primjerice, u kojoj se strofi najprije smije pojaviti neka riječ kao »Mjesec« ili neki cvijet i slično. (U predstojećoj rengi na takva se dodatna pravila nismo obazirali.)

U rengi koja slijedi — i za koju mislimo da je prva koja se u nas objavljuje — odstupili smo nešto i od načina njezina pisanja: ona nije nastala na nekom našem sastanku, već smo je — u toku od približno mjesec dana — nastavljali telefonski, javljajući jedan drugome svoju daljnju strofu kao iduću kariku lanca renge (Tom=Tomislav Maretić, Zvonko=Zvonimir Petrović, Amika=Vladimir Devidé).

Tomislav MARETIĆ
Zvonimir PETROVIĆ
Vladimir DEVIDE

Renga

3. *Na povinutoj*
stabljici maline, miš —
sav usplahiren.
Amika

1. *Šećem se parkom.*
O grančice zapinje
moja zvijezda.
Tom

4. *Prebogat grm bobica*
za cijelu, obitelj
Tom

2. *Osamljen, u mislima*
slušam hukanje sove.
Zvonko

5. *Daleko dolje,*
u dolini: rubovi
— sjene oblaka.
Zvonko

6. *Iz sjene izviruje*
i blista zvonik crkve.
Amika

7. *Zvukovi zvona*
iz dola raspršuju
jutarnju maglu.
Tom

8. *Jave se i iščeznu*
prvi obrisi Sunca.
Zvonko

9. *Gostionica.*
Pred ulazom se suši
šest kišobrana.
Amika

10. *Krave u kamionu*
čekaju na šofera.
Tom

11. *Ostaci Sunca*
samo u avionskoj,
srebrnoj traci.
Zvonko

12. *Blatna staza. Zgužvani*
staniol čokolade.
Amika

13. *Hodočasnici*
s djecom otišli su
s osmijesima.
Tom

14. *Zvuci večernjeg zvona:*
buđenje krijesnica.
Zvonko

15. *Kraj tamne bare*
žaba krastača motri
kapljice svjetla.
Ammika

16. *U jednom oku svici*
a u drugom zvijezde
Tom

17. *Lipe mirišu...*
ponad planine — rumen
kolut Mjeseca.
Zvonko

18. *Iz ruševnog tornja*
izlijeću šišmiši.
Amika

19. *Sparina noći.*
Iz dubine spilje
piri svježina.
Tom

20. *Žutost Kumovske Slame*
blijedi, iščezava...
Zvonko

21. *Ptice grade most.*
Kraljevna i njen pastir
sastali su se.
Amika

22. *Vjetar je otjerao*
oblake: sati sreće.
Tom

23. *Plavet vedrine —*
pogledom osluškujem
leptirov cik-cak.
Zvonko

24. *Deran s mrežom na štapu*
želi ga uloviti.
Amika

25. *Ljetni gromovi! —*
Leptir sakriven ispod
čaške cvijeta.
Tom

26. *Sunce zalazi ... ipak*
— još dva bumbara zuje.
Zvonko

27. *Spušta se sumrak.*
Naherenom strašilu
spala je kapa.
Amika

28. *Uključuje brisače*
jureći autocestom.
Tom

29. *Iza okuke*
— svijeće; vijenac
od karamfila.
Zvonko

30. *Nudi reklamni pano*
pogrebnog poduzeća.
Amika

31. *Selski vrtuljak.*
Mirisi kotlovine.
Žongler za šankom.
Tom

32. *Iznenađenje pljuskom:*
ispod šatora gužva...
Zvonko

33. *U općoj strci*
dreserov majmun bježi
s trubom u ruci.
Amika

34. *Zalutavši u polje —*
posvuda suncokreti.
Tom

35. *Na vršku klasa*
pšenice — bubamara
pomaže vjetru.
Zvonko

36. *Stari seljak sa srpom*
vraća se kući. Sumrak.
Amika

NAPOMENE

1. Za šetnje Ribnjakom u prosincu ili siječnju bez snijega grane su gole i zvijezda pratilja biva na trenutke prekrivena grančicama, zapinje o njih. Međutim, ništa ne smeta da nastavimo našu zajedničku šetnju: ja parkom, ona svemirom, i obratno.

2. Jedna zvijezda zapisnje o grančicu, druga se, tko zna gdje, gasi i pada. Po narodnom vjerovanju zvijezda padalica je znak da baš ovog trenutka nečija duša napušta tijelo. To me podsjetilo na riječi bake oboljele od raka: »Neće ni moja zvijezda još dugo. Još malo i čut ćeš noćnu uzbunu sove. Tada ću ja zauvijek otići.« Tako je i bilo.

3. Ta mi je slika ostala živo u sjećanju: Na zagorskoj strani Medvednice, nešto ispod Sljemena, brao sam maline i iznenadio poljskog miša koji se bio uspeo na vrh jedne stabljike (kao i on mene).

6. Usporedi 3; duboko dolje vidjelo se zagorsko selo, gotovo sve u sjeni oblaka — Sunce je obasjavalo jedino tornjić seoske crkvice.

13. Ali ne posve, livade od Kašine do Marije Bistrice, osim tratinčicama, prekrivene su oduvijek osmijesima hodočasnika.

21. U Japanu se 7. srpnja slavi *Tanabata* festival; taj se zasniva na ovoj legendi o princezi tkalji i pastiru: Kći nebeskog kralja, izvenredno vješta u tkanju, zaljubila se u pastira i otac joj je dozvolio da se uda za nj. No zbog prevelike ljubavi ona je zanemarila tkanje a pastir svoje stado. Kralj ih je za kaznu rastavio i smjestio na suprotne strane Kumovske Slame — kraljevnu je pretvorio u zvijezdu Vegu, a pastira u Altair. Ubuduće su se smjeli sastati samo jednom godišnje, 7. srpnja, ukoliko te noći bude lijepo vrijeme; ptice će im tada sagraditi most preko Kumovske Slame da bi se mogli združiti. (Bude li kiše, Kumovska Slama — koju Japanci zovu Amanogawa, Nebeska rijeka, nabuja i proširi se i tada ptice ne mogu da je premoste.)

23. Leptir u letu krilima raspršuje tišinu. Mi je možemo osluškivati samo pogledom.

31. Ponekad seoska sredina ima vašarski praznički ugođaj. Sav društveni život odvija se na ograničenom pomalo cirkuskom prostoru. Tu su glumci ujedno i glumci i publika, i klaun malo zabavlja, malo se sladi kobasicom, žongler malo baca jabuke, malo sjedi za šankom, izlazeći i vraćajući se u svoju ulogu kako mu se svidi.

Liftboy Tunjo

U jednoj velikoj zgradi na Trećoj aveniji u New Yorku, Tunjo vozi lift. Vozi iz podruma sve do gore, sve do 24-og kata. Ovaj mu je posao dojadio, ali što može? Izdržat će! Još samo godinu dana i bit će u mirovini,radosno Tunjo nadovezuje na svoje misli. Tada će se osloboditi ovog zagušljivog podruma iz kojeg polazi lift. Riješit će se ovih zvonaca u liftu, što tako nemilosrdno zvone. Zvone i zovu da vozi lift i to često pozivajući ga da ide istovremeno u dva različita smjera.

Osjeća da su mu živci oslabili i jedva čeka da prođe i ta godina, pa valjda će onda biti bolje? Odmorit će se, a i neke druge stvari srediti. Možda će otputovati u Australiju da posjeti rodbinu, a možda i u svoje rodno selo: Ta još uvijek tamo ima neka kućica i okućnica, koja se vodi, ili bi se bar trebala voditi na njegovo ime!

Ma izdržat će u ovoj turobnoj kutiji, vozat će gore dolje ovim uspravnim tunelom, pa kako bude, ohrabrivao se Tunjo. Izdržat će pa makar to bio i tunel užasa i najgore i najsmrdljivije mjesto na svijetu!

Primjećuje Tunjo da sada već slabije čuje, ali te njegove mušterije, koje stalno vozika gore dolje i ne zanima da li Tunjo dobro čuje i da li bi im on htio nešto reći. Samo nešto promrmljaju i očekuju da ih vozi na određeni kat. Tunjo se mora naprezati da bi čuo o kojem se to katu radi i zato se sav skoncentrira da čuje tu brojku i ništa više. Uostalom što bi on s njima i govorio? Njegov engleski je slab. Nije ga učio u školi iz knjige, nego na poslu, po sluhu. Učio ga je uglavnom od onih koji ga ni sami dobro ne znaju. Radio je većinom s Portorikancima i Talijanima te od njih učio iskrivljeni engleski. Onaj što se nauči brzo i loše, a to je jedino što mu treba da bi mogao ovdje raditi.

I za to se ne trebam brinuti, mislio je Tunjo, pa i same Amerikance-južnjake teško je razumjeti, a crnci opet imaju svoj način izgovora.

Tunjo je nastojao da od svakog od njih nauči ponešto, a nije mu bilo lako. On je čovjek seljak, s četiri razreda osnovne škole. On zna kako se okopava kukuruz, kako se kosi djetelina i kako raste pšenica, krumpir, repa...

A evo ga sada u New Yorku! Kako bi bio nekada ponosan da je mogao reći da živi u »Nevijorku«, kako se to — sjeća se svog djetinjstva — kaže u njegovu selu.

Ma jest, bio je ponosan na to, otkad je došao u New York, a opet je to sve skupa i otužno jer ne može zaboraviti svoj rodni kraj. Slike rodnog kraja ga muče i progone. A i ovo ovdje.

Eto, živi u zemlji gdje na novcu piše »In God we trust«*, a ustvari, sudeći po svemu što vidi oko sebe, počeo je vjerovati da je istina ono što mu njegov prijatelj Milan kaže. On mu je rekao to nitko ne čita jer se ustvari američki izdavači novca prevariše. Oni su htjeli napisati »In Gold we trust«**,

*Vjerujemo u Boga
**Vjerujemo u zlato

a pogreškom je ispalo »In God we trust«, pa se netko sjeti i reče neka to ostane tako barem radi novodošlih u ovu zemlju. Pa možda on ima i pravo?

Tunjo nema potomaka. Ima ženu Južnoamerikanku, koja je starija od njega. To je, kako bi se u njegovu selo reklo, »krošnjata« žena, a on je volio takve žene. Ali, eto, nije mogla roditi. Tunjo si ne može zamisliti veću sreću nego da bi imao sina, ali ta mu se želja nije ostvarila jer Soledad nije mogla roditi.

Soledad je u suštini jako dobra žena, razmišljao je Tunjo. Vrijedna je, osjećajna i pobožna. Možda malo i previše misli o zagrobnom životu i možda je suviše darežljiva prema crkvi i to je sve. Ipak, svaki se dolar broji, kako Amerikanci kažu. Ne možeš ga naći na putu.

Soledad je kao djevojčica došla u New York i za svoju obitelj nije nikada više čula. Kasnije je tragala za njima, ali bez uspjeha. To je, mislio je Tunjo, kao kad se malo mače ili pseto, uzme od majke i odnese u drugo selo i više nikada ne vidi svoje, ni svoga brloga. U tim slučajevima možda je i sreća što je čovjek toliko zauzet poslom i raznim problemima, pa nema kada ni misliti o tome.

Razmišljao je Tunjo o svome životu, jer eto, možda mu i ne preostaje dugo. Kad je došao rat, bio je još mlad i nije razumio puno od svega toga. Ipak krajem rata morao je u vojsku. Izgleda da je on jedini ostao živ od sve mladosti svog sela koja je tada bila pozvana u vojsku. Slali su ih u borbu, onako mlade i neiskusne.

Poslije toga je bio u zatvoru. Kažu, služio si neprijateljsku vojsku. A onda kada je došao kući, jer nije imao zemlje, počeo se baviti rezbarijom i nositi svoje proizvode u Zagreb i Rijeku.

Međutim, ubrzo mu rekoše da je i to nedozvoljena trgovina i opet s njim u zatvor. Kada je ponovno izašao iz zatvora, uspio se dočepati Austrije, a zatim i Amerike.

Tunjo je u New Yorku najprije bio noćni čuvar, a zatim vratar i evo sada je liftboy, koji razmišlja glasno:

Uvijek u uniformi! Eto, otkako sam prvi put obukao tu nesretnu uniformu, ne prestaje me pratiti. Nikako da je se oslobodim. Hoće li mi i kada umrem obući neku uniformu? A koliko mi još preostaje? Već je Tunjo umoran od svega toga. A evo u ovoj Americi, samo sam slugin sluga. Godine su prošle i sada, iako u poodmaklim godinama, moram se svakodnevno boriti za taj nesretni dolar, a moji nećaci u domovini misle kako ja imam dolara u izobilju, jer sam već toliko i toliko godina u Americi! Kao da je samo trebalo stupiti na američko tlo, pa da se dođe do tih dolara.

Pa zar mi nije Mato iz Starog kraja pisao: 'Nije nama ovdje lako, a kod vas se ipak lakše dođe do tog novca!'

Ne zna moj Mate da se ovdje još teže dođe do tog novca, jer treba ga oteti drugome, oteti onome koji je nezaposlen i htio bi tvoj posao.

I sada, evo me, živim u New Yorku. U tom velikom New Yorku! Pa šta?«

Patio je Tunjo što je isčupan iz svoje zemlje. A tamo ona naša posavska sela, iako često u blatu, puna su ljepote i privlače našeg Tunju. Pa i kada se Sava razlije i voda mnoge livade prekrije, još uvijek je lijepo biti tamo te Tunjo dodaje: »A valjda su danas i nasipi nešto bolji, tako da ih voda ne može probiti i preliti se?« Tunjo, misleći o svome selu, poče se sjećati nekog toplog ljeta i osjeti u nosnicama miris pokošenog sijena i doda: »To je bio život. Tamo je život, a ne u ovom New Yorku. U ovom pišljivom New Yorku!«

Osjetio je Tunjo da tone nekamo dolje prema dnu i poče u mašti, kao da piše pjesmu, pisati pismo svojoj sestri: »Seko, ... draga, ... Mando, ... godine prolaze ... plašim se ... zdravlje me napušta ... u tuđoj zemlji ... zakopat će me ... bojim se...«

Tunjo je uslužno otvarao vrata lifta svojim mušterijama. Ako je netko nešto nosio, pritrčao bi da pomogne. Stalno se svima osmjehivao, uljudno i prijazno. Ali na poslu je bilo sve teže i teže. Došao je novi supervisor, to jest nadglednik, koji je počeo uvoditi svoje novotarije, kako bi se što više novca uštedjelo. Sada je Tunjo morao, uvijek prije početka posla, očistiti sve mesingane i bakrene dijelove u dizalu, jer da je to dužnost liftboya. Osim toga supervisor je strogo pazio da Tunjo, prije odlaska kući, svakog dana pokupi sa svakog kata plastične vreće sa smećem, te ih odveze u podrum i lijepo složi na hrpu.

Kada je Tunjin kolega liftboy koji je do tada s njime radio otišao u penziju, novi supervisor nije uposlio novoga čovjeka, nego je taj »opasni Grk« došao na ideju da preuredi pozivno dugme tako da zvoni u obadva dizala. Sada bi Tunjo, kao čovjek s 18-godišnjim iskustvom na ovom poslu, morao da istovremeno radi na dva dizala. Za uzvrat, trebao je biti sretan jer mu je tako njegov posao zagarantiran, to jest osiguran da mu ga nitko neće preoteti jer radi za dvojicu. To je važna stvar, osobito u vrijeme kada vlada velika nezaposlenost, kao što je to upravo sada.

Zvono je jako »nategnuto« da čuješ, naprimjer, ako si otišao da vrata hodnika nekome otvoriš. I to je dužnost Tunjina!

Tako se sve češće događa da Tunjo još nije ni odgovorio na neki poziv i dođe na određeni kat, već zovu s drugih katova iznad i ispod njega. Neki su bezobrazni pa pritisnu zvono i ne puštaju, tako da zvonjava probija Tunjine uši.

Jednoga dana povezao je nekog crnca iz prizemlja na sedmi kat. Crnac je nosio »Universal«, veliki pisaći stroj-kompjuter. Kad su došli na sedmi kat, da ne bi ispustio ovaj veliki teret iz svojih ruku, crnac je zamolio Tunju da mjesto njega pozvoni, da bi mu otvorili. Tunjo je pozvonio, ali kako nije bilo nikakvog odgovora iznutra, zazvoni on još dva puta uzastopce, kratko. Tada se iz stana začu ljutito:

— Oh, come on! Bullshit!

Tunjo izvana doviknu: »Požuri! Čovjek drži teret!«

Kad se stanar pojavio na vratima, odmah se okomi na Tunju:

»Jesi lud? Zar se stotinu puta zvoni, idiote jedan!«

Na to Tunjo odgovori:

»Jesi li ti lud, zar ne vidiš da je preša? Ja nisam stotinu puta zvonio! Nije nego tri puta!

Na ovo stanar opet reče: »Bullshit« i poče gurati Tunju, dok se istovremeno začu reski poziv zvona iz dizala. Tunjo ne otrpi, nego se istrže i gurnu i on njega te mu dobaci: »Ti si 'bullshit'!«

Iz lifta je ponovno zazvonio poziv i nije više prestajao zvoniti. Alarm je zvonio kao na uzbunu, probijajući uši. U međuvremenu stanar opet gurnu Tunju, a Tunjo njega...

I to je bilo dovoljno da je idućeg dana morao ići na raport. Iako je crnac svjedočio u njegovu korist, nije pomoglo. Izgubio je posao. Da bi drugome pomogao, izgubio je posao na kojem je radio osamnaest godina.

Tunjo sjedi u svojem stanu na dvadeset i drugom katu. Sjedi uz prozor, koji gleda prema Harlemu. Dugo je nepomično buljio kroz prozor, a onda tiho izusti: »Pišam se ja na taj vaš New York.«

Providenca zavjetrine

kamene međe
načete
pjenom zanjihana vala
propuh
mada proždire glas podneva
nije se oslobodio žege

škrape šute
ono malo djetinjstva
potiskujući
izgorenim naborima pijeska
silaze sjene
da nas grle
u ravnodušnom pjevu
pred nama
šuplje hridi
žalopojka odsutnosti
ni pogled
ni čežnja prohujalog
tek otok
zauzlanih jedara
ožetak galija
i dotrajalih amfora

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a

19. V. 1988 — prof. Vladimir Dumbović: 40. obljetnica osnutka države Izrael i odlomci iz Verdijeve opere »Nabucco«
26. V. 1988 — mr. Svevlad Slamnig: Bernanos i naše vrijeme
9. VI. 1988 — dr. Josip Kribl: Uz 40. obljetnicu smrti N. Berdjaeva
16. VI. 1988 — prof. Mirko Validžić: Augustin Korpar (1928—1988)

Šultajz

Baš toga dana nebo je potopno prokišilo. Najprije kišuckajući, kišucajući. Kao da mu se neće. Zatim kišljaveći, kišljareći, kišareći. Da bi zatutnjalo i curkovito zamlazilo. Kišilo je i iskišavalo se upornošću tropskih kišljavina. Tučonosna kišurina zabijala se u zemlju okomito i koso. Kišurilo je i kišljavilo. Nikako da se iskiši.

Dok smo kroz zahuknuta prozorska stakla gatali vremensku budućnost, nešto je u sobi ciknulo pa zvecnulo. Ne znam zašto, svi pogledasmo zamućeno sobno ogledalo. U taj čas iz njega iskoči pogureni čovjek. Još mu se san isparivao iz očiju. Zvjerinjao je na sve strane kao da se plaši uhoda ili noćnih stravina. Ne obazirući se na nas, nastavio je razgovor s nevidljivim nijemim sugovornikom.

Oprostite, ne sjećam se da sam ikada bio mlad. Koliko me pamćenje služi, uvijek sam bio takav kakav sam i sada, sadašnji, bez godina i bez vidljivih tjelesnih mijena. U ogledalu nisam ni mlad ni star. Ni prošli, ni budući. Često se pitam, da li sam i sadašnji. I jesam li uopće?

Sve je oko mene mrtvo, a i ja se ne osjećam dobro. Obolio sam. U meni se ugnijezdila najpodmuklija i najteža bolest, vječna sadašnjost. Dakle, možda ipak jesam? A nepodnosivo je biti sadašnji. Bez prošlosti si i bez budućnosti. Bez očaja i bez nade, koji život čine životom. U sadašnjosti je moje prokletstvo i moja kazna. Osuda bez utoka. Omča bez priziva.

Da mi se umiješati u kolo onih sretnika, kojima je sadašnjost sve čemu teže u životu. Živjeti sada i ovdje, njihov je jedini životni smisao. No može li čovjek, istjeran iz raja zbog opačine spoznaje, progonjen sablastima i primamljivan utvarama, bez posljedica posadašnjiti u sebi prošlo i buduće? Izbrisati ih iz svoga pamćenja? Prošlo, koje ga je usijanim žigom obilježilo za vječnost. Buduće, koje je jedini izlaz iz davljeničke tamnice sadašnjosti.

Kad već iz sadašnjosti ne mogu pobjeći ni u prošlost ni u budućnost, niti se rasplinuti u nadsvijetu, nastojim se iz nje iznazočiti. Ništa ne primjećivati. Uprozirujem se da me ne vide. Hodam sitan i nevidljiv pod zlokobnim zvijezdama. Još uvijek u meni tinja slabašna nada da se iz sadašnjosti može umaknuti. Smanjujem se i stanjujem do malene grožđane bobice, dozivajući pticu da me pozoblje i tako me oslobodi sadašnjikovanja.

Vjetrina me katkada pometa sa sporedna puta i istrese na glavnu cestu. Zaboravljajući gorko ponovljeno iskustvo, svakiput se iznova ponadam: glavna cesta nekamo vodi. Hrlim put toga kamo da se ne raspline prije no što ga sustignem. Trčim i trčim. Kad mi se bose noge izderu do koljena, od neizdrživoga bola rušim se na zemlju. Kamo sam to stigao? Ustanovim: nikamo. Iz sadašnjosti kojoj je uskraćena budućnost ni glavni putovi nikamo ne vode.

Ne ljutite se na mene, dobri ljudi, što sam se raspričao, — obratio nam se pridošlica, prekinuvši razgovor s nevidljivim sugovornikom. Teško je i mučno samovati u sadašnjosnoj ljušturi. Ni od koga dobre riječi. Svakome si

trnbodac na putu. Pustinja je punija i cvjetnija od svijeta u kojemu samotarim. Izgubljeni bezvodni otoci napučeniji su od mojih dubrava iz kojih su se razbježali slavuji. Okrutno je sam samotovati u sumornoj samici, gdje ti bezvuk svrdla mozak, u kojoj se ni stjenica ne zadržava, na kojoj nema ni prozora ni vrata.

Kažete, neka se zabavim vlastitim mislima. One da su najbolje i najneopasnije društvo. Trebali ste mi predložiti nešto prikladnije. Ne zbog toga što je misliti naporno, nego što nije zdravo. Ni uputno. Čim počneš misliti, misli se razulare. Pa ih više ne možeš zaulariti. Neobuzdane misli hoće djelo. A djelima je popločen put na vješala.

Opominjem se: budi kuš. Ugledaj se u pustinjake i samotnjake. Nikada ne govore, samo kušaju. Gospodari svijeta vole kušnjake. U kuš im kušljivi kušlece daju. Zato i ti, kušljivec, kušni kušljaka. Ako budeš kuš, ne ćeš se zaplesti u mrežu kušnje.

Navikli na svakakva čuda i čarolije, nismo se odviše obzirali na raspričana došljaka. Ali kako smo mi fini, uglađeni i uljuđeni građani, upitasmo ga obzirno za ime i zanimanje. Zapričano pričalo odmah je prekinuo priču. Nagnuo se nad naša uha i istodobno nam, a svakome posebno, šapnuo. ŠULTAJZ.

Priznajemo, malo nas je zbunilo. Da li je prišapnuta riječ njegovo ime, dakle Šultajz (s velikim početnim slovom)? Ili zanimanje, znači — šultajz (s malenim početnim slovom)? Treća je mogućnost: da nije ni prvo ni drugo. Ta treća mogućnost mogla bi imati i svoje podmogućnosti: možda je to tajna lozinka, bankarski ugovoreni znak, genetski kod, formula života. A možda i kakva šamanska ukletva, neodgonetnuti zapis s rovaša, poruka izgubljena svemirca, prekogrobni poziv.

Zauzeti odgonetavanjem značenja nepoznate riječi, nismo odmah ni opazili da je tajanstveni ogledalnik (=čovjek iz ogledala) neopazice nestao. Odjednom je zastudjelo. Ni od sjeverca, ni od hladna kišopada. Srce je prestalo kucati. Krvotok se umrtvio. Kroz othuknuta stakla u sobu je navirala noć.

Blago VRANKĆ

Grmovi

Komešaju
drhte grmovi
osluškuju
tajne trajanja
kad misao
u kamen zarasta

samonikli
u suzama
sneno
oči sklapaju
prošlost prenosivu
u zagrljaj stežu

u prerezu dana
uz igru sunca
iz čvorišta
plaveti pupaju.

Klaonica tišine

U početku bijaše riječ, a poslije galama!

Kad ne bi bilo tišine, postojale bi samo informacije.

Gdje ima nekog sustava, ima i moći.

Tko u autoritarnim sustavima izgovori riječ ja, učinio je prekršaj.

I rušiti znači komunicirati.

Sve što nisam ja, to je manipulacija.

Tjeskoban čovjek je zbir pojava oko sebe.

U mnogim državama kucanje na vratima tjera strah u kosti.

Čovjek je uvijek imao snage za jake poteze od privremenog značenja.

U svjetskoj drami najviše zbunjuju šaptači.

Moralnost jednog društva ogleda se u količini doušnika.

Jedino pomrčina može privući ljudski pogled u nebo.

Sva naša povijest samo su ružne uspomene.

Najopasnija zamka u koju se može uhvatiti čovjek zove se svakodnevica.

Kad se bira ljepotica, umire mašta.

Kad je pamet službena, mozak ima čin.

Dok je zastava, bit će i kopalja.

Čovjek ne korača u budućnost, on stupa.

Kipovi slobode postoje tamo gdje slobodu treba objasniti.

Ideologije su takmičenja u skokovima u bolje sutra.

Svijet će dočekati svoju zoru kad se budni probude.

Željko VOBORSKI

Pisma

iz daljine
iz tuđine
sa pučine

na sve strane
sa svih strana
razaslana
stižu pisma
i od srca
i bez srca
od svojine
od rodbine
i prerano
i prekasno
u daljinu
u tuđinu
na pučinu
i nizinom
i visinom
glase nose
i u žalost
i u radost

Pavao DESPOT

Suza

Katkad suza tebi kane
zbog daleke, tuđe rane.

Pa se ljudi smiju, čude,
i »gluposti« tvojoj sude.

Ubrzo i oni ćute
da »daleko« privid bješe;
upoznaju teške pute
pa i oni nekog tješe.

I njihove, eno, zjene
upijaju naše suze;
kada cvijet nam klone, vene,
kada mir nam netko uze,
nakon muke, nakon bola,
ne smiju se kod tvog stola.

Ne, ne, nisu kao prije;
suza i njih tuđa,
da li tuđa, grije.

Tone OTOČAN

Smokva uskraj mora

I.

Na strmini, uskraj mora,
uraštena odvajkada,
zatočena uz bok zgrada,
sred čempresa i lovora,

osta sama od smokvika
okljaštrena, bez po ruka,
razgranana, još storuka,
razlistana, prstolika;

zapetljana od bršljana.

II.

Bez smokve jalovke
ni modre petrovke,
ni surače,
ni repače,
ni bilice,
ni zimnice,
ni smokve slasne
ni rane ni kasne.

Josif BRODSKI

Nadežda Mandeljštam (1899—1980)

Posmrtno slovo

Od osamdeset i jedne godine svog života provela je Nadežda Mandeljštam devetnaest kao žena najvećeg ruskog pjesnika ovog stoljeća, Osipa Mandeljštama, a četrdeset i dvije kao njegova udovica. Ostatak je bio djetinjstvo i mladost. U obrazovanim krugovima, posebno među književnicima, činjenica da je bila udovica velikog čovjeka bila je dovoljna da joj podari identitet. To posebno vrijedi za Rusiju gdje je u tridesetim i četrdesetim godinama režim tako efikasno proizvodio književničke udovice te ih je sredinom šezdesetih bilo dovoljno da organiziraju svoj sindikat.

»Nadja je najsretnija udovica«, običavala je reći Ana Ahmatova, misleći na opće priznanje koje je tada pripalo Osipu Mandeljštamu. Ta je primjedba bila, razumljivo, usredotočena na njezinog pjesničkog druga i kolikogod istinski, to je bio pogled izvana. No, u vrijeme kada je to priznanje stiglo, gđa Mandeljštam je bila već u svojim šezdesetim, zdravlje joj je bilo krajnje sumnjivo, a sredstva mršava. Povrh toga, unatoč univerzalnosti tog priznanja, ono nije uključivalo famoznu »šestinu cijelog planeta«, tj. samu Rusiju. Iza Nadežde Mandeljštam bile su dvije dekade udovištva, krajnje oskudice, veliki domovinski rat (da ne spominjemo lične gubitke) i svakodnevni strah da je, kao ženu narodnog neprijatelja, ne zgrabe agenti Državne sigurnosti.

Sreo sam je prvi put u Pskovu, u zimi 1962, kada sam s nekoliko prijatelja pošao pogledati tamošnje crkve, po mom mišljenju najljepše u cijeloj državi. Saznavši za naše namjere da putujemo u taj grad, Ana Ahmatova nam je predložila da posjetimo Nadeždu Mandeljštam koja je predavala engleski na lokalnom pedagoškom institutu i dala nam za nju nekoliko knjiga. Tada sam prvi put čuo za njezino ime; nisam ni znao da je postojala.

Živjela je u malom zajedničkom dvosobnom stanu. U prvoj je sobi stanovala žena sa zaista ironičnim imenom — Njecvjetajeva (doslovce ne-Cvjetajeva), a u drugoj gđa Mandeljštam. Soba je imala osam četvornih metara, veličinu prosječne američke kupaonice. Veći dio prostora zauzimao je željezni bračni krevet, zatim dva pletena naslonjača, ormar s malim ogledalom i svenamjenski noćni ormarić na kome su ležali tanjuri s ostacima njezine večere i uz njih otvoreno džepno izdanje »Ježa i lisice« Izaije Berlina. Prisustvo te crveno uvezane knjižice i činjenica da je Nadežda Mandeljštam nije sakrila pod jastuk na zvuk zvona na vratima moglo je značiti samo jedno: početak predaha.

Knjigu joj je, kako se ispostavilo, poslala Ana Ahmatova koja je gotovo pola stoljeća bila najbliži prijatelj Mandeljštamovih: najprije njih oboje, a kasnije Nadeždin. Ostavši i sama dvaput udovica (njezinog prvog supruga pjesnika Nikolaja Gumiljova ustrijelila je 1921. Čeka što je djevojačko ime KGB-a, a drugi, povjesničar umjetnosti Nikolaj Punjin, umro je u koncentracionom logoru iste ustanove). Ahmatova je Nadeždi Mandeljštam pomagala na sve moguće načine; u ratnim godinama doslovce joj je spasila život prokrijum-

čarivši je u Taškent, kamo su neki pisci bili evakuirani, i dijeleći svakodnevno s njom svoje racionirane namirnice. Iako je režim ubio oba njezina muža, a njezin sin životario osamnaest godina u konc-logorima, Ahmatova je stajala nešto bolje od Nadežde Mondeljštam. Iako preko volje, bila je priznati pisac i bilo joj je dopušteno da živi u Lenjingradu i Moskvi. A za ženu jednog od narodnih neprijatelja veliki su gradovi bili nedostižni.

Desetljećima je ova žena bila u bijegu probijajući se ustajalim vodama i provincijskim gradovima ogromne države, ostajući u nekom novom mjestu samo do prvog znaka opasnosti. Status neosobnosti postao je postepeno njezina druga narav. Bila je mala, nježno građena žena; tijekom godina sve se više savijala, kao da se pokušava pretvoriti u nešto bez težine što bi se dalo u času bijega lako spremiti. Doista nije posjedovala ništa; ni pokućstva, ni umjetničkih predmeta, ni biblioteke. Knjige, čak i one strane, nikad nisu dugo ostajale u njezinim rukama; nakon što bi ih pročitala ili pregledala, predala bi ih nekom drugom — kako i treba činiti s knjigama. U godinama njezinog najvećeg obilja, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, najskupocjeniji predmet u njezinom jednosobnom stanu u predgrađu Moskve bio je sat-kukavica na kuhinjskom zidu. Lopov bi tamo bio razočaran, isto kao i oni s nalogom za premetačinu.

U tim godinama »obilja«, nakon objave oba sveska uspomena na zapadu, ova je kuhinja postala cilj pravih hodočašća. Svi koji su preživjeli ili se rodili u poststaljinskoj eri u Rusiji, skupljali su se gotovo svake druge noći oko dugog drvenog stola, mnogo većeg od bračnog kreveta u Pskovu. Činilo se da Nadežda Mandeljštam nadoknađuje što je desetljećima bila parija. Pa ipak, sumnjam da je tako osjećala i nekako je se bolje sjećam u onoj maloj sobi u Pskovu, ili kako sjedi na rubu divana u lenjingradskom stanu Ahmatove, kamo bi katkada ilegalno dolazila iz Pskova, ili kako izranja iz dubine hodnika u stanu Šklovskih u Moskvi, gdje je kratkotrajno stanovala prije nego je dobila vlastiti stan. Možda se toga sjećam jasnije, jer je tamo bila više u svom elementu, kao izopćenik-bjegunac, »prosjak-prijatelj« kako je Osip Mandeljštam naziva u jednoj od svojih pjesama. A to je ostala cijeli svoj život.

Zapanjujuće je da je svoja dva sveska uspomena napisala u dobi od šezdeset i pet godina. U obitelji Mandeljštam pisac je bio Osip, ne ona. Ako je nešto prije tih svezaka pisala, bila su to pisma prijateljima, ili molbe Vrhovnom sudu. Nije bila od onih koji u umirovljeničkom spokojstvu razmatraju svoj dugi život pun događaja. Njezinih šezdeset i pet godina zapravo i nisu bile normalne godine; nije slučajnost da u sovjetskom kaznenom pravu postoji paragraf da se godina služenja u pojedinim logorima računa kao tri godine. Uzmemo li to u obzir, trajanje života mnogih Rusa u ovom stoljeću produžilo se poput življenja biblijskih patrijarha; s njima su imali još nešto zajedničko: odanost pravednosti.

Pa ipak, nije to bila samo odanost pravdi koja je Nadeždu Mandeljštam natjerala da u dobi od šezdeset i pet godina sjedne i vrijeme predaha upotrijebi za pisanje ovih knjiga. One su nastale kao ponavljanje u umanjenom mjerilu istog procesa koji se već jednom ranije odigrao u povijesti ruske književnosti. Mislim na pojavu velike ruske proze u drugoj polovici 19. stoljeća. Ta proza, koja kao da se ni iz čega pojavila, zapravo je izdanak ruske poezije 19. stoljeća. Ta je poezija dala ton svemu što se kasnije pisalo u Rusiji i najbolja djela ruske beletristike mogu se shvatiti kao udaljena jeka i vrlo pedantna razrada psiholoških i leksičke profinjenosti ostvarene u prvoj četvrti 19. stoljeća. »Većina dostojevskijevih karaktera«, običavala je reći Ana Ahmatova, »ostarjeli su Puškinovi junaci, Onjegini itd«.

Poezija je uvijek prethodnik proze i to se na više načina desilo u životu Nadežde Mandeljštam. Kao pisac, ali i kao osoba, ona je ostvarenje dvoje pjes-

nika s kojima je njezin život bio neumoljivo povezan: Osipa Mandeljštam i Ane Ahmatove. Ne samo zbog toga, jer je prvi bio njezin muž, a druga njezina doživotna prijateljica. Konačno, četrdeset godina udovištva moglo je zamagliti i najsretnije uspomene (a u ovom slučaju brak je trajao istovremeno s ekonomskom propašću zemlje uzrokovanom revolucijom, građanskim ratom i prvim petogodišnjim planovima). Isto tako, mnogo godina nije Ahmatovu mogla uopće vidjeti, a pismo je bila posljednja stvar kojoj bi se mogla povjeriti. Papir je općenito bio opasan. Vezu braka i prijateljstva očvrsnula je tehnička strana: potreba da se pamćenju povjeri ono što se nije moglo povjeriti papiru, konkretno — pjesme oboje autora. Čineći tako u toj »predgutenbergovoj« epohi, kako je rekla Ana Ahmatova, Nadežda Mandeljštam sigurno nije bila sama. Ponavljajući danju i noću riječi svog mrtvog muža ne samo da ih je razumijevala sve više i više nego je uskrsavala i njegov glas, intonaciju svojstvenu samo njemu, trenutno osjećanje njegove prisutnosti, uvjerenje da je svoju ulogu izdržao »u dobru i zlu«, osobito u ovom posljednjem. Isto se događalo s pjesmama fizički često odsutne Ahmatove, jer, jednom stavljen u pokret, mehanizam pamćenja nije se više zaustavljao. To je vrijedilo i za druge autore, izvjesne ideje i moralne principe — za sve što nije moglo preživjeti na drugi način.

I postepeno je to u njoj raslo. Ima li nekog nadomjestka za ljubav, tada je to pamćenje. Zapamtiti znači obnoviti bliskost. Postepeno su svojstva tih pjesnika postala njezin mentalitet i njezin identitet. Ona su joj pružila ne samo razinu i ugao promatranja nego su, što je još važnije, postala i njezin lingvistički izraz. I tako je, kad se spremila pisati svoje knjige, bila već na tom kolosijeku, nehotice i instinktivno njezine su rečenice postavljene prema njihovima. Jasnoća i nemilosrdnost njezinih stranica, koje ujedno odrazuju njezin karakter, neizbježna su stilistička posljedica poezije koja joj je oblikovala duh. I sadržajno i stilski njezine su knjige postscriptum uzvišenoj verziji jezika, što i jest u svojoj biti pjesništvo. Taj je jezik postao njezina krv i meso, dok je napamet učila stihove svog muža.

Posudimo li W. H. Audenov izričaj, velika ju je poezija »otjerala« u prozu. To je doista bilo tako, jer se nasljeđe to dvoje pjesnika moglo razvijati ili dotjerivati samo u prozi. U poeziji su ga mogli slijediti samo epigoni, što se i desilo. Drugim riječima, proza Nadežde Mandeljštam bila je jedini raspoloživi medij kako bi se izbjegla stagnacija samog jezika. Ujedno, to je bio jedini raspoloživi medij za duh formiran jezičnim izrazom oboje pjesnika. Njezine knjige, dakle, nisu bile toliko uspomene i vodič kroz život oboje velikih pjesnika, iako su izvrsno odigrale i tu ulogu; one su prosvijetlile svijest nacije. Barem onog njezinog dijela koji je mogao nabaviti primjerak knjiga.

Nikakvo čudo da je to prosvjetljavanje urodilo osudom sistema. Oba sveska gospođe Mandeljštam zaista predstavljaju Sudnji dan njezinom dobu i njegovoj književnosti. Osuda donesena najpravednije, jer je sudila vremenu koje je poduzelo izgradnju zemaljskog raja. Još je manje čudo da su te uspomene, posebno drugi svezak, bile omražene s druge strane kremaljskih zidova. Ipak, moram reći, vlast je u svojoj reakciji bila časnija od inteligencije: jednostavno je posjedovanje tih knjiga proglasila kažnjivim. Što se tiče inteligencije, posebno moskovske, došlo je do stvarnog meteža zbog optužbi koje je Nadežda Mandeljštam digla protiv njezinih istaknutih i manje istaknutih članova zbog njihove zbiljske suradnje s režimom; i ljudska plima u njezinu kuhinju znatno je opala.

Bilo je otvorenih i poluotvorenih pisama, s negodovanjem se prestalo rukovati s nekima, rušila su se prijateljstva i brakovi u razmiricama je li pravo ili krivo smatrati ovu ili onu osobu doušnikom. Istaknuti disident je tresući bradom izjavio: »Ona je posrala cijelu našu generaciju«, a drugi su pobrzali u svoje dače i tamo se zatvorili da tipkaju svoje antimemoare. To se dešavalo

početkom sedamdesetih, a oko šest godina kasnije ti su isti ljudi bili jednako razdvojeni Solženjicinovim držanjem prema Židovima.

Ima nešto u svijesti književnika što ne može otrpiti spominjanje nečijeg moralnog autoriteta. Prihvaćaju postojanje prvog partijskog sekretara ili Führera kao neizbježno zlo, ali ogorčeno će dovoditi u pitanje proroka. Vjerojatno zbog toga jer je manje obeshrabrujuće shvatiti da si rob, nego li kad ti kažu da si moralna ništica. Konačno, oborenog psa ne bi trebalo udarati. Ipak, prorok udara psa, ne da bi ga dokrajčio, nego da ga osovi na noge.

Volio bih se ovdje upustiti i korak dalje. Stvarnost sama po sebi nema nikakve vrijednosti. Tek shvaćanje promovira stvarnost u značenje. Ali postoji poredak među shvaćanjima, a tome odgovarajući i među značenjima. Na vrhu se nalaze ona stečena kroz najprofinjenije i najsenzibilnije prizme. Profinjenost i senzibilnost proizlaze iz jednog izvora: iz kulture i civilizacije, a njihovo je glavno oruđe jezik. Vrednovanje stvarnosti kroz takvu prizmu je najispravnije, možda čak i najpravednije, a steći tu prizmu jest cilj ljudske vrste. (Povike »nije fer« i »elitista«, koji mogu slijediti gore rečeno posvuda, baš iz lokalnih kampusa,[1] moramo ovdje zanemariti, jer kultura je po definiciji elitna i primjena demokratskih principa u sferi znanja vodi do izjednačavanja mudrosti i idiotstva). Posjedovanje ove prizme dala je Nadeždi Mandeljštam najbolja ruska poezija 20. stoljeća i to je, a ne veličina njezine tuge, učinilo da svjedočenje Nadežde Mandeljštam o njezinom dijelu realnosti bude bez premca. Grdna je prijevara da patnja uvećava umjetnost. Patnja zaslijepljuje, zaglušuje, uništava i često ubija. Osip Mandeljštam je bio velik pjesnik *prije* revolucije. Tako i Ana Ahmatova i Marina Cvjetajeva. Oni bi postali što su postali, čak da se nije zbio ni jedan od povijesnih događaja koji su u ovom stoljeću zadesili Rusiju; jer su bili talentirani. U biti, talent ne treba povijesti.

Da li bi Nadežda Mandeljštam postala što je postala da nije bilo revolucije i sve što je slijedilo? Vjerojatno ne bi, jer svog je budućeg muža srela 1919. No pitanje je samo po sebi nestvarno; vodi nas u mračno područje zakona vjerojatnosti i historijskog determinizma. Na kraju, ona je postala što je postala ne zbog onog što se u Rusiji desilo u ovom stoljeću, nego usprkos tome. Prst kazuiste će sigurno ukazati da je sa stanovišta historijskog determinizma »usprkos« sinonim za »jer«. Toliko o historijskom determinizmu, ako se pokaže tako pun zanimanja za jedno ljudsko »usprkos«.

S pravim razlogom, ipak! Jer se krhka šezdesetpetogodišnja žena pokazala sposobnom da uspori, ako već ne i spriječi, u njezinom dugom trku, kulturnu dezintegraciju cijele nacije. Njezine uspomene su više od svjedočanstva o njezinom vremenu; one su historijski pogled u svjetlu svijesti i kulture. U tom svjetlu povijest je dirnuta u živac, a pojedinac vrši svoj izbor: između traženja izvora svjetla i čina antropološkog zločina protiv samoga sebe.

Nadežda Mandeljštam nije namjeravala biti tako veličanstvena, niti se jednostavno htjela osvetiti sistemu. Za nju je to bila privatna stvar, stvar njene naravi, identiteta i onoga što je taj identitet oblikovalo. Njezin je identitet u stvari oblikovala kultura svojim najboljim plodovima: pjesmama njezinog muža. I ona je zapravo pokušala održati živima te pjesme, a ne uspomenu na muža. Tijekom četrdeset i dvije godine ona je bila ne njegova, nego udovica tih pjesama. Ona ga je, naravno, voljela, ali ljubav je po sebi najelitnija od svih strasti. Stiče svoj sveobuhvatni sadržaj i perspektivu samo u kulturnom kontekstu, jer više prostora dobiva u duhu nego li u krevetu. Van tog ležišta stanjuje se u jednodimenzionalnu fikciju. Nadežda Mandeljštam je bila udovica kulture i mislim da je svog muža više voljela na kraju, nego na dan vjenčanja. Vjerojatno

1. Misli se na lokalna američka sveučilišta u kojima predaje i živi autor J. Brodski (o. p.)

zbog toga drže čitaoci njezine knjige tako uznemirujućima. Zbog toga se i status modernog svijeta prema civilizaciji može također definirati kao udovištvo.

Ako je Nadeždi Mandeljštam nešto nedostajalo, bila je to poniznost. U tom je pogledu bila sasvim različita od njezinih dvoje pjesnika. No, oni su imali svoju umjetnost i kvalitet njihovih ostvarenja pružao im je dovoljno zadovoljstva da budu, ili da tvrde da jesu, skromni. Ona je bila strašno tvrdoglava, kategorična, hirovita, neugodna, puna odvratnosti prema raznim stvarima. Mnoge od njezinih ideja bile su polovične ili razvijene na temelju rekla-kazala. Ukratko, u njoj je bilo mnogo razdražene ženskosti, što nije čudno, uzmemo li u obzir dimenzije osoba s kojima se obračunavala u stvarnosti ili kasnije u mašti. Na kraju je njezina netolerantnost otjerala mnoge, no to joj je sasvim odgovaralo, jer je postala umorna od ulagivanja i od toga da se sviđa Robertu Mc Namari i Willyju Fisheru (pravo ime pukovnika Rudolfa Abela). Sve što je željela bilo je umrijeti u svom krevetu i na neki je način priželjkivala smrt, jer »tada ću opet biti s Osipom«. »Ne«, odgovorila je Ahmatova slušajući to. »Uopće nemaš pravo. Odsada ću ja biti s Osipom.«

Njezina se želja obistinila, umrla je u svom krevetu, što nije mala stvar za Rusa njezine generacije. Nesumnjivo će se pojaviti oni koji će vikati da nije razumjela svoju epohu i da je zaostala iza vlaka povijesti koji je žurio u budućnost. Pa, dobro! Poput gotovo svakog drugog Rusa svoje generacije i predobro je naučila da se taj vlak koji hita u budućnost zaustavlja u konclogorima i plinskim komorama. Bila je sretna da ga je propustila, a mi smo sretni da nam je pričala o njegovom putovanju.

Zadnji put sam je vidio 30. svibnja 1972. u njezinoj kuhinji u Moskvi. Bilo je kasno popodne. Sjedila je pušeći u kutu u dubokoj sjeni što ju je visoka kredenca bacala na zid. Sjena je bila tako duboka, da je jedino što se moglo razabrati bilo slabo svjetlucanje njezine cigarete i njezinih prodornih očiju. Ostalo, njezino maleno oronulo tijelo umotano u šal, ruke, oval pepeljastog lica i njezina siva, pepeljasta kosa — sve je progutala tama.

(Prijevod: Nives Majnarić-Pandžić)

Albert POGAČIĆ

Nigdar

Človek misli — a kaj srce
Kam da more poleteti
Da se saka žela spuni
Još bi bilo za želeti

A kam brige — muke naše
Vu korak nas vse to prati
To su samo puste žele
A kaj svet nam more dati

A kaj jezik vse izreče
Za tem se i nemre iti
Naše žele su vu srcu
Kak goreći ognji skriti

Nij na svetu takveg morja
Kam da misel vsa doteče
Nit kaj srce teško nosi
Jezik nigdar ne izreče.

Rajmund KUPAREO

Ružno u umjetnosti

Ružno se često izjednačuje sa zlim: *biofiziološkim* (razne tjelesne deformacije, bolesti i sl.); *društvenim* (nedolično ponašanje i sl.); *umnim* (neznanje, zabluda i sl.); *etičkim* (grijeh, pokudne navike i sl.); *vjerskim* (idolopoklonstvo, bigotizam, licemjerje i sl.). Zlo je nedostatak, lišenje dobra, što bi ga neko biće moralo posjedovati po svojoj naravi. *Metafizičko zlo* ili ograničenost stvorenog biča nije zapravo neko zlo (za životinju nije zlo što se ne može uzdići na razinu čovjeka ili čovjek na razinu Boga). Sva gore spomenuta zla nisu nešto ružno za umjetnika. On ih preobličuje u simbole plemenitih težnja, ideala. Veliki romanopisci »realisti« ne iznose u svojim djelima nikakvu fotokopiju stvarnosti kao što to čine »naturalisti«. Realisti, napose Tolstoj i Dostojevski, nastoje dati ljudskom postojanju dublje, metafizičko značenje. Balzac i Flaubert analiziraju doduše ondašnje društvo, ali svoje raščlambe nadilaze poticajem za jednim uistinu ljudskim društvom.

Postoje pisci koji bi htjeli nadići metafizičko zlo ili ograničenost stvorova (čovjeka). Opsjednuti su idejom da »stvore neobjavljene svemire, nepostojeće glagole, da svladaju Boga. Ta je ideja sažeta u kriku pjesnika Lautréamonta: « »Jusqua ce que j'eusse vaincu le Créateur« (Sve dok ne svladah Stvoritelja). Ta će stremljenja naći suvremeni oblik u Sartreu i sljedbenicima. Radi se o potrazi za natčovjekom koga egzistencijalisti bez kolebanja nazivlju bogom. Sanjaju kako bi ostvarili boga svojih snova, boga-čovjeka, naglašujući, dakako, ovu zadnju riječ. Žele ubiti ideju božanstva koja vlada duhovima već od postanka svijeta.« (Lydie Krestovski: *Le problème spirituel de la beautéet de la laideur*. Paris, 1948, str. 165—166).

Borba s metafizičkim »zlom«, napose u Sartrea i Camusa, znak je vremena u kojemu živimo kad su sve vrednote, pa i one vjerske, dospjele u krizu. Nitko ne može zanijekati da su analize suvremenog čovjeka u djelima spomenutih egzistencijalista majstorski izvedene, ali umjetnost se ne sastoji samo u analizama. To je radije područje znanosti. Istinska umjetnost počinje tamo gdje završava analiza, unatoč tome što je pretpostavlja.

Borba za nadilaženjem metafizičkog zla utjelovljena je u djelima grčkih tragika zbog Usuda (anangkē, fatum) koji upravlja i ljudima i bogovima. Moderan čovjek ne priznaje ni Boga ni Usud. Zato su djela koja opisuju borbu protiv metafizičkog zla neuvjerljiva, estetički govoreći, »ružna«.

Zlo se ne može shvatiti bez odnosa spram dobra čiji je ono manjak (privacija, lišenje), a ni ružno bez odnosa spram lijepoga.

Adorno u svojoj *Estetičkoj teoriji* (izd. Nolit, Beograd, 1979, prev. Kasim Prodić) kaže: »Opšte je mesto da se umetnost ne iscrpljuje u pojmu lepog nego, da bi ga ispunila, ima potrebu za ružnim kao njegovom negacijom (str. 95). Na drugom pak mjestu istog djela piše: »Pre se može priznati da se lepo rodilo u ružnom nego obrnuto« (str. 102). Ako se lijepo »rodilo u ružnom«, kako ružno može biti negacija lijepoga? Pomutnja nastaje kad se zlo ili ružno poistovjeti s negacijom a ne s manjkom (lišenjem) dobra ili lijepoga.

Sasvim je drugo pitanje spoznaje funkcije ružnoga. Na ružno bismo mogli

primijeniti što Toma Akvinski govori o zlu: »Kada ne bi postojalo zlo u svijetu, znatno bi se umanjilo čovjekovo dobro ne samo u spoznajnom pogledu nego i u pogledu želje i ljubavi dobra, jer se dobro bolje spoznaje, ako se usporedi sa zlim, a kad je neko zlo počinjeno, žarče se priželjkuje dobro, kao što bolesnici znaju bolje nego itko kako je zdravlje veliko dobro.« (*Contra Gentiles*, III, c. 71). Ružno, manjkavo u prirodi i umjetnosti, upućuje na cjelovito savršeno.

Mnogo je nesporazuma u vezi s pojmom ružnoće u prirodi i umjetnosti. Grci, npr., nisu jasno razlokovali umjetnički ružno od moralnog nedostatka. »Aishrós« označuje nešto što je izvanjski grdno, a u moralnom smislu sramotno ili pogrdno. Postoje »sramotne pjesme« (aishrá ásmata). Kao što su spajali lijepo s dobrim (kalokagathia) vidjeći u tome ideal odgoja, tako su ružno spajali s nemoralnim, nepristojnim (to aishrón). Slično je i s latinskim terminom »tetrum«, koji znači i ružno i sramotno. Zabuna nastaje, ponavljamo, kad se fizičko ili moralno zlo, a slično tome i umjetnički ružno, shvate kao nešto što postoji u sebi a ne kao manjak (lišenje) nečega što bi određeno biće (u umjetnosti: djelo) moralo imati. Dok moralno zlo ovisi o ljudskoj volji (nakani), fizičko zlo ne ovisi o ljudskoj nakani, nego je neželjeni manjak nečega što bi normalan čovjek morao imati (kao što se događa kod grbavca, gluhonijemca, šepača i sl.). Umjetničko »zlo« ili ružno ne ovisi o umjetnikovoj nakani nego, u većini slučajeva, o slabosti ostvarenja, utjelovljenja nekog intuiranog osjećaja (»ideje«). Slaboća u ostvarenju može biti posljedica različitih uzroka: psihofizičkih, tehničkih, materijalnih, ekonomskih itd. Mislim da je suvišno nabrajati primjere.

Toma Akvinski kaže da se za ljepotu zahtijeva »cjelovitost ili savršenstvo« (»integritas sive perfectio«, *Summa Theol*, I, 39,8, c). Na prvi pogled izgleda da Toma ne daje veliku važnost psihološkom elementu ili intuiciji u umjetničkom stvaranju. On je »realist«, koji djelo sudi po onome što svatko može vidjeti, čuti, ali to ne znači da je djelo nastalo bez suradnje s umjetnikovom maštom, (in mente artificis). Umjetnik »proizvodi određeni oblik u tvari bilo da se radi o izvanjskom uzoru (modelu) u prirodi, bilo da ga on zamišlja u svojoj unutrašnjosti, u misli (»Summa Theol., I, 44.3, c.). Umjetničko se djelo mora vrednovati u sebi, a ne po umjetnikovim intuicijama, kao što se i ćudorednost prosuđuje po ostvarenim činima, a ne po dobrim nakanama.

Za ostvarenje umjetničkog djela potrebna je ne samo tvar (»materija«) nego i zdrava ljudska osjetila, (vid, sluh) i organi: noge (npr. za ples, balet) i ruke (npr. za plastična ostvarenja). Bilo je, doduše gluhih glazbenika koji su stvarali besmrtna djela, ali koji se nisu gluhima rodili (npr. Ludwig van Beethoven) ili poluslijepih slikara ali koji nisu bili slijepi od rođenja (npr. Edgar Degas). Kadikad, npr., u hendikepiranih slikara noge ili usta zamjenjuju ruke, ali to je najbolji dokaz da se ne može stvarati bez potrebnih organa i da se intuitivna spoznaja (iako neophodna) ne može izjednačiti s ekspresijom (izražajem). Umjetnost spaja apstraktno s konkretnim, duhovno sa stvarnim, vremensko s izvanvremenskim, itd.

Bernard Bosanquet (1848—1923), povjesničar i kritičar umjetnosti, u djelu *Three Lectures on Aisthetics* (London, 1915.), iznosi novu kategoriju lijepoga, takozvanu »tešku ljepotu« (difficult beauty), koju prouzrokuju neka umjetnička djela, ali on tu »teškoću« ne pripisuje samome djelu nego slaboći gledatelja, slušatelja. Bosanquet ne dopušta da bi expresija (djelo) moglo imati svoje nedostatke zbog mnogobrojnih, gore navedenih uzroka. Da su neka umjetnička djela (npr. Goyina, Picassova itd) teška za *neke* gledatelje, nema sumnje, ali razlog treba tražiti u nespremnosti gledatelja i u pomanjkanju njegova umjetničkog odgoja. Nije potrebno navoditi primjere »slaboće« slušatelja, napose u suvremenoj muzici, itd. Uostalom, Bosanquet ne iznosi ništa novo. Već je Platon

u *Hippias Maior* (304, E) ustvrdio da je »teško sve što je lijepo« (chalepá tá kalá).

Umjetnički odgoj nije važan samo za razumijevanje »teških« djela, nekih majstora riječi, crte i pokreta nego i za integralno usavršavanje pojedinca. Strah pred djelima koja ne cijene integritet ljudske osobe izražen je u poslovici »starih«: »Artes moliunt mores« (umjetnosti oslabljuju ćudoredna vladanja). Plotin u *Eneadama* (preveo Slobodan Blagojević, Beograd, 1984) tvrdi da je »ljepota umjetničkog djela učinak oblikujuće moći koja djelu daje idealan izgled«. Ružno je što nije svladano obličjem (morphē) i pojmom, pošto materija ne dopušta da bude sasvim formirana oblikom. Oblik je sredio ono što treba da postane jedno sastavom mnogih dijelova i doveo do savršenstva«. (str. 59—60). Za Tomu Akvinskoga ružno je manjak već spomenute cjelovitosti ili savršenstva, što zvuči kao odjek Plotinove misli. Savršenstvo umjetničkog djela slično je moralnom činu koji nije savršen ako nije u svemu (u svim svojim dijelovima) dobar. »Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu.« Umjetničkom djelu ne bi se smjelo ništa ni oduzeti ni dodati.

»Ružno je u umjetnosti — kaže Rodin (*Art*, 1911) — sve što se smješka bez povoda, što je izvještačeno, što ističe lažni sjaj ljepote.« Moralni su principi nepromjenljivi jer se temelje na čovjekovoj naravi; umjetnička su ostvarenja neprolazna, jer odražavaju čovjekovu težnju za savršenstvom. Zato umjetnički i ćudoredni čini imaju svrhu u sebi (»ipsa opera sunt fines« rekao bi Toma Akvinski). Nisu im potrebne ljudske pohvale ili nagrade.

Ružno je u umjetnosti sve što nije savršeno. To ne znači da umjetnik ne smije svoja djela dotjerivati dok potpuno ne odgovore njegovoj viziji, intuiciji. O tome nam govore djela mnogih stranih i naših umjetnika. Zato konačni sud o integralnosti ili manjkavosti nekog djela možemo dati tek nakon nestanka njegova autora, kao što se i djela svetaca prosuđuju tek poslije njihove smrti: »Nemo ante mortem beatus« (nitko nije blažen prije smrti). Mnogi su umjetnici doživjeli priznanje i slavu tek poslije dugih godina neshvaćanja i zaborava, kao, npr., slikar rane renesanse Piero della Francesca (1416—1492) ili J. S. Bach (1685—1750) koga je ponovno »otkrio« F. Mendelsohn (1809—1847). Mnogo je naših (hrvatskih) likovnih i glazbenih stvaralaca otkriveno tek u posljednjem stoljeću. A koliko drugih čeka svog otkrivača?

Ružno u umjetnosti ne ovisi samo o slabići nespremnosti ili nedoraslosti gledatelja nego i slabići umjetnika, koji ili nije ispravno intuirao neku ljudsku »ideju« *ili* svoj doživljeni osjećaj nije uzdigao na sveobuhvatnost »ideje«. Ružno također nastaje ako umjetnik nije u potpunosti svladao »zanat«, što mu uvelike priječi da »ideju« adekvatno utjelovi u riječi, pokretu, kamenu, boji itd. Ukratko: ako se nije uzdigao iznad uloge amatera. Umjetnik je spreman uništiti svoje djelo ako u cijelosti ne odgovara njegovoj zamisli. Kad sam pred mnogo godina, šetajući jednog ranog jutra po klaustru samostana, opazio jednog mladog slikara dominikanca (M—A. Coutourier) kako sa zidova klaustra skida i uništava svoja platna, on mi je glasno rekao: »Nije to što sam htio...« Samo s dozom ironije možemo spomenuti staru izreku: »Poetis omnia licent« (Pjesnicima je sve dopušteno). Možda amaterima. Pravi pjesnici znaju, kao, uostalom, i svi drugi umjetnici, koliko brige, napora treba dok se pronađe točna riječ, potez, volumen, boja, pokret, korak itd. Iako svaki umjetnik mora dobro poznavati svoj »zanat«, ipak svaki dobar zanatlija ne postaje *ipso facto* dobar umjetnik.

Pravi je umjetnik »asket« u izvornom smislu te riječi: *askéō* (usp. Grčko-hrvatski rječnik Stjepana Senca, Zagreb, 1910) znači mar i brigu ulagati, a *poetski:* vješto, umješno, umjetnički izrađivati, obraditi; *askētós:* umjetno ili brižno izrađen.

Sve što je izvan te »askeze«, ružno je.

Mijene vremena

Bonaca

Ratoborni se valovi
odmaraju
na algama, u dubini.
Zaljubljeni galebovi
plesove stvaraju
na površini.
Ko nestašna djeca
jedan drugoga
u igri varaju.

Bura

Drma rasklimanim oknima
i staračkim kostima.
Sunce je ledeno
kad je bura
u gostima.
Borove i čemprese njiše
da joj se klanjaju.
roz selo na metli juri,
ljudi se u dvorišta sklanjaju.
Zadnje oblake na nebu briše
spužvom morske pjene.
Opustjela obala. Hladna vedrina
rastjerala zaljubljene.

Fjaka

Ni mačke više ne kriče
niti se brinu za hranu.
Sjena se kuća tromo miče
i daje ritam danu.

Šilok

Razdražuje djecu. Kamenjem se tuku
i ganjaju mirne živine.
Zvonjava teškom mukom prodire
u daljine.
Izmorene misli zavjetrinu traže
u srca tišini.
Probadaju kosti. Glava ne odolijeva
teškoj mučnini.
Sve je umorno,
sve je sumorno.

Nevera

Svađaju se namrgođeni oblaci,
jedan drugog strelicama gađaju.
Obijesni ih vjetar goni i draži,
preveće lađe na plaži.
Dobra baka kroz prozor gleda
da li pada kiša ili grad:
moli za polje i vinograd.
Teško se molitve u srcu rađaju
ka se namrgođeni oblaci svađaju.

Zbogom vremenu

I teče, teče život, neumitno teče...
Najednom netko prepolovi vrijeme
i zaustavi njegovu tečnost.
Prošlost se grčevito drži grebena nad ponorom.
Uzalud dozivlje odbjeglu budućnost.
U dubinama svijesti
sadašnjost se već pretvorila
u vječnost.

Životopis lupeža

Uspomeni Josipa Tabaka, s divljenjem

Prije podneva uveze se u dvorište čiča Bartolomej na kolima; uzde je držao dječak u šeširu, siromah koji je za plaću, što ju je primao, morao upravljanju konjem priključiti i podnošenje ćušaka, šiba i istezanja ušiju, od čega ga liječnik nije štedio. Ovaj golemi čovjek uđe u donju kuhinju u kojoj sam listao Queveda; čulo se kako mrmlja prokletstva na pse, koji su ga saletjeli čim je koraknuo iz kola.

Bio je to jedan od onih lupeža koji izviđaju po selima ne bi li se dokopali kakvih ostarjelih bijednika; nakon što im istraže kuću i donesu odluku, oni ih obaspu uslugama; pritom ih oslobađaju suvišnosti kao što je starinsko ruho, puške, čudnovate ure, rezbareni okviri slike, tkalačke naprave, štapovi i klompe. Nakon što im pomognu da umru, upuštaju se s njihovom rodbinom u divlju bitku oko nasljedstva iz koje uvijek izlaze s lovinom. Držim li se samo onoga što pouzdano znam, kao što valja, zapisat ću o ovomu liječniku da je mojem ujaku izmamio sablju njegova slavnog pretka. Zacijelo je bio najbogatiji u župi; međutim, brižljivo je skrivao broj svojih posjeda i šutio o svemu što bi namaknuo, bojeći se da ne izazove sumnju i pokrene glasine; k tomu je, dakako, strahovao od lopova. Nije, dakle, dospijevao uživati ni u onim plodovima imetka što ih si dopuštaju i najškrtiji jer ga oni ni najmanje ne oštećuju; mislim na ugled i taštinu. Katkada bi ga i njegove babe mučile svojim zanovijetanjem; no, on je vjerovao da ih ljubi bolnim žarom kršćanskog milosrđa.

Kako je ponešto dočuo o mojem etnografskom pothvatu, stade me ispitivati; ja mu, pak, u najstrožoj ozbiljnosti priopćih nekoliko imena i godina što su mi pale na pamet. On ih smjesta stade razmatrati, kušajući ih povezati sa svojim znanjima. Budući da rado gledam toga ljubitelja starina zaglupljena, dovučem mu dvije knjižurine, od onih koje sam uz priličnu dosadu proučavao; liječnik se zadubi u njih. Vara se tko misli da su zanimanja škrtih posve jednostrana; to je obilježje umjetnika; nema stvari koja ne zanima škrce. Imao je vrlo prostu naviku da čita naglas; a zbog pripeke koja je palila krovove sav se oblijevao znojem. Uto se pred vratima začuje nekoliko zvonkih udaraca o stazu od opeke.

To je moj kum kucao velikim zelenim vrčem izređenim u staro doba od pečene gline; on uđe, ostavivši vrč na dvorištu. Njegova je crna kosa stršila u neobično dugim čupercima ispod šešira, a čovjek je vrebao na riječi kojima se nudi rakija kako bi spremno kreposno odbio (bijaše se, naime, prihvatio podviga treznoće). Nema sumnje da je ljubio našu starinu, ali bi svakako to brže dotrčao što bi više prezirao one koji mu je žele iskamčiti. On reče tiho i namjerice pretjerano tajanstveno:

»Tu je.«

Moj učenjak ustade; no odmah opet sjede jer se vrč već stvorio pred njim.

»Ah!« dahnu on razočarano, i doda: »To nije onaj crni...«

Kum ga pogleda, sav u znaku upita.

»Ovaj je neusporedivo mlađi«, objasni skupljač starina.

Kum se izrazom svog lica pridruži njegovoj žalosti; zatim će vragolasto: »Konačno, na tavanu je mrak; nikako se ne razaznaju boje.«

Čiča Bartol, pak, iako ne pokaza ni truna zadovoljstva, nipošto ne naloži da se vrč odnose, nego se vrati u svoje rukopise. Kum nas pozdravi i ostadosmo ponovo sami. Velika je posuda stajala pored liječnikovih nogu. Zavlada tišina, dok on opet ne udari u čitanje; kadli se na dvorištu začu koračanje. Liječnik ustuknu; potom se brzo odmaknu kako bi sakrio svaku vezu između vrča i svoje osobe.

Uto banu u kuhinju neki bogati seljak iz susjedstva; liječnik mu zabavljen učenim poslom, dobaci pogled i odmah nastavi; bio je to jamačno jedan od onih pogleda od kojih vam se, kad vam ih upute, smrači pred očima. Među tom je dvojicom vladala mržnja nalik onoj kojom se mrze dva lupeža osuđena na zajednički plijen.

Čovjek bi se osjetio nelagodno; no taj uljez sjede gospodinu nasuprot. Liječnik, sveudiljno ne prekidajući čitanje, pruži seljaku ruku, a između riječi staroga rukopisa, koji je marljivo mljeo, smjesti najprostiji pozdrav. Na isti čudnovati način izgovori i ovo pitanje:

»Trebaš li me štogod?«

Ta igra zbuni susjeda; on najprije izjavi odrešito: »Ja ne.« Potom, kao pogođen munjom: »Ah, ja... hej! da... da, ja, da, da...«

Liječnik napokon zastane; seljak mu, kao poruku najozbiljnijeg sadržaja, priopći da mu kani sutradan poslati svojega svinjara, koji se ošugao kao mačka, kako bi ga okupao.

»Potrebno je dovesti bar trojicu ljudi,« pakosno je savjetovao liječnik; zatim otpusti seljaka koji ode u čudu.

Tada mi ovaj zaljubljenik prošlosti zapovjedi da brzo odnesem vrč gore u trijem, u kakav kut; on ga ne želi voziti po bijelu danu; već će ga jedne večeri preuzeti. Učinim tako i vratim se; on je neumoljivo čitao. Uđe moja mati i sjedne, slušajući ga. U taj čas on se prekide; stari mu vrč zadade posljednji jad i on kaza strašnim glasom: »Pa valjda je taj Marijan donio vrč u kakvoj vreći? Neka dade Gospodin Bog i neka ga nije vidjela stara Margareta gdje ga pronosi.«

Marga bijaše baba čije se jezičine bojao kao Sotone; toliko me spopade smijeh te moradoh izići.

* * *

Ovih sam dana dočuo neke pojedinosti iz liječnikove povijesti pa sam ih nakanio pribilježiti. Roditelji su mu rano poumirali, sva rodbina koja mu je preostala bila je obitelj njegove tetke, u kojoj se štedjelo kruhom. Uobičajio ih je posjećivati jer im podrum nije bio prazan. Okružen dječurlijom, pio je vino, osjećajući se poput dobročinitelja koga časte njegovi bijednici; on im nije dijelio ovo ili ono, nego sebe. Jednog mu dana tetka prigovori da se uz piće uzimaju slane stvari.

»Ja ih ne volim«, izjavi on s bezazlenim odsustvom slutnje.

»Ima ih koji vole«, reče majka gomile djece.

To ga uvrijedi pa im više nije odlazio.

Zatim se oženio; izabrano je stvorenje bilo od onakvih pokraj kojih uživamo manje u mislima o neusporedivoj ljepoti nego u mislima o postojanju ružnijih. No, jednom je zgodom muževa škrtost učinila da se jadnoj ženi nadme trbuh; gonjena uvježbanom lakomošću proždrla je zdjelu masti koja se cijedi iz pečenja, što ju je ubrzo usmrtilo.

Za njenoga je pogreba ustanovio da je groblje golema knjiga seoske povijesti pa je često odlazio da iz nje čita. Povijesno mu se zanimanje činilo plemenitim; vjerovao je da je ta plemenitost usađena u njegovo biće. Kada je nekoga popodneva tako zapao među križeve, odjednom začuje čudnovatu dreku. Tada se iza kapele pokaza crna povorka koja je pjevanjem ispraćala jedan drveni lijes; iz tornja se, pak, razlegnu zvonjava. Potom su opkolili neku raku i stali moliti. Naš im se povjesnik primakne i zapita jednoga žalobnika o pokojniku; ovaj mu ispripovjedi žalosnu sudbu nekoga oficira, kojemu je bilo suđeno umrijeti. Nad tom ga strahotom spopadoše jecaji; zatim proslijedi: pokojnik za sobom ostavlja dvije starice, suprugu i sestru, uz prilično bogatstvo, da bi ih tješilo. Doista, liječnik opazi dvije babe koje su zagrljene tužile nad grobom; stalno su jedna drugu odvraćale od plača a s vremena na vrijeme skupile bi golemu hrabrost i izrekle koju riječ molitve.

Na povratku, on potjera svoja kola odmah za onima u kojima su sjedile babe. One nisu nimalo hajale za istinu da bogati plaču svojim ruhom pa im ne treba plakati licem, i njihove su trublje dopirale do liječnikovih ušiju. Domalo žalobnici okrenuše u jednu visoku kuću s bogatom štukaturom, a on je promotri i zaputi se u svoj nastan, koji je više nalikovao na skladište starina.

Nije prošlo više od četiri dana kada na vrata ucviljenih baba zakuca i banu stasita pojava liječnika s torbom. On im, pun slatkorječivosti, objavi da vrši redovan pregled staraca kojega se u najnovije doba prihvatila brižljiva čovječnost nekakva liječničkog udruženja pod hrabrim imenom »Društvo protiv smrti«; to je ime, zajedno s ostalim, uz napore izmislila slabašna lukavost našega lupeža. Stare, pak, sve to progutaše; on im izmjeri bilo i pritom uze strahovati kako je u jedne opasno visoko a u druge začudo nisko; babe se zaplaše, no on ih umiri, preporuči im se i ostavi im lijekove, odbijajući novac. Nato se one razdragaše. On je, pak, koristio svaku priliku da razgleda sobu u koju je ušao te je hranio svoj vid raskošnim prizorima obilja skupih ukrasa, starih vaza, slika, ura, drvenarije, čitavih bregova tkanoga sukna koje se šarenilo kroz stakla, a svoju radoznalost tajnama što ih skrivaju toliki ormari, kao naduti od pretrpanosti. Nakon što im je obećao da će ih sutra ponovo posjetiti, on se rastane s tim blagom; pohlepa ga je toliko spopala da se, izlazeći od njih, prostodušno čudio kako da ne nosi ništa od svega toga, i naglas se prekoravao.

Od toga ih dana stade pohađati, kako je neumoljivo zahtijevalo stanje njihovih srdaca; doznao je da imaju nešto daleke rodbine u Srijemu, odakle je rodom pokojnik; doznade i za svađe što ih je taj muž zametnuo sa svojtom te kako je ovdje podigao sebi nastan da bi se držao daleko od njih.

Domalo ga uistinu stadoše obdarivati; kakavgod bi mu predmet ponudile, kazuući da im nije od koristi, on bi ga grabio. Ta se navada udvostruči kada su nekom zgodom stare zapale u brigu kako će se, valjda pred nailaskom zime, opskrbiti brašnom, uljem i šećerom, a on im se smjesta stavio na službu; otkri mu se tada da obiluju novcem koliko i ostalim. Kod tih bi misli postajao kao mahnit i na sve bi strane pružao zgrčene ruke jer mu se pričinjalo da vuče k sebi slatke terete, toliko bi ga obuzela njegova proždrljivost. Dok bi obilazio po svome stanu, opominjao bi se da bude strpljiviji, kako ne bi malim ugrizima otjerao plijen što će ga doskora moći čitava progutati. Ali jedan pogled na kakav sviječnjak ili sag koji mu se nuđa učinio bi sve to uzaludnim.

Tako su mu nekog dana babe pokazale jednu od svojih kutija s nakitom. Njega je nato toliko stao salijetati taj prizor da je zaboravio na jelo, a od neprekidnoga se dvoumljenja naposljetku zavadio sa samim sobom; jedna bi njegova polovica umirivala mišlju da će mu, bude li mudar, sve pripasti, a druga bi zastrašivala mogućnošću da mu dotle na najčudnovatije načine izmakne ono zlato. Konačno ova posljednja prevagnu i on se nije smirio dok nije smislio

kako da babe oslobodi njihove kutije. Bijaše im slagao da ima kćeri što se spremaju na nekakav pir, a bez ukrasa su; na taj utok, babe iznesoše kutiju s riječju da žele nagraditi njegovu ljubaznu skrb. Liječnik je pograbi, ali se prestraši da će one pomisliti kako su ga dovoljno isplatile pa se stoga svojski potrudi da se nikako ne pokaže zadovoljnim; takav to bijaše nezahvalnik. A kada ispade od njih, poželje načas ogledati blago pa nađe da to nije ono od prije nekoliko dana. To probudi njegovu pohlepu koja se bijaše umirila i koja namah opet podivlja. Do prije nekoliko časaka žudio je za jednom kutijom, sada je držao da mu pripadaju obje; i posve je malo nedostajalo da mu se rodi još koja kćer pa da se vrati.

Napokon svanu i onaj dan u koji sve njihovo imanje priveza lupež uza se. On im predoči svu žalost njihova položaja a pomoć koju im je nakanio pružiti prikaza kao svjetlost spasa; potom sve troje ispisaše listinu o starateljstvu. Kako mu je trebao svjedok, čiča Bartol uplete mjesnoga župnika.

Taj mu je ugovor nametao neke obveze, ali se sada više nije ustručavao upravljati babama zapovijedi; osobito je pazio da ne kupuju ruha, preporučivao im zdrava i škrta jela, bdio nad novcem što ga držahu u kući, kako ne bi odonud izlazio. Svakoga tko bi se primaknuo kući u želji da pomogne starcima držao bi kradljivcem privučenim mirisom novca i punim zlih nakana, a ako se radilo o mlađemu svijetu, protjerivao ga uz prijetnje i strašne kletve; sumnjao je na svakoga čije bi ime babe spomenule zajedno ili u blizini kakve bolje riječi i, u strahu da će takvoga pridodati oporuci, uzimao ga ružiti i klevetati te se ne bi primirio dok se i babe ne raspale za svađu. Tako je, eto, čuvao imetak kojemu se prikučio.

Jedina osoba s kojom je razgovarao bijaše onaj župnik, u kojemu bi valjda svatko osim našega liječnika otkrio vragolasta šaljivca. Čiča Bartol, koji je svagda potezao povjerljivost i šapat, priopći mu neke večeri da je pokojni oficir nosio svoj čin kao zapovjednik nekakva brodovlja na Savi. »Kako li je takva uglednika zapalo da u ovome selu nađe sebi družicu?« čudio se on.

»Jednostavno«, reći će svećenik ozbiljno, »Bit će da je prispio Biđem«. Bid vam, pak, bijaše plitka žuta voda nakraj sela, što preko Bosuta utječe u Savu.

Drugoga opet dana ispripovjedi župnik strahovita zločinstva koja zapanjiše Slavoniju, ponaosob ona koja se s paklenskom mahnitošću obaraju na najnedužnije od ljudi, starce. Na te riječi čiča Bartol plane, prigrabi riječ i stade razglabati o čudovišnoj naravi zločina krađe, koji s odvratnim odsustvom grižnje posiže za tuđim što mu nikako ne pripada; zatim na pasja kola izgrdi kradljivu mladež, koja ne haje za težinu stjecanja, te se činilo kako ne bi žalio truda, kad bi ga ovlastili, da obiđe svijet gušeći je. Svećenik prihvati i uze opisivati jednoga razbojnika koji se te godine javio, i to takvom žestinom te bi se reklo da se čovjek prometnuo u zvijer; u narodu se govori da je posrijedi nekakav mahnit starac duge kose, koji se ogrnuo kostriješću te provaljuje s pištoljima i bodežima. Veli se, k tomu, kako je objavio da odsada za cilj uzima našu krajinu.

Čiča Bartolomej se zaprepasti; sada se okomi na matori svijet, ogorčen zloćom što je kriju njihove zavidne duše i ružna tijela; bio je mišljenja da svima što prijeđu pedesetu iz opreznosti valja odrubiti glavu.

Zasijavši to sjeme u liječnikovu glavu, što je bila kao lonac pun mašte, župnik ga otpusti. Doista, naš Euklion zapade u beskrajne nemire. Užasavala ga je bespomoćnost njegovih baba, izloženih nemilosti tolikih lupeža. Već mu se priviđao njihov nastan, opljačkan i ispražnjen. Prestrašen, pomišljao je uzeti mjesnoga oružnika da noću stražari pred onom kućom; no, pomisao na novac što bi ga imao isplatiti odvratiti ga od toga nauma. Umjesto toga, obiđe sutradan sela kojima je liječio i nakupi od seljaka puna kola pasa što su, sapeti uzicama,

lajali, ugrizali i režali kao đavli. Kada je s tim tovarom prispio k babama, spopade ih strava pred tolikom opasnošću od koje ih ima štititi takva vojska. Psi bijahu povezani po svim kutovima dvorišta i marljivo služahu svrsi. Ali kako im je liječnik uskraćivao hranu, doskora pobjesnješe, pregrizoše užad i razbjegoše se.

Upravo kad se navršila godina od tih događaja, jedna se od starih razbolje i pade u postelju, nakana da umre. Ležaše nalik na suhe mačje strvine kojih imade množina u tavanicama šokačkih kuća; vonja nije manjkalo. Jedne je večeri čiča Bartol pogleda i vidje da je namjerila drugamo. On posla zdravu babu da spava, rekavši da će tu noć bdjeti uz bolesnicu; a bijaše naslutio prigodu.

Doista, ona zaspa; on, pak, nakon što je izmolio molitvu ne od riječi nego od brojaka, skoči i stade otvarati ormare; u jednom nađe srebrnine, u drugom porculana, u trećem knjiga, a odasvud ga zatrpavalo silno ruho. Svima je nemilosrdno ispitao utrobu; ta bijaše liječnik. Činio je to plašljivo; svaki bi ga čas prekidao kakav šum a bojao se da ne otvori oči ona što je na samrti. Iza ponoći ga prekine oficirova sestra, koja se probudila, a da nije dospio do zlata i novca. On se toliko uznemiri te stade klepetati kojekakve gluposti od puste želje da prikrije posao što ga obavljaše; kada je svanula zora koja, kao što se zna, načas potjera sokove i u mrtvacima, samrtnica se probudi i stade oklijevati u svojem naumu, a onaj brbljavac priđe i stade razgovarati s njom o lijesu što ga valja nabaviti.

Kada je napokon umrla, sahraniše je uz muža; njegova sestra otputuje u Srijem, odakle je pozivahu rođaci. Liječnik prozrijevaše njihove osnove te je trljao ruke jer mu već bijaše zapisano ono za što se Srijemci spremahu u boj. On se dade na račune novcem što će ga dobiti kad proda nekretnine; za promjenu bi pretraživao kuću, a kako ga je morila potreba da pripovijeda; neprestano je odlazio svećeniku te mu punio uši obiljem svojih otkrića; na kraju bi dodavao: »A još su dva ormara u koje nisam niti zavirio.«

Jedne se večeri dogodi da je neko dijete dospjelo u potkrovlje puste kuće, tragajući za golubovima; ondje mu se ukaza otvor koji niz ljestve vodi u trijem, a odatle u sobu. Ono siđe i stade ih razgledati. Najednom se začuje ključ u vratima, što ga je okretao liječnik; dijete se, klecajući od straha, uvuče u neki prazan ormar i zatvori ga; zatim je kroz pukotinu promatralo gospodina koji je nasred sobe dogurao velik kovčeg i u nj uzeo slagati raznovrsne predmete što bi ih najprije odnosio do prozora i ogledao; domalo se smrači i on zapali svijeću.

Kako je to potrajalo dugo, onaj zatočenik napokon obori nekakvu dasku i izazva tresak; čiča Bartol na tu buku skoči, smogne glasa i dovikne: »Tko je, oj?«, jer mišljaše da su posrijedi miševi; da je bio siguran kako su unutra ljudi, jamčim da bi umaknuo bez riječi. Uto se iz ormara odazva jedan glas što ga je dječarac ispustio u stravi; liječniku, međutim, sinu pred očima grabež te nagna bježati; no odmah se ustavi, jer mu je očaj nad gubitkom imetka ulio načas hrabrosti; krenu natrag, ali tada se ugleda ustrijeljena i probodena te po drugi i posljednji put dade petama vjetra. Iz kola uze pušku i oprezno se vrati, prigibajući se i galameći; no, ne nađe nikoga jer onaj nesretnik bijaše strugnuo. Pregledavši sve, ustanovi da ne manjka ništa od blaga što ga bijaše upoznao; ali daleko od toga da bi se dao uvjeriti da ništa nije odneseno. Dugo poslije te zgode pripovijedao je svakumu tko bi ga htio slušati kako su ga onomad svega okrali.

* * *

Nekoliko godina poslije rata čiča Bartol se povukao u svoj nastan; zapao je u stanovite misli; prestao je odlaziti u crkvu. Nekoga dana odjednom se našao u krugu nove seoske vlasti, među mladim ljudima, voljan da im se pridruži.

Na prvom sastanku govorilo se o liku revolucionara. Stari se liječnik nastojao pokazati vrijednim te je, pun ozbiljnosti, izricao kojekakve misli na tu nakanu.

Vrlina socijalista je umjerenost.

»Čiča Bartolomej podložan je poroku škrtosti«, reče bezobzirno neki mladić.

»Što? Zar je porok biti štedljiv?« uzviknu starac.

»Ah, može se reći i štedljiv! Svejedno; mi mislimo na isto.«

Starac se razbjesni zbog tolike zlobe. Napustio ih je nazivajući ih bezboščima.

Blago VRANKIĆ

Zrenja

A on
koga više nema
još je tu

pogledom sabire lišće
i grane svija

u dubini kamena
gromom razbija
usud i vrijeme

sada spokojan
miruje

dok rastočen prag
konjanike čeka nove
bregovi
u sumraku
i zebnji
zriju.

Trag

Nebo se zavatrilo
u silini sjete
iskon izmagljuje
u sjetvenim jutrima

usahli potok
još ishlapljuje
u zelenom omeđištu

uzaludno je tražiti
sunčanu zjenicu
rumen potamnjuje
ne želeć vidjet
otužan čin
koji ostavlja
sumoran trag
iščezlih
pregnuća.

Trpimir MACAN

Odlazak s Neretve

I.

Tiha me slika progoni. Dalekim drumovima, na domaćim postajama... Uskom se ulicom penjem do drvenih vrata, podižem zvekir i osluškujem mek zvuk dobrodošlice. Uzlazim na trijem, stiskam ruku domaćinu dok sutonje svjetlo pada na zdjelu maslina i vrč vina. Dok me plače ljudska dobrota i dah doma. Pa zadovoljno sklapam kapke u svježu mlazu spokojnih riječi i mirisne posteljine, što je žene čuvaju za umor nemirnih... Tiha me čežnja peče.

II.

Odgurnuli ste me. Zaboravili da i nad rešetkama sunčana svjetlost prolazi. Da u prezrenu umu svjetovi plode, da sitni imaju svoju sreću i cvijet. Odgurnuli ste me, a niste znali da svoju ste slobodu meni dali tim pobjednim činom.

Silnici, mislite li da u jakoj vam šaci samuje svijet, da u vašoj je riječi konačna istina, da u vašim žrtvama ostaje osvetno opravdanje vašega opstanka? Da nema dobrote i svjetlosti? Vi, koji nikome ne praštate, što ćete učiniti ako vam netko uzvrati osmijehom?

Kada povlačite krvav mač, jeste li veći?

Ako ovom danu otmete svjetlo, hoćete li vječni biti?

III.

Kada teškim korakom razmičeš vrbovo pruće, što tada tražiš u ovim močvarama, prijatelju? I mene je omamilo golo granje uronjeno u nebo. Očarao ljubavni let libela nad sutonskim vodama. Znaš li, namjerniče, kraj? Plamičak sunca na orahovoj kori, sve tiši vjetar u ponoćnim trskama. Samoća i mrzao ježur niz pleća. Dođi, pođi sa mnom. Ono je moja kuća na obronku. Nad ognjištem visi lonac. Na klupi kutao vina i pogača.

IV.

Putniče, koji u mojim oknima vidiš svjetlace djetinjstva, dođi i položi glavu na moje rame. U nepoznatim krajolicima nema počinka, u dalekim katedralama nema smiraja. Na tuđim cestama nema spokoja.

Ne ćeš se radovati za obzorjem. Sjećaš li se skuta majčina, kresova u borovima, kaše s ognjišta, mirisa pod maslinama? Nisi trebao otići. Teško je biti oblak neomeđenih nebesa, kada si voda očeva studenca. Teško je biti sunčana oluja, kada si bura u poznatom dimnjaku. Teško je svladati svijet srcem dobrim i preplašenim.

Dođi! Pričat ću ti o gumnima.

V.

I kada u knjigama pronađeš otkrivenu mudrost, hoćeš li doći u moj vrt? Kada sve spoznaš, hoćeš li kušati moje smokve?

Nemam obzorja da te zanesem. Nemam do malo kruha, nešto voća, soli i gunj da ti ponudim. I smijeh djece što mojim vrtom za pčelama trče.

Hoće li ti to biti dosta da se odmoriš?

Hoće li ti biti malo da zapjevaš s prvim cvrčcima?

VI.

Dijete, htio sam napisati knjigu ili barem pjesmu. Oteti spoznaju nebu. Izricati duboke, ljekovite riječi. Danas se, dijete, toga stidim. Kao oskoruša rađam sitnim plodovima, a tvoje me riječi krijepe. Iziđimo iz grada! Hodali smo njegovim ulicama i vrtovima bijeli i dobri. Na pločnicima smo lomili pogaču i grudu sira, blaženi od mirisa.

Otiđimo kao tuđinci da nam ime ne bude zapisano na vratima.

Mario SOLJAČIĆ

Rascvjetan

Po mojim granama
gnijezde se ptice
što pjevaju
u predvečerje
kad koračaju
zaljubljeni
usamljeni
i psi lutaju
i pse traže
A ja sav
zadrhtim
i stresem
lišće sa sebe
lišće što cio dan
sa strepnjom
ga čuvah
I srce negdje
ne znam
gdje je
zaigra
sve silnije
i moje kose
kojima lovim
leptire
trgaju se

i postajem
rascvjetala grana

Stanislav ŠODAN

Svijetlilo je nadom

Usnio sam san.

Rodi majka sina i dade mu ime Čovjek. Rastao je Čovjek, i vremenom, doljudio se. Nije mu bilo lako. Imao je tegoban život. Teško je bilo zvati se Čovjek!

Još dok nije mogao zrelo rasuđivati, umre mu majka Moda. Otac Sila, čim se ražalosti, dovede u kuću malom Čovjeku maćehu Školu. Revnosno je bio odgajan. Sve je imao. Znalo se kad ustaje, kad spava, kad jede... Živio je po rasporedu. Sve je bilo unaprijed određeno. Iz kalupa se nije smjelo! Gušilo je to nejakog Čovjeka. Maćehinu ljubav morao je kupovati.

Svađa ga je u kući obradovala. Otac Sila najavio je razlaz maćehi Školi. Pomislio je Čovjek, zbogom pravila!

Jedno vrijeme živjeli su sami, dok se Sila opet ne zaljubi. Očara ga ljepotica Politika. Nije dugo trebalo čekati da već poodrasli Čovjek dobije novu starateljicu.

Ni s njom Čovjeku nije bilo lako. Donijela je ozbiljnost i surovost. Bila je svojeglava i umišljena. Izjedala je ljubomora.

I dok ga je Služba nadzirala samo u kući, maćeha Politika nadzirala ga je svugdje. Od nje se nije moglo. Nadzirala mu je i misli. Ništa Čovjek nije mogao učiniti bez njenog dopuštenja. Bila je veoma stroga, gotovo rigorozna. Koliko je samo puta bio kažnjavan? Zlostavljala ga je na svakom koraku.

Otac mu nije pomagao. Bio je njome opsjednut. Uživao je u njenoj slatkorječivosti. Njena samohvala poremetila mu je mozak. Gušio se u obećanjima.

Uvidio je Čovjek da nema ni od koga pomoći. Morao je maćehi prinositi dare ili mu se zlo pisalo. Naglas ju je hvalio, a u sebi je gunđao. Kad se više nije moglo izdržati, pobjegao je. Napustio je maćehu Politiku. Nije htio za nju niti čuti. Za njega, ona nije postojala.

Sam se nije mogao izdržavati. Stoga je bio prisiljen da ga izdržava dobrotvor Institucija. Bilo mu je bolje nego s maćehom. Dobrotvor je imao svoje norme kojih se trebalo pridržavati i onda nije bilo problema. Njegova gospođa Služba tražila je od Čovjeka disciplinu. Učila ga je učtivosti i lijepom ponašanju. Bio je cijepljen protiv raznih bolesti i iz glave su mu istjerivane nepodobne ideje. Čovjeku nije bilo loše. Dalo se!

Usvajao je nova znanja, poštovao pravila igre, i gurao dalje.

Kad je zamomčio, dobrotvor je za njega imao iznenađenje. Smatrao ga je, po preporuci gospođe, svojim najboljim podanikom. Stoga se nije mnogo krzmao. Znao je kome će dati svoju kćerku Karijeru. Naočita ljepotica privukla je mladoga Čovjeka. Upustio se s njom u avanturu. Dobrostojeća Karijera bila je vrlo zahtjevna. Mnogo čega se trebalo odreći za boravak s njom. Morao je Čovjek glumatati.

Gurao je koliko je mogao. Kad je ljubavi nestalo, pobjegao je. Bio je teško razočaran. Zamrzio je sve oko sebe i odlučio se sam probijati kroz život.

Oduševio ga je slučajni susret. Upoznao je djevojku Filozofiju. Bila je vrlo zanimljiva i nudila mu je razna rješenja za njegove teškoće. Opet je Čovjek bio sretan. Uživao je s novom ljubavi. Dani su mu brzo prolazili. Filozofija ga je učila tajnama života.

Bilo mu je sasvim svejedno kako izgleda, kud ide, što će biti sutra? Postao je smiren.

Nakupivši godina, pritiskala ga je starost. Čovjek je bio sve usamljeniji. Nije više imao snage za Filozofijine hirove. Često je mijenjala mišljenje što mu je išlo na živce. Bila je dosadna i shvatio je, uopće nije nudila rješenje. Samo mu je život komplicirala i vodila ga iz glume u glumu. Njene postavke bile su poput fanatizma. Trebalo je biti pristaša neke ideje i tu ustrajati bez obzira na okolnosti. A Čovjek je imao previše godina da bi se fanatizirao. Neka to čine mladi! Iskustvo će ih izliječiti.

Upucati se, bilo je rješenje! Suze su tražile slamku spasa. Slučajan novinski oglas učinio mu se posljednjom šansom. »Strpljiva Vjera nudi nadu«.

Nije se skanjivao. Javio se. Smirenost se vratila. Skromnost Vjere prirasla mu je srcu. Nije bila nametljiva. Dopuštala mu je slobodu. Sam je bio svoj gospodar. Ničim nije prijetila. Svoje greške sam je plaćao.

Otkrio je vlastitu savjest. Sjetio se svoje mladosti. Sreo je on već tada Vjeru, ali ona nije nudila ništa opipljivo. Ništa osim nade! A za Čovjeka je to bilo malo. Htio je Čovjek krotiti prostor i vrijeme. Nikada umrijeti!

Nemoć ga je vratila susretu mladosti. Sjetio se starca Mudrosti i njegovih riječi kojima nikada nije vjerovao. Opipljive stvari treba zalijevati, inače im lišće klone!

Život je doživotni zatvor, shvatio je čovjek. A vrativši se Vjeri, vratio je i svjetlo u vlastitu tamnicu.

Svijetlilo je nadom.

Domovina u crnom i bijelom

Tužbo moja
rič moju čuj
iz daljine
iz nigdine

U baščini mojoj
ne dadu mi žiti
a u zemlji tujoj
ne bih rad umriti
Bugarim to riječima
tvoga davnoga pjesnika
domovino
koja nam se javljaš
crnim urehami urešena

Protuletje odhajajuće
kak mešter svilotkalec
svilom na svili pretkava
falačec neba

A gavran se vije
ona črna ptica
iznad zemlje koja se sjeća
tih jutrah tak plavih

Danica jur škoje zrakom odiva
ter čerljeno polje suncu puščiva

Tak mirno je vse

Crni satiri

rumenog ovna peku
dok ovce bleje, bleje

Cvilu to mi cviljaše
pjesnik domoljubni:
Čuti je vuka kak strašno tuli
oj oj zvenči oj u tmine
a mene črna senca podpira
nut praznu tmicu sebi pogrćem
nigdje ne spazit
da bi se ognjec žaril vu noči

Ja domovinu imam
pa zašto gutam bol?
Odnekud s vitrom
doletel je njen glas
i otišel
nekam čez noč
Mrak črnimi koli
ne san već moru nosi
i pobigao bih odovud
da me slatkost
baščine ne uzdrži

Gdi tisućlitni ti je stan
tuj ti domovina jest
I ne možeš se je odreći
No čkomi o tom, čkomi

Crnbel *Crnbel*

U povodu 60. obljetnice smrti Vjekoslava Klaića

U Zagrebu je 1. srpnja 1928. umro povjesničar Vjekoslav Klaić, jedan od velikana naše znanosti, jedan od najplodnijih i najboljih hrvatskih povjesničara.

Rodio se 28. srpnja 1849. u Garčinu kraj Slavonskog Broda u učiteljskoj obitelji. Rodio se u godini sloma revolucionarnoga pokreta i u osvit Bachova apsolutizma, rastao je, dakle, u doba kada je politički život u Hrvatskoj bio sapet i ušutkan, ali i u vrijeme kada su se ponajbolji duhovi posvetili znanosti i umjetnosti stvarajući u gluho doba trajne plodove kulturne baštine i potičući narodnu svijest. Kada je mali Klaić sricao svoje prve rečenice, Ivan Kukuljević je pokrenuo *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku,* udarivši njime temelje modernoj hrvatskoj povijesnoj znanosti, kojoj će pak Klaić postati jednim od stupova nosača, plemenit znanstveni i rodoljubni uzor kasnijim povjesničarima. Umro je desetak dana nakon atentata na Stjepana Radića i u predvečerje novog apsolutizma, šestosiječanjske karađorđevićevske diktature.

Školovanje, koje je počeo u Varaždinu, nastavio je u Zagrebu, u doba obnovljenog ustavnog života, kada je bio svjedokom zamjenjivanja austrijskih orlova hrvatskim grbovima 1861. i gdje mu je — kako je sam zapisao — profesor Franjo Korinek ulio ljubav prema povijesti. Nastavivši školovanje u nadbiskupskom klerikatu, počeo se baviti književnošću i glazbom. Pošto je istupio iz bogoslovije, službovao je kao namjesni učitelj u Varaždinu (1867—1869), i odatle je pošao u Beč studirati povijest i zemljopis. U Beču je bio član hrvatskoga društva »Velebit«, i tako je uz prednosti velegradskoga kulturnog života upijao i domovinske sadržaje, stapajući zavičaj i svijet u plodonosnu cjelinu. Njegov više od pola stoljeća dugi nastavnički rad bio je neredovit u usponu. Najprije je profesor na zagrebačkoj gimnaziji (1873) i suplent za hrvatsku povijest na sveučilištu (1878), gdje se nije održao dulje od četiri godine. Godine 1884. bio je imenovan privatnim docentom »geografije južnih Slavena«, a 1893. došao je na sveučilište za profesora opće povijesti. S prekidom 1906—1908, kada je umirovljen pa reaktiviran, na katedri je djelovao do 1922. kada je ponovo umirovljen. Godine 1893. postao je dopisnim, a 1896. redovnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Bio je još vanjski član Češke akademije znanosti i počasni doktor praškog sveučilišta.

Njegova je djelatnost bila raznovrsna.

Godine 1875. uređivao je i surađivao u pravaškom književnom tjedniku *Hrvatska lipa*, a dublji je trag kulturni ostavio uređujući od 1882. do 1889. časopis *Vienac*. Klaić je skladao kraće kompozicije, a praktičnim je radom znatno pridonio razvoju glazbenoga života u Hrvatskoj. Godine 1882. u Hrvatskom sokolu osnovao je orkestar, dirigirao i promicao slavensku i hrvatsku glazbu, a od 1890. do kraja života djelovao je u Hrvatskom glazbenom zavodu. Godine 1892. pokrenuo je i uređivao glazbeni časopis *Gusle*, u kojemu je i surađivao.

Ipak, pravo je njegovo polje bilo znanstveno.

Kao zemljopisac — koji je svoje radove pisao kao složene zemljopisno-povijesne, kulturnopovijesne i etnografsko-statističke prikaze — Klaić je dao nekoliko djela o Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, zatim nekoliko zemljovida i školskih udžbenika.

Napisavši 1870. svoj historiografski prvenac, Klaić je do smrti pisao o povijesti svoga naroda. U tome je — kako je 1928. Josip Nagy s pravom rekao — njegov rad golem i njegovo značenje još neocijenjeno. U svome je povijesnom radu poštovao znanstvenu etiku, istinoljubivost i objektivnost. Uvijek je iznosio nove i nove teme i probleme, dokumente i svoje zaključke, i tako obogaćivao povijesnu znanost na svim područjima. Istraživao je hrvatsku povijest od početka do XIX. stoljeća. Zanimale su ga sve zemlje, u kojima žive Hrvati, pa je tako na primjer raspravljao o problemima Dalmacije, Slavonije, Crvene Hrvatske i napisao prvu kritičku povijest Bosne.[2] Pisao je također o ključnim pitanjima hrvatskoga državno-pravnog razvoja i borbe za očuvanje kontinuiteta državne suverenosti, borbe za samoodredbu i slobodu. Nije pisao samo o saborima i banovima, feudalcima i ratnicima, nego i seljačkim bunama i borbama za društveno oslobođenje. Nije samo s velikom ljubavlju obrađivao povijest glavnoga grada Zagreba nego i hrvatsku pokrajinu. Sigurnom i pouzdanom rukom isto je tako uspješno zahvaćao u povijest hrvatskoga ratovanja kao i u povijest duhovnoga zrenja, knjige, umijeća, školstva i crkvenoga života.[3] Nije zazirao ni od priča i legenda, niti mu se interes zaustavljao na hrvatskim međama, koje je prelazio i pisao o drugim slavenskim narodima.[4] Pridonosio je na polju arheologije, topografije, etimologije, kronologije, bibliografije i naposljetku se okušao i u sintezi povijesti hrvatskoga naroda. Na žalost Klaić svoju široko zasnovanu *Povijest Hrvata* nije dovršio. Od 1889. do 1911. izašlo je pet opsežnih svezaka do godine 1608. Godine 1922. izašao je još sveščić kulturne povijesti 1527—1608, i to je bilo sve. Osamdesetak godina nakon pojave prvoga sveska ponovo je tiskana *Povijest Hrvata*, pa je od 1972. do 1985. doživjela nezapamćen izdavalački uspjeh sa svojih sedam izdanja. Ona je doista veliko djelo hrvatske povijesne znanosti, u mnogo čemu nepremašeno do danas.

Ovu bilješku dovršavam poštujući učenjaka koji je utjecao i na moje zrenje znanstvenom savješću i narodnom sviješću.

BILJEŠKE

1. Prirodni zemljopis Hrvatske, Zagreb 1878. — Zemljopis Bosne, Zagreb 1878. — Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, I—III, Zagreb 1880—1883. — Atlas za hrvatsku povjesnicu, Zagreb 1888.

2. Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882. — Da li je nekadanja Slavonija bila izprvice hrvatska ili ugarska zemlja, *Vienac*, 1882. — Hrvati i Hrvatska, Zagreb 1890, 1930. — Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća, *Rad JAZU* 130, 1897. — Crvena Hrvatska i Crvena Rusija, *Hrvatsko kolo*, 1927. — Crtice iz hrvatske povijesti, Zagreb 1928.

3. Hrvatska pragmatička sankcija, *Rad JAZU* 206, 1915. — Bribirski knezovi od plemena Šubića, Zagreb 1897. — Krčki knezovi Frankapani, Zagreb 1901. — Marturina, slavonska daća u srednjem vijeku, *Rad JAZU* 157, 1904. — Život i rad Pavla Rittera Vitezovića, Zagreb 1914. — Književarstvo u Hrvata, Zagreb 1922. — Hrvatski sabori do godine 1790, *Zbornik Matice hrvatske o tisućoj godišnjici Hrvatskoga Kraljevstva*, Zagreb 1925.

4. Pripovijesti iz hrvatske povijesti, I—III, Zagreb 1886—1891. — Slike iz slavenske povijesti, Zagreb 1903. (Bibliografiju V. Klaića v. u prvom svesku poratnih izdanja).

Ante KRALJEVIĆ

Trilogija tijela

I

tijelo sina
grah žive na dlanu
oči upijači
ručice grabljivice
nezaboravljiv trbuščić
skakuta grgoljiv potočić
bosimice niz ravnice
ipak u visokom koraku krša
jastučić straha za prste

II

u izlozima vidim
škriljka odvrcila u travu
ruke još uijek bruse
po stvarima mekim
uzalud asfaltiram korak
napasan u brdima nekim
zguren mostim u buru grananje
i južnog kamenja korijenje
već pomalo oči zastajkuju
kasne za tijelom u fazi
(fazni pomak)
a ono se nekad propne u prijetnji
kao još sam u snazi
(kao još sam momak)

III

moj otac
reljef Hercegovine
ispucala crljenica lica
od poljubaca
neumoljiva sunca
remek-tijelo braka
motike kiparice
i duhanskog rusaka
u naklonu poniznom
Njenom Zemljičanstvu
(il' očima zemlja nešto nudi
ili oči zemlju u kamenu traže)
večer na tronošcu
suhe soje potpalčile glavu
na siniji večera
kao Posljednja
s crnim kruhom i gorkim vinom
a tijelo guta grč u grlu
nenaviklo smijehu
neuko plaču
nad svojom sud-binom
sudbinom svoga sina
sudbinom sina svoga sina
sudbinom sudbina

Bruno BULIĆ

Moj pohod Serenissimi dvadesetih godina

Oskudnim sredstvima, ali s puno mladenačkoga zanosa i razumljive strepnje, došao sam u taj nama Hrvatima sudbonosni privlačljiv grad, umjetničku republiku. Na prvim koracima imao sam što zapaziti. Nigdje ni kilograma kamena, a da nije umjetnički oblikovan za neku djelotvornu svrhu. Da onda, u to daleko doba, nije bilo Atile, biča Božjega, — ili kako slovenski pjesnik veli: »Kralj Atila Hunov veliki voj beneške ugleda ravnine«, — vjerojatno Mletaka ne bi bilo, nego bi ti lagunski otočići ostali i dalje baruštine, sletišta pticama i leglo gmizavcima.

Kada je prestala opasnost od hunske najezde, bjegunci se s kopna nisu željeli vratiti u staru postojbinu. Malo danas — puno sutra, izgrađivali su svoje sojenice u čvršće nastambe od opeke, pa i kamena. Pedalj po pedalj otimajući vodi lagune ilovačnu zemlju i usađujući u nju balvane istarskih i dalmatinskih šuma, okomito jedan na drugoga, stvorili su gipku ali pouzdanu podlogu za buduću izgradnju svoga grada Venecije, jednoga od svjetskih čuda.

Svladavajući »le porche candine« prijamnih ispita na Accademia Di Belle Arti i pohađajući vježbe i predavanja, osjećao sam se bolje i hrabrije. Počeo sam u slobodno vrijeme pažljivo promatrati okolicu. Stanovao sam u Fondamento Cabalà. Sobičak je bio na visokom prizemlju, a u podrum je djelomično dopirala voda lagune, pa bi se za vrijeme plime ili oseke čulo kako voda klokoće. Ta moja *calle* bila je samo nekih sto metara od divne crkve *La Salute* na Canalu Grande, a možda tri puta toliko do Akademije, mimo Palazzo Morosini.

Odmah blizu Akademije na Canalu Grande — ili Canalazzo, kako su ga pučani zvali — bio je jedan most, Ponte dell' Accademia. Izgrađen čitav od tamnoga željeza. To je bio doprinos Austrije, kad je tamo carevala. Kada sam pred dvadesetak godina posljednji put posjetio Mletke, srećom me ugodno iznenadio jedan vitki lijepi kameni most, luk kojega je bio dostojan da bude ovjekovječen najvještijom slikarskom meštrijom. Ja sam onda u svojoj mladosti bio snošljiv prema toj željeznariji unesenoj u graditeljstvo iz željezničkih potreba. Eiffelov toranj u Parizu uspješno prkosi vremenu i prostoru, ali se u Mlecima od kovina jedino zlato, srebro i bronca uklapaju skladno s kristalom, mramorom, granitom, keramikom i plemenitim drvom. Eto toliko, da se razumijemo.

No idemo dalje, do Piazza San Marco. Tu na najljepšem svjetskom trgu znao sam boraviti sate i sate. Ponekad duboko u noć. Bazilika sv. Marka, patrona i zaštitnika Mletaka, potječe iz god. 830. U današnjem obliku posvećena je godine 1094. Divot-građevina za posmrtne ostatke sv. Marka. Izgrađena je u obliku grčkoga križa s pet kupola. Trobrodna. Raskošne dekoracije od mramora i mozaika. Maštovito ostvarenje na pročelju, s četiri brončana konja. Tu se vidi graditeljska sloboda, umjetničko nadahnuće i vrhunsko znanje. Bazilika sv. Marko crkva je ekumenskoga jedinstva svih kršćana. Samo što je taj krilati lav, Markov pratilac, iznevjerio svoga krotitelja. Srećom je taj lav danas samo jedan bezazleni soprapporto. Pa neka je!

S lijeve strane ove raskošne i svete građevine, dakle s južne strane, nalazi se Palazzo Ducale, četvrtasta građevina, prijelaz iz kasne romanike u

gotiku. Kao da je to ono što oko u Veneciji traži — tvrđava? Da, u počecima rođenja toga grada, sada više ne! Mleci, za razliku od našega Dubrovnika, nisu trebali kamene obrambene zidove. Njih je pouzdanije štitila voda lagune i pijesak obližnjega Lida. Ta duždeva rezidencija nije glomazna i neprilična na tom mjestu. Dapače! Dok Bazilika predstavlja Nebesko Carstvo, na njezinoj lijevoj strani je ono zemaljsko. A to nije slučajno. Između te dvije vrhunske građevine ulaz je u Duždevu palaču, *Porta della carta,* od bijeloga istarskoga mramora, rad iz kasne gotike (1443), koji su izgradili Giovanni i Bartolomeo Bon. Kao da su to neki vedri dusi golemim ali filigranskim nožicama izrezali u čudesne oblike i tamo postavili šale radi.

Okolo naokolo Palače trijem. Na južnome zidu, u razmaku od po pet metara, *Bocca di leone* s natpisima, kao primjerice: »Contraventore di pan e farina«. Znao je tako u *bautu* zakrabuljeni ubaciti u ta kamena lavlja ždrijela svoje bezimene tužbe Vijeću desetorice, pa iščeznuti u mraku ili magli. To je bio jedan od načina vladavine signorije onoga vremena. Inače je ta strana Palače vedrija u svom izgledu kasne gotike. Treba imati na umu da su pred nekoliko stoljeća naši omiški gusari jedne mračne noći doplovili svojim brzim brodicama na domak te Palače, popeli se do prozora dvorane Velikoga vijeća, odnijeli neke dragocjenosti i potpalili vatru. Nesmetano su se vratili na svoja sidrišta u ušću Cetine. To je bio smioni podvig, što bi i danas bilo pravo junaštvo. Veneciji je i to dalo povoda da na tu odmazdu odgovori odmazdom. Nastavila je i dalje grabiti gdje stigne, odvodeći Šćavune za pokretanje svojih galija.

No vratimo se opet na Piazzu, ali preko Piazzette na kojoj su dva monolitna stupa iz crvenkastoga granita, na vrhu svakoga je brončani kip: na jednom krilati lav sv. Marka, a na drugom, istočnom, sv. Teodora, prvoga zaštitnika Mletaka. Svaki put kad sam prolazio između ta dva znaka mletačke državnosti, sjetio bih se pogubljenja njezinoga slavom ovjenčanoga dužda Marina Faliera. On je poslije svoje pobjede nad hrvatsko-ugarskim kraljem Ludovikom Anžuvincem kod Zadra, na čelu pobunjenih pučana i ratnika godine 1355, od plemstva bio svladan i tu na gubilištu bio smaknut u svojoj 81. godini burnoga života. S tom smrti nama na istočnom Jadranu nije bilo ništa bolje. Venecija je već odavno obustavila danak što ga je nama plaćala za nesmetanu plovidbu našim morem, bolje reći Jadranom uopće. Njezino gospodstvo širilo se i po Levantu. Pokorila je i Genovu. Samo joj je Dubrovnik odolijevao. Ma nije bilo govora o sukobu svetaca. I sv. Marko i sv. Vlaho željeli su mir ljudima, ali ljudi su bili samo ljudi — živi smrtnici. Ni do danas stvari u tom pogledu nisu bolje.

Ja se upuštam u retoriku, možda. No i ja sam bio zabrinut zbog odlaska Giovannija Giolittija s kormila talijanske vlade. Ali nastavite sa mnom ovu lijepu šetnju. Loggetta di San Sansovino, nekako nasuprot Porta della Carta, sa svoje stražnje strane prema zapadu, naslonjena je na Campanile, a licem gleda na Baziliku i Duždev dvor. Onaj veliki potres, početkom ovoga stoljeća, što je srušio Messinu, srušio je i stari Campanile. Tom prigodom skoro je smrvio i tu nedostižívu Loggettu. Srećom već 1912. bio je podignut novi zvonik u istom obliku kao onaj stari, ali s dizalima i vrlo čvrstom i pouzdanom gradnjom. Pravo je čudo kako su restauratori iz toga krša opet sastavili cjelinu te bogate Loggette, tako da se danas na njoj ne vide nikakva oštećenja.

Piazza San Marco ima oblik četverokuta, na istočnoj strani kojega se nalazi Bazilika, zauzimajući oko 80 m širine trga, a u dubini prema zapadu omeđena je s *Procuratie novissime.* Dužina Piazze je skoro 200 m. Sa sjevera je omeđena s Torre del' Orologio, kadran koji na visini od 4—5 m prikazuje kretanje sunca u zodijaku, faze mjeseca, kao i godine, mjesece, dane i sate. Na Tornju dva Mora iz tamne bronce batovima kao da više zakucavaju nego otkucavaju vrijeme. Na ovaj prototip sata-tornja nadovezuju se *Procuratie vecchie,* a njima nasuprot

s južne strane *Procuratie nuove*, s otmjenim botegama, zlatarnicama i prodavaonicama *corame*, to jest umjetnički obrađene kože (safiana). A pri kraju su na zapadu dvije znamenite kavane »Quadri« i »Florian«, iz doba rokokoa. Nasuprot tim klasičnim svratištima, u *Starim prokuracijama*, također su dvije kavane s izvrsnim češkim i mađarskim sviračima, koji sviraju samo klasičnu glazbu. U Novim prokuracijama smješten je Civico Museo Correr, s bogatim povijesnim zbirkama iz života Venecije.

Na Piazzi San Marco neprestano ključa posebno uređeni život. Plemeniti kamen popločuje trg. Tri velike bandere pred crkvom sv. Marka, s kiparskim ukrasnim podnožjem, skoro su uvijek u zastavama. Vijori se u sredini krilati lav sv. Marka na crveno-bijeloj pozadini, a s obje strane krilatoga lava trikolore talijanske države. Pred crkvom cerimoniere u livreji, s klobukom poprečnih rogova i visokim štapom sa srebrenom kuglom na vrhu, budno pazi da ne bi netko nepodobne odjeće ili vladanja ušao u crkvu. S kao snijeg bijelim rukavicama na rukama dirigira on s posjetiteljima. Jata golubova, starosjedilaca, nalik fotomodelima, znadu graciozno sletiti na ruke i ramena posjetilaca. Svaki put kad dva Mora udare u ratne gongove, oni uzlete nekoliko metara. Na sjevernoj strani Bazilike posebna je fontana za te mile ptice, znamen mira i ljudskosti.

Kvadriga brončanih konja na pročelju sv. Marka također je jedan znamen vječne težnje Mlečana za kopnom. Konje su oni zamijenili gondolama. Ti čamcu su otmjeni umjetni labudovi, što ih gondolieri virtuozno usmjeravaju jednim krmenim veslom, da se skližu po kanalima. A kljun toga plovila je jedna lopatasta srebrenkasta lira, koja, kad siječe zrak i moguću maglu, odzvanja zvukom sličnim jecaju. U mraku i bez fenjera gondolier se orijentira prema tom šištanju, javljajući se od vremena do vremena dugim glasom: »Staie, staie!«

Palazzo Ducale je svojevrsna pinakoteka. Tu su Bellini, Giorgioni, Tiziani, Tintoretti, Paoli Veneziani i drugi. Tu je, u Sala del maggior consiglio, možda najveća uljena slika na platnu »Paradiso« od Tintoretta, 25 m dužine. Ali nažalost, kako to već biva, uvijek se uz raj nekako nađe i pakao. Tako i ovdje. Tajnim hodnikom, preko Mosta uzdisaja (Ponte dei sospiri) stiže se u pakao, što je istoznačnica za prigioni (tamnica), nazvanu u mletačkom narodu: Sotto i piombi. Tu je tamnovao naš veliki franjevac Filip Grabovac. Iz te tamnice jedva se spasio Lord Byron: skočio je u kanal, iščašio nogu, pa je čitav ostatak života šepao, ali je spasio glavu. Osuđeni su prije ulaska u tamnicu mogli još jedanput pogledati na Riva degli Schiavoni i ljepoti i svijetu reći: »Zbogom!« Osuđeni na smrt vješanjem imali su blažu smrt. Trojica između Vijeća desetorice bili su odabrani da iz sobe nad tamnicom potegnu tri konopca razne boje, svaki po jednoga. A samo jedno uže je usmrćivalo osuđenika. U neizvjesnosti koji je od njih trojice pravi krvnik, sva trojica mogla su mirne savjesti poći na marendu. Nemojmo se zgražati, tako si nekako krvnici do danas stvaraju svoj alibi.

Šetam po toj »našoj« rivi, idem njezinim rubom uz more. Tu i tamo poneko ime nekoga Šćavuna uklesano u kamen, predbilježena mjesta za sidrišta. Još su u 19. stoljeću naši praoci Šćavuni, s perčinima i dugim brkovima, s crven--kapom na glavi i u narodnoj nošnji, dolazili prodavati svoje proizvode, vrlo tražene i cijenjene. Svojim malenim i brzim jedrenjacima danomice su donosili na tržnice ovoga grada svježe namirnice. A naravno, ostavljali su i svoje potomke. Još i danas u mletačkom pučanstvu u prilično broju susrećemo svoje ljude. No nemojmo se zavaravati, vrijeme je ipak učinilo svoje, ostalo je samo manje--više ako ne i vazda dobro a ono snošljivo susjedstvo.

Te jeseni je u Veneciji u *La Fenice* debitirao svjetski virtuoz na violini Vaša Príhoda (Pšihoda), Čeh, čudo od djeteta — zvjezdani mladić. Očarao nas je sve u tom kazalištu, središtu glazbe i glume još iz zlatnih dana rokokoa.

Vaša Prihoda je poslije koncerta bio iznesen na ramenima u slavlju duž Piazze San Marco. Ljudi su ga postavili kod »Floriana« u poltronu i do kasna mu ljubili ruke. Taj mladi idol jedva je ostao živ. Gala-karabinieri su ga najposlije spasili i otpratili do hotela »Danieli«. Bio sam presretan: ipak je to Šćavun kao i ja. Ima i za mene nade. Avaj, nedugo zatim, počelo je, počelo...

Mene se to nije dojmilo. Veneciji imam zahvaliti za one krepuskularne tišine, kad odrazi njenih zgrada u vodi stvaraju zamjenu za naš osjećaj čvrstoće i krutosti stvari. U tom gradu svjetla, što ga stvaraju odsjaji lagune, sjene su pune boja što smekšavaju obrise do disperzije, stvarajući simfoniju boja, kao što je mladi Vaša Prihoda svirajući cingaresku Sarasatea i Trillo del Diavolo od Tartinija, pretvorio Serenissimu u vatromet zvukova onozemaljske ljepote. Pa ipak, moj šćavunski značaj nije se dao zavesti. Ostao sam kao Odisej gluh na zamamne i zavodljive ove magije. Trebalo je to polako ispijati iz kaleža ljepote i ostati k tome trijezan.

Žila kucavica Venecije je Canal Grande, u narodu zvan samo Canalazzo. Tu je more neprestano uzburkano radi vaporetta koji brzaju simo pa tamo, nanoseći podmukle štete temeljima na kojima leže znamenite mletačke palače. Odmah su na lijevoj obali otoka Sv. Marko Dogana i Arsenale. Tu je i Santa Maria della Salute (1631—81), djelo B. Longhene, crkva koju su mnogi veliki majstori kista opjevali na svojim platnima. Pravi prototip baroka. Uočljiva krasna kupola s lanternom. To je zapravo jedan svesrdni ex voto, kao zahvalnost što je Marija oslobodila grad od kuge. A tom su se prilikom i gondole pojavile kao crni labudovi, u zavjetnoj koroti sve do naših dana.

Palače uz Canal Grande poredale su se jedna uz drugu s obje strane. Pročelja su na njima ono glavno. Nema tu težine masa, sve je nekako lagano, eterično. Prilagođeno mekoći temelja i zapljuskivanju vode. Mnogo trifora, bifora, arkada i voluta. No unutrašnjosti i bočne strane tih zgrada lišene su svih ukrasa i graditeljskih hirova, skromne su i jednostavne. Nekoliko tih građevina imaju svjetsko ime, što ga prenose enciklopedije od pokoljenja do pokoljenja. Najljepša je Ca' d'Oro, koju su od 1421—36. sagradili G. i B. Bon i M. Raverti. Ta zlatna zgrada zaslužila je svoje ime. Nalazi se na desnoj strani Canala Grande, puna sunčanoga svjetla po danu i mjesečeve magije po noći. Očarava svakoga, pa i običnoga čovjeka, a kamo li neće slikara, pjesnika i glazbenika. Navodno je tu preminuo veliki Wagner;jedna smrt u Veneciji (1883). Ja, neznani mladi Šćavun, u moje vrijeme drznuh se da je naslikam. Pa što?

Ovi zapisi nisu povijest umjetnosti, ni skraćeni turistički vodič. To nipošto! Želja mi je da objasnim sebi i drugima ondašnja moja zapažanja i spoznaje, lutanja po labirintu stilova i doživljavanja nedostiživih zlatnih jabuka Hesperida. Svjestan sam da upadam u patos, ali mislim da se Venecija ne može opisivati rječnikom analize i znanosti, nego onako »u hodu«, prelazeći kanale preko bezbrojnih mostova i mostića, tragajući za sve većim ljepotama. Ali ako se žele temeljito istražiti sve te građevine po redu, bilo bi to listanje likovne enciklopedije. Ja to u ono doba a ni kasnije nisam želio, nego samo onako slikarski kao mogući motiv ostvarenja slike.

Palazzo Vendranin-Calergi, renesansna građevina iz 1504—09. s dva bočna natpisa na nizini pročelja — »Non nobis« — rječito tumači stupanj podobnosti ove zaslužne mletačke obitelji, ali zvuči nekako pretenciozno reklamerski. Palazzo Pesaro, barokna zgrada graditelja B. Longhene, danas Galerija moderne međunarodne umjetnosti. Palazzo Rezzonico, danas dio muzeja Correr. Zanimljiv je i onaj oholi samosvijesni natpis na Palazzo Labbia: »Che l'abbia o non l'abbia, son sempre Labia!« (u prijevodu: »Imaju li, nemaju li, uvijek su Imajući!«). U unutrašnjosti ove zgrade, u velikoj dvorani, predivna freska Tiepola »Antonije i Kleopatra«: na naslikanoj skalinadi jedan udvorni patuljak

pozdravlja skup uglednika iznad sebe. To je najljepše što sam od fresaka ikada vidio.

Tih palača ima sva sila. Sve su one na svoj način vrijedne najširega zanimanja. I palača Loredan, i Grimani, i Palazzo Bernardi. Gradili su ih najistaknutiji graditelji Italije za bogate obitelji trgovaca i državnika. Ukrašavali su ih vrhunski majstori europskoga slikarstva i umjetnog obrta.

Treba se letimično osvrnuti i na nemaleni broj crkava (valjda ih je toliko, koliko je i dana u godini). A sve su vrijedne kršćanskoga štovanja, a zbog vrhunske umjetnosti kojom su ostvarene i našega divljenja. Na lijepom prostranom trgu, na lijevoj obali, nalazi se franjevačka crkva Santa Maria Gloriosa dei Frari, možda najveća gotička crkva u Italiji. Tu sam na glavnom oltaru još zatekao Tizianovu sliku »Assunta«, prije nego li je premještena u Galariju Akademije lijepih umjetnosti. Ta crkva je svojevrsni panteon zaslužnih Mlečana. Tu je i Tizianov grob i grobovi mnogih duždeva i patricija, sve do velikoga kipara Canove. Canova, Dupré i naš Ivan Rendić!

spred dominikanske crkve San Zanipolo nalazi se najljepši konjanički spomenik na svijetu, Andrea del Verrocchiov brončani spomenik codottiera Bartolomea Colleonija (1400—75). Vojskovođa Colleoni bio je nešto kao današnji plaćenik. Ali kojega li ponosnoga i hrabrog jahača, koje li vjerne izradbe pojedinosti što se skladno uklapaju u cjelinu. Nije zaludu Verrocchio, rodom Firentinac, bio učenik Donatellov, a učitelj nedostiživome divu Leonardu da Vinciju.

Dragulj renesanse je svakako crkva Sta Maria dei Miracoli (1481—89), koju je sagradio Pietro Lombardo. Crkva Madonna dell' Orto nije velika, ali je skladna u rezmjerima zlatnoga reza, s inkrustacijom mramora u suzdržanoj polihromiji. San Sebastiano, odmah na zapadu Piazze San Marco, sa zbirkom vrhunskih slika Paola Veronesea. Na obližnjem otoku Giudecca je crkva Il Redentore (1577—92), graditelj A. Palladio. Isti Palladio je 1561. počeo graditi crkvu Santa Maria della Carita sa samostanom. Kasnije je tamo uselila Accademia di Belle Arti i Galeria di pittura, znamenita u svijetu. Crkva degli Scalzi bila je u prvom svjetskom ratu propustom bombardirana iz zraka (gađali su obližnji željeznički kolodvor blizu Mestre, a pogodili divnu slikariju na kupoli, djelo Tiepola). Upravo je u to vrijeme u ovoj crkvi Ettore Tito, u zamjenu za Tiepolovu fresku, naslikao svoju fresku »Triumf Bogorodice«. Imao sam čast da pristojim (pribivam) izvedbi.

Spomenuo sam da je za mene crkva dei Frari pravi panteon, međutim tu čast Mlečani dodijeljuju crkvi San Zanipolo (SS. Giovanni e Paolo). Neka im bude! Što ne bi imali dva panteona, pa i više?! Ali mene je očarala jedna osobita palača. To je La scuola di San Rocco. Zapravo sva posvećena slikaru Jacopu Robustiju — Tintorettu (1518—1594), sinu bojadisara (il tintore, odatle Tintoretto), Tizianovu učeniku. Neobuzdani temperamenat. Tizianov kolorit i Michelangelov crtež. Novi način slikanja, dramatičan i potresan. Veliki zamah. Njegovo remek-djelo je »Skidanje s križa«. Elegijske boje sutona. Gibanje likova u velikom akordu žalosti i čemera. Upitan svojedobno čemu slika tako tupim bojama, Tintoretto je odgovorio: »Ako želite lijepe (šarene) boje, možete ih dobiti u Rialtu«. Učitelj Tintorettov homerski Tizian imao je u gosparskom plebejcu Don Diegu Rodriguezu de Silva y Velazquezu zanosnoga posmrtnoga mentora, kada je taj drugi put boravio u Italiji 1649—51. Govoreći o talijanskim slikarima, Velazquez je ustvrdio odlučno: »Ex el Tizian che porta la bandiera.« Tom izjavom velikoga Seviljanca, najvećega slikara Sredozemlja a i svijeta, potvrđen je primat Venezije, koji su također potvrdili Pietro Aretino i ostali. Tizian je pod starost dosegao onu zrelost, što će Rembrandt kasnije unijeti u slikarstvo Nizozemske. Njegova slika »Bičevanje« u dresdenskom muzeju, naslikana pod kraj slikareva života oko njegove 97. godine, ukazuje

na životnu snagu toga velikoga starca.

Nekako sukladno mi se nameće jedan događaj iz moga vlastitoga iskustva. Na Akademiji smo imali veoma dobroga profesora, ali već starca u poodmaklim godinama, valjda 80. godišnjaka. On je znao pedantno, centimetar po centimetar, izgrađivati svoju sliku. Bio je likovni pragmatičar. Zvao se Alesandro Alesandri. Slikao je u redengotu. Bijela kratka brada i brkovi, očali i milosrdne lijepe slikarske ruke. Upravo tada je on završio kopiju jedne Piazzettine slike, veličine možda 80x110 cm. Navodno ju je radio nekih desetak godina. Predstavljala je unutrašnjost neke sakralne prostorije, pune prigušenoga svijetla u toplim crvenkastim tonovima pozuoli zemlje. Pun dobroga raspoloženja, profesor je dao svoju kopiju uz original fotoreproducirati i pomnoženu je po jednu darovao svima nama mlađima. Do par dana zaprepastio se je. Na vratima svoga ateljea našao je, po visini i širini, jednu uz drugu sve te darovane reprodukcije. Kad smo se poslije toga susreli, obratio mi se tronutim glasom, jer je vazda imao naklonost i poštovanje za me i za moju odanost »pravom« slikarstvu: »Caro mio tosto (Dragi moj mladiću). Ti vedi che oltraggio ho subito (Vidiš koju sam pogrdu doživio).« Ugledam mu zamagljene očale. Ja sam tada izvadio iz svoga unutarnjega džepa lisnicu i pokazao mu reprodukciju, njegov dar. Stisnuo mi je ruku i zahvalio se. Bolan smiješak ozario mu je lice: »Che vuol, hanno il loro Mafurco. (Što ćeš, imaju svoga Mafurku = futurista Marinettija.)« Dugo sam nosio tu uspomenu u lisnici. Nažalost neki džepar nije imao smisla za suvenire i u Trstu me je poslije nekoliko godina olakšao za melodramatičnu uspomenu i ostalo što se u lisnici našlo. A vjerojatno to i nije bio džepar. Tko zna gdje sam zametnuo ne samo to, nego i druge stvari. Teško je onda bilo snaći se. I mali su lupeži s teškoćom sastavljali kraj s krajem. Česte su bile i kućne premetačine i slično. Nestalo mi je i mnogo akvarela, jedva sam spasio 5—6 komada. Doma u Trstu ostali su i crteži aktova, što sam ih radio u Veneciji. Kada je moja majka morala napustiti Trst, sve što nije bilo najpotrebnije odnesoše treći i četvrti.

Svake se godine na Spasovo u Veneciji između otoka San Marco i otoka Giudecche upriličavala jedna parodija od vjenčanja između Mletaka i mora. Isplovila bi galija Bucintoro, sva u pozlaćenom izrezbarenom ornatu, okićena lovorom i mirtom. Dužd u svečanom ruhu, okružen visokim dostojanstvenicima i otmejnim kolom gospđa, pošao bi na sam pramac galije i svečanim glasom izrekao apokrifni kanon vjenčanja: »Venezia, io ti sposo con mare in segno di eterno e assoluto tuo domino.« Prevedeno: »Venecijo, ja te vjenčavam s morem u znak Tvoje vječne vlasti i gospodstva!« Onda bi dužd bacio u lagunu skupocjeni vjenčani prsten, a dame vijence od kamelija i narančina cvijeta. Zapucale bi prangije s obližnjih galija i krovova kuća. Bucintoro je uz zvonjavu zvona s obližnjih crkava dostojanstveno odveslao dalje. Galijoti na njemu pretežno su bili naši Šćavuni, koji su neoprezno upali u mletačke vrše i mreže.

Ono što je Markov trg bio za vladajući sloj Republike, to je danas za pučane Rialto. Oni prvi vladali su pomoću Mosta uzdisaja, a oni drugi, pučani, pomoću Mosta životne radosti. Rialto u nečemu sliči Ponte vechiju u Firenci. Na jednome i drugome su manje bottege. Tu se može naći vrlo rijetkih i zanimljivih stvarčica. U neposrednoj blizini je spomenik Carlu Goldoniju koji se odlikuje živim pokretom toga velikoga komediografa. Pa kao da smo na pozornici a on nam daje upute kako ćemo odglumiti našu životnu ulogu, veselo i smiješno. Odmah iza ugla nalazio se »Cacao«, jedna od najstarijih ali ne i stara ugostiteljska radionica. Tu se moglo za dva patakuna dobiti pola litre vrućeg kakaoa i kriška bijeloga kruha. To bi konobarica odmah pred gostom izmutila. A ako bi se uz doplatu od nekoliko centesima poželjelo i žumanjak od jaja, i to je bilo u tren oka izmiješano i posluženo. Najveća navala na taj

zdravi topli obrok bila je pred večer. Ja sam tu skoro uvijek bio stalni gost.

To se nalazilo na desnoj obali gdje su poredani dućani, jedan ljepši od drugoga, vodili do ispod Torre dei Mori, to jest na Markov trg. Ali ako bi se mostom prešlo na lijevu obalu, onda bi se u mnoštvu »viavai« ulica naišlo na frittoline. Uvijek mi se isplatilo tamo navratiti, osobito oko podneva, kad bi se zgotovila polenta. Frittolini su onda obično bile gostionice s priličnom čađom po zidovima. Iza tezge duboko u prostoru ispod »nappe« bilo je ognjište s otvorenom vatrom. Na velikom željeznom tronošcu stajao je golemi bakreni kotao, promjera oko 80 cm. U slanu ključalu vodu kuhar bi sipao žuto kukuruzno brašno, a njegov pomoćnik bi svako malo vremena mestolom (kuhačom) u ritmu lagano promiješao tu sve gušću kašu polentu. Kasnije bi obojica sa svojim kuhačama miješala sve gušće masu, dok se ova nije počela kao neka lava dimiti i nadimati, znak da je kaša kuhana. Tu žutu masu kuhari bi vještim pokretima iskrenuli na veliki drveni pladanj. Kuhačama bi pljoštimice izravnali i zagladili tu golemu pogaču i posluživali goste, režući užetom određene komade. Na drugoj strani prostorije na fogoleru se pržila menola, morska riba, gerovi, sipe i lignje. Ulje je bilo, naravno, maslinovo, a prilog kapula. Tu bi se u tren okupilo mnoštvo, koje bi onako s nogu marendavalo fritturu s polentom. A dolazila bi i posluga obližnjih boljih slojeva društva, s reda propale aristokracije, da diskretno odnesu kući porciju-dvije. Barem petkom znao sam i ja biti u ponekom frittolinu nestrpljivi gost.

Noćne šetnje po Veneciji nisu proporučljive. Mnoštvo nepredviđenih kanala što se isprepleću u mrtve rukavce, slabo ili nikako osvijetljene crvenim fenjerima. Nepouzdani drveni nogostupi i sablasni izgled mrakom preobličenoga krajolika stvaraju pozornicu nekoga mogućega užasa. Nažalost često se to i obistini. To je naličje toga zlatnoga cekina gdje krilati Markov lav-maskota obećava bezbrižnost, ali je ne može zajamčiti.

Biennale u Giardinima je čarobna slikovnica za sebe. Tu sam u dva vremenska razdoblja doživio skoro sve moderno (klasično) slikarstvo. Tu sam vidio sve ono što je u početku oktobarska revolucija obećavala, od 5 m velikoga platna s Lavom Trockim u nekoj kubističkoj maniri do sažetoga i sjetnoga lika Maksima Gorkoga od Borisa Grigorjeva. Maljavin, Arhipenko, Kandinsky i naravno Marc Chagall. Tu je bio i vulkanski Španjolac Sorolla. Svi futuristi Marinettijevi i svi Francuzi, od impresionista do kubista. Ali mene je naročito očarao Van Gogh, Ukleti Holandez, s nizom svojih demonskih platna. Tu sam našao jezgraču, reaktor što tinja u svakoj ljudskoj duši od svijesti do ludila. Iste te slike našao sam godine 1974. u Van Goghovu muzeju u Amstrdamu, toj Veneciji Sjevera.

Mnogo je godina od tada prošlo. I svašta se dogodilo. Venecija je uspjela konačno naći samu sebe. Griješila je ta Serenissima, ali je ljepotom otkupila sebe. Pogriješio je jedino njezin najmlađi sin Daniele Manin, kada ju je napustio i prepustio Radeckome. Uz ostale legende, staklarije Murana i Burana, uz čipke dragocjene kao one naše paške. Danas su tamo smotre filma, toga davnoga sna čovječanstva, da bi se ukočene slikarije i pokrenule. I ne samo pokrenule nego u punoj boji i progovorile. Kud ćeš više!

Ponešto sam od tih umjetničkih vrhunaca sebi prilagodio, u nadi da ću kao bezazleni Šćavun moći iskazati svoju zahvalnost. Razigrane strune domovine učinile su da zaboravim sirenske glasove nesuđene Kraljice mora. Sve je to bila jedna promenada u roza i crno, uzduž i poprijeko toga grada u kojemu je njegova sloboda bila uvjetovana našom neslobodom. Ali i zajedničkom željom za boljim sutra.

Mir tebi, Marko! Mir tebi i svima nama.

U Zagrebu, 7. prosinca 1987.

Ranko MATASOVIĆ

Snoviđenje

Tvoja slika, poput svijeće, noćas,
snove je moje rasvijetlila.
Mjesec je kroz prozor mirisao,
mirisao bojom tvoga lica.
Na oknima bjehu suze, što klizile su
bijele, uz izvanjski obrub noći.
A u sobi, između ognja i mjeseca
poljubac je jedan cvao.
Pahulje su plovile tišinom
padao je prvi snijeg.

* * *

I rosa na listu perunike,
I ptica, slavuj ili žuna,
I krijesnica, sama na strnjištu;
Tako i moja ljubav,
Krhka, tiha, vjetrolika,
Kao drhtaj lišća,
Kao dodir sjene.

Košute

Košute ispod stabala;
Ni samoća nije
Ni godine.

Košute.
Snijeg, zar se ne sjećaš —
topilo se jezero
ispod zimskog sunca.

A onda tren zamaha
— jato ptica što se, ustreptalo, diže —
zatim blijedi sporo kao život.

Od sumraka
do subotnjeg jutra
bespomoć.

* * *

Pala je rosa
jutarnja
na mene, na tebe.

Oči mi u obzoru
lakom, punom nadanja
čak i potok miriše.

A latice,
latice ruža,
pijane od polena
zorom skrite.

* * *

Presavinuti cvijet
što laticama
stao zemlju doticati,

tako se i glava svija
strahom, sramom ponižena
pred zalazom sunca.

* * *

Po rasutom lišću
Niz vjetar
Niz kišu

Bodu mi zatiljak —
Misli i
Zima.

Zijevanje pasa
U zoru
Zelenu.

Usamljeno selo;
I sam sam
Snen od tišine.

Na vjetrometini —
Kao naslonjen
na Edipov štap.

Ivan STATTIN

U spomen Krunoslavu Krstiću

Hrvatska je kultura izgubila smrću Krunoslava Krstića (umro u Zagrebu 6. prosinca 1987) publicista, književnika i pjesnika, filozofskog pisca, filologa, kulturnog djelatnika, enciklopedista i leksikografa, riječju — koja je bila os i stožer cjelokupnoga njegova života — jednog od sve rjeđih erudita u punom smislu tog pojma. Gotovo je nemoguće, a zasigurno ne jednakomjerno i podjednako kompetentno, autoru ovih redaka izložiti prikaz plodova i njihova mjesta u svim područjima djelovanja ljudskoga duha kojima je Krunoslav Krstić prinio svoj ne mali obol.

Krunoslav Krstić rođen je 13. studenog 1905. u Arbanasima kod Zadra. Podrijetlom je iz obitelji albanskih doseljenika rimokatoličke vjere koji su 1726. i 1733. izbjegli iz turske Albanije kod Skadarskog jezera i bili naseljeni kod Zadra. Otac Ante bio je učitelj pa je Krunoslav, uz sedmero braće i sestara, djetinjstvo proveo u mjestima očeva službovanja. Pučku školu polazio je 1910-15. u Otoku kod Sinja, gimnaziju kod franjevaca u Sinju prije no što su istovrsne škole stekle pravo javnosti te je, zbog manjih pristojbi za privatno polaganje mature u Kraljevini Italiji od onih u Kraljevini SHS, maturu položio 1926. na talijanskoj klasičnoj gimnaziji »Gabriele D'Annunzio« u Zadru. Kao gimnazijalac započinje pjesmama i manjim književnim prilozima surađivati 1921. u Hrvatskoj prosvjeti, a tamo se javlja i za studij 1928, 1929. i 1933. Istovremeno surađuje u listovima Luč (1924—27), Hrvatska straža (1929, 1930, 1933. i 1937), Kalendar Hrvatskoga radiše (1930), Seljačke novine (1929), Socijalna revija (1933) i ponekim prilogom u drugim periodicima. Studij filozofije sa psihologijom i talijanski jezik s književnošću polazio je od 1926. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je diplomirao 1930, a potom je na istom fakultetu 1934. diplomirao francuski i latinski jezik s književnošću. Početkom studenog 1931. dolazi kao suplent na Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju u Zagrebu, gdje ga u kolovozu 1934. rektor Nadbiskupskog dječačkog sjemeništa Fran Barac otpušta »zbog širenja liberalnih ideja među učenicima«. Tada postaje suplentom II. klasične gimnazije u Zagrebu gdje ostaje sve do početka rujna 1936. U to vrijeme, napose 1935, brojnim prilozima (humoreskama) surađuje u tjedniku Obitelj — gdje se povremeno javlja 1930, 1931. i 1936. — te u Narodnoj obrani tj. Hrvatskoj obrani (1936. i 1937). Humoreske i pjesme objavljuje pod pseudonimom Ly-Tai-Fu. Daleko rjeđe koristi pseudonim Zogu u periodici, dok u Modernoj socijalnoj knjižnici sv. 15. 1935. objavljuje knjižicu *Kako piše gospodin M. Krleža* pod pseudonimom Mark Tween. Ta neugodna kritika Krležinih dotadašnjih tekstova se stilsko jezikoslovnog motrišta nije nimalo škodila Krunoslavu Krstiću, jer pseudonim je bio otkriven i poznat prije 1951. kada Krstić dolazi na rad u Leksikografski zavod. God. 1936. Krstić je kraće vrijeme premješten na gimnaziju u Sisku a već u listopadu vraća se u Zagreb na Mušku realnu gimaziju gdje ostaje do prve polovine rujna 1938. Tijekom 1936, usprkos premještajima, završava disertaciju *Psihologija i njen predmet: perspektivna polimorfnost predmeta psihologije,* koju je obranio 9. veljače 1937. pred komisijom sastavljenom od Alberta Bazale i Ramira Bujasa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U vlastitoj nakladi objelodanjuje izvadak iz disertacije *Psihologija i njen predmet,* Zagreb 1937. God. 1937. potporom francuske vlade polazi i diplomira ljetni tečaj na Fonetskom institutu u Parizu kod prof. P. Fouchea, a u Beogradu polaže stručni profesorski ispit. Školske godine 1938—39, iako je premješten u Osijek kao profesor na Mušku realnu gimanziju, jednogodišnjom potporom francuske vlade polazi na Sorbonni i Collège de France predavanja iz filozofije, psihologije i lingvistike. Krajem rujna 1939. nastupa mjesto profesora na IV. muškoj realnoj gimnaziji u Zagrebu a krajem veljače 1940. prelazi na mjesto prosvjetnog referenta Banovine Hrvatske. Zajedno s Petrom Guberinom Krstić je objelodanio opsegom malo ali vrlo važno djelo *Razlike hrvatskog i srpskog književnog jezika* (Zagreb 1940), kao prvi plod »udruženja« Pokret za hrvatski književni jezik. Ujedno je to prvi jezični priručnik na kojem je radio Krstić. Domet »Razlika (...)« možda najbolje osvjetljava činjenica da je Miroslav Krleža o njima napisao: »(...) 'Borba' svakodnevno objavljuje svoje hrvatsko izdanje točno po uputama ovih 'Razlika' (...)« (Naprijed 1952, br. 18 od 25. IV , str. 2). Suradnik je Hrvatske enciklopedije od njezina pokretanja u predvečerje drugog svjetskog rata (I. svezak dotiskan je 10. veljače 1941; II. 20. prosinca 1941; III. 21. listopada 1942; IV. 1943, iako je u impresumu netočno označena 1942. i V. 2. svibnja 1945) te je iz datuma i tempa završavanja prvih nekoliko svezaka jasno da je glavni urednik Hrvatske enciklopedije dr. Mate Ujević prikupio materijal za njih u vrijeme Banovine Hrvatske. Krstić piše članke za Hrvatsku enciklopediju iz psihologije, filozofije i najšire shvaćene kulturne povijesti.

U prvoj polovici ožujka 1941. Krstić je vraćen ponovo na IV. gimnaziju gdje je profesorom do sredine rujna 1941. kada kao lektor prelazi na rad u Hrvatski državni ured za jezik u Zagrebu te se uključuje u izradbu *Hrvatskog pravopisa* zajedno s drugim članovima Ureda Franjom Ciprom i Petrom Guberinom. Relativno brzo Hrvatski pravopis je završen — sačuvan je samo otisak prijeloma koji nije prošao završnu korekturu a nedostaju i oznake paragrafa s brojevima. To onemogućuje razlučivanje i sigurno utvrđivanje koje je paragrafe među I. glavnim pravilima hrvatskog pravopisa obradio Krstić, dok je osnovni tekst sastavio F. Cipra. »Treći dio: pravopisni rječnik obradili

su dr. Petar Guberina i dr. Kruno Krstić uz suradnju ostalih članova Hrvatskog državnog ureda za jezik« (Predgovor (1), nepaginiran, Hrvatskog pravopisa). Slijedi načelo po kojem je rađen rječnik, na istom mjestu: »Treba istaći, da je kao temelj pravopisnog rječnika poslužio sastavljačima stručno i savjesno sastavljen Boranićev pravopisni rječnik (izdanje Nakladnog zavoda banovine Hrvatske 1941).« Dakle, polazno stajalište pri izradbi tog pravopisa nije bilo etimološko (korjensko) pa je tiskanje Hrvatskog pravopisa (Cipra, Guberina, Krstić) bilo obustavljeno a slog uništen.

Od početka rada na jezičnim priručnicima Krstić piše u Obzoru 1940. (br. 51) o *Hrvatskom književnom jeziku* te seriju članaka o jezikoslovnim pitanjima od tuđica, zakonodavstva, pismenosti, pravopisa, rječnika, načelima pokreta za hrvatski književni jezik u Hrvatskom narodu i Novom listu 1941. Među radovima iz jezične problematike ističe se jasnoćom i koherentnošću *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika*, Hrvatska revija 1942, br. 8. Po obustavljanju rada i zabrani tiskanja spomenutog pravopisa Krstić 1942. naglo odlučuje da ode u Italiju, kako sam navodi »(...) radi usavršavanja u talijanskom jeziku i upoznavanja zemlje i umjetnosti«. Poslije povratka iz Italije, kada su se stvari malo slegle oko tog uglavnom fonološkog pravopisa, koji nije ugledao svjetlo dana — a nije jedini takve sudbine među hrvatskim pravopisima u njihovoj povijesti koja je još uvijek desiderat jezične historiografije — Krstić je krajem siječnja 1943. premješten iz jezičnog ureda za profesora na II. mušku realnu gimnaziju gdje ostaje do 19. travnja 1945.

Krstićev odlazak iz Ureda za jezik kao da je obnovio njegovo zanimanje za filozofiju, jer od svoje disertacije gotovo da se nije ozbiljnije bavio filozofijom osim praćenja filozofskog života kroz prikaze i ocjene tekuće izdavačke djelatnosti. Valja izdvojiti prigodni članak *O 60. godišnjici života A. Bazale*, Napredak 1937, br. 9—10, koji svojim pristupom i temeljitošću nadmašuje povod za koji je napisan.

U drugom izdanju Leksikona filozofa, Zagreb 1982, D. Grlić svog kolegu iz Jugoslavenskog leksikografskog zavoda spominje (220) kao redaktora JLZ: »Bavi se pretežno poviješću starije hrvatske filozofije, kao i graničnim područjima između filozofije i psihologije«, navodeći njegova glavna djela: *Predmet psihologije*, 1937; *Skok u cjelinu (Razmatranja u činima totalizacije)*, Hrvatska revija 1944, br. 7, i *Filozofija i jezik* (Vienac 1944, br. 3).

Nemoguće je zaobići Krstićev sintetski prikaz, gotovo pregled, *Filozofija u Hrvatskoj*, Naša domovina, 1, Zagreb 1943, 397—405, zatim sljedeće radove: *Istina i stvarnost*, Hrvatska smotra 1943, br. 1; *Platon, filozof stvaralaštva*, Hrvatska revija 1943, br. 6, te u dva dijela osvrt na prijevod Platonove Države s podnaslovom *»Vječno u prolaznom«. Pitanje o »pravom« i prividnom svietu u grčkoj filozofiji*, Spremnost 1943, br. 68 i 69. Od ranijih radova može se spomenuti *Cjelovito shvaćanje života*, Luč 1924—25, br. 9-10, te *Problem prvih podataka u znanosti*, Nastavni vjesnik 1940—41, br. 2 i 3.

Duže je vrijeme bio suurednik kulturne rubrike Hrvatskog naroda

a gotovo cijelo vrijeme rata i njegov povremeni suradnik. Početkom 1945. zbog svojeg antiustaškog djelovanja u redakciji, zaštićivanja Srba i Židova, odbijanja da sam pristupi ustaškom pokretu i odgovaranja drugih članova redakcije da to učine, kao i nekih članaka — za sada nije moglo biti utvrđeno sa sigurnošću o kojima je riječ — bio je predložen za vješanje za odmazdu, ali ga je od toga spasio I. Bogdan.

Od 20. travnja 1945. do 8. svibnja 1945. bio je asistent na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu a zatim je u svibnju izbjegao u Austriju ali, uvidjevši svu bezrazložnost tog čina, vraća se poslije pola godine u zemlju. Privatnu tužbu zbog suradnje s okupatorom 1947. Javno tužilaštvo u Zagrebu odbacilo je kao neosnovanu.

God. 1945—48. nije zaposlen već drži privatne instrukcije i honorarno se bavi korekturom školskih knjiga. Od rujna 1948. do kraja 1949. radi u zadarskoj ispostavi splitskog Mesoprometa kao »korespondent, evidentičar i statističar« te istovremeno predaje kao honorarni nastavnik na Školi učenika u privredi u Zadru. U Državnom arhivu Hrvatske u Zagrebu zaposlen je od početka siječnja do 20. travnja 1950, ali bez plaće, pa ga tadašnji upravitelj Državnog arhiva u Zadru dr. S. Antoljak zapošljava kao bibliotekara u arhivskoj knjižnici gdje ostaje do početka listopada 1951. Kako je u tom vremenu vršeno razdvajanje arhivske građe zadarskog arhiva od one koja je pripala Crnoj Gori, Krstić prikuplja građu za povijest zadarskih Arbanasa te za njihov govor.

U listopadu 1951. vraća se u Zagreb i zapošljava se kao asistent u Leksikografskom zavodu FNRJ, gdje 1952. postaje stručnim suradnikom a 1953. redaktorom, u Leksikografskom zavodu ostaje kao jedan od njegovih stupova sve do odlaska u mirovinu sredinom 1975. U Leksikografskom zavodu surađivao je u nizu izdanja: u dva izdanja *Enciklopedije Leksikografskog zavoda* (6 sv.), u trećem i dopunjenom pod promijenjenim imenom *Opća enciklopedija* (8 sv.), u *Pomorskoj enciklopediji* I. i II. izdanje (8 sv.), zatim u jednosveščanom *Leksikonu Jugoslavenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb 1976. Gotovo je samo po sebi razumljivo da je surađivao i u *Enciklopediji Jugoslavije* I. izdanje (8 sv.), gdje je pisao članke iz psihologije i obradio tu struku s vrlo malim izuzecima. Za sva ta izdanja pokrivao je bilo pisanjem članaka bilo redigiranjem struka gotovo u cijelosti psihologiju, filozofiju i lingvistiku starijega razdoblja i kulturnu povijest. Da nije napisao za Enciklopediju Jugoslavije ništa drugo do članak — točnije rečeno studiju — *Latinitet kod Južnih Slavena*, sv. V. 1965, 478—494, ostao bi kao enciklopedijski pisac gotovo bih se usudio ustvrditi do danas nepremašen. Tim je žalosnija činjenica — dakako teško razumljiva — da Krstićeve članke u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* sv. I-IV. 1980—1987. nažalost kvare, bilo kraćenjem bilo mijenjanjem koje ne pridonosi njihovoj zaokruženosti, jasnoći i pregnantnosti stila te utemeljenosti na faktografiji koja je ipak nosivi kostur svakog enciklopedijskog članka.

God. 1961. objelodanjuje nekrolog svom profesoru, psihologu Ramiru Bujasu, Acta Instituti Psychologici Universitatis Zagrabiensis, 22. Kao

rezultat sakupljene građe o Arbanasima u Zadru javlja se 1964. u Zborniku Zadar Matice Hrvatske prilogom *Doseljenje Arbanasa u Zadar*. Jedan je od autora *Filozofijskog rječnika*, Zagreb 1964. i 1984². U okviru Jugoslavenskog leksikografskog zavoda izradio je u jesen 1973. polazni koncept za izradbu *»Hrvatskog biografskog odnosno biobibliografskog leksikona«*. Ako je dopušteno primijetiti, da se više slijedio taj koncept u njegovim bitnim polazištima, bio bi Hrvatski biografski leksikon samo na dobitku.

Kada je prof. dr. Vladimir Filipović pokretao Institut za filozofiju, kasnije Odjel za povijest filozofije Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, stavljajući kao težište rada istraživanja hrvatske filozofske baštine, tada Krstić u prvom broju časopisa, podnaslov koji je upravo spomenut, piše pragmatski prilog *Počeci filozofije u Hrvatskoj*, Prilozi 1976, 1—2. Od prvog broja do dvobroja 11—12 iz 1980. Krstić je u redakcijskom savjetu Priloga.

Po umirovljenju Krstić ponovo intenzivira rad na govoru rodnih Arbanasa i poslije gotovo polastoljetnog skupljanja leksičke građe od arhiva do zapisivanja riječi koje su upotrebljavali stariji stanovnici Arbanasa u Zadru u ljeto 1987. objavljuje svoj posljednji rad *Rječnik govora zadarskih Arbanasa*, Zadar 1987, djelo o kojem će u albanologiji biti sigurno još mnogo riječi. Bio je vjerojatno jedini koji je to mogao učiniti na podlozi znanja arbanaškog govora i primjerene filološke i lingvističke spreme. Vrijednost tog Rječnika je u tome što utvrđuje stupanj razvoja albanskog jezika s početka XVIII. st, uz razumljive utjecaje bilo hrvatskog bilo talijanskog. Iako je svaka analogija nezadovoljavajuća, moguća je uvjetna usporedba zadarskog arbanaškog prema albanskom kao govora Gradišćanskih Hrvata prema hrvatskom jeziku.

Uz tu filološku i lingvističku spremu samo se po sebi razumije Krstićevo dobro znanje arbanaškog, engleskog, francuskog, talijanskog, njemačkog i latinskog, a i uspješno *služenje* još ruskim, španjolskim i grčkim. Iz toga je proistekao za sada još nedovoljno utvrđen prevodilački rad. Podaci koji se daju u *Leksikonu pisaca Jugoslavije* 3, Novi Sad 1987, 484, o tome nisu potpuni a kamoli pouzdani — uostalom, kao i svi ostali u sklopu članka Krstić Kruno, 483—484, koji je uz prikaz Krstićeva filozofska djelovanja u spomenutom Grlićevu *Leksikonu filozofa*, Zagreb 1982, jedini do sada objelodanjen članak o Krunoslavu Krstiću.

Krstić je bio član Hrvatskog filozofskog društva i Društva psihologa Jugoslavije te je dobio orden rada sa zlatnim vijencem 1975. za ukupno svoje djelovanje a napose u povodu gotovo četvrtstoljetnoga predana rada i ogromnoga doprinosa Jugoslavenskom leksikografskom zavodu, tj. njegovim mnogobrojnim izdanjima.

Poslije završetka rada na Rječniku govora zadarskih Arbanasa Krstić je pomišljao — više bio nagovaran — da napiše i njihovu povijest. Ostao je to nažalost nedovršen posao.

Nevjerojatno zvuči da je u zadnjoj godini života, nakon dugotrajnog oporavka poslije teške bolesti, prišao sustavnom sređivanju svojih

rukopisa, kojih je ne mali broj, sa željom da se poslije pohrane u, ako se ne varam, Arhiv Akademije u Zagrebu. Svakom istraživaču hrvatske kulturne povijesti u XX. st. bit će ta građa, uvjeren sam, dragocjeno vrelo i poticaj u radu.

Ante JAKŠIĆ

Kasno pokajanje

A kad vrijeme dođe kasnog pokajanja
i na tebe sjena mrtve ptice siđe,
znaj, jedno je zbilja, a drugo je sanja,
moli da te čaša žuči mimoiđe.

Dođe čas i sve nam posve jasno bude,
što je bilo, što je moglo bolje biti,
čemu nam se misli dive, čemu čude
kad se ništa ne da ni od sebe skriti.

Sve se najzad plaća, svoju cijenu ima,
crnu sjenu ptice, tugu, pokajanje.
I pod ovim nebom i na ovim tlima
najskuplje je snova uništeno tkanje.

I kad vrijeme dođe kasnog pokajanja
i na tebe sjena mrtve ptice siđe,
sklopi ruke, moli suzom osvjetljenja
da te čaša žuči s tugom mimoiđe.

Anita PAVIĆ

Pastir

moj pastiru dođi mi i frulom
pastiru iz šume uklete
s očima pseće vjernosti
i zavjetom mi pokloni iz
zvjezdane prašine
jednu iskru tamjana

koja se ljulja u tvojoj prsnici
kao znamenje

moj pastiru kojega poznajem po glasu
izabranog u seoskim dolinama

po tragovima
po bezimenim tragovima

Nikola BIĆANIĆ

Senjske žrtve u povodu minulih 50 godina

Noću od 9. na 10. svibnja 1937. godine u kući pokraj Stare pošte u Kaniškoj ulici u Gospiću orila se pjesma do zore. Pjesma, koju su povremeno prekidali poklici političke prirode, dopirala je iz stana Bose Pejnović, upraviteljice gospićke Pošte, u ono doba uvažene u strukturama vlasti, Gospića i šire ličke sredine i prijateljice upravitelja gospićke Opće bolnice i ideologa četničke organizacije u Lici — dr. Petra Zeca koji je, zahvaljujući osobnoj oporuci kralja Aleksandra Karađorđevića, od marsejskog atentata 1934. pa do proljeća 1941. kao član Namjesničkog vijeća bio jedan od šestorice čelnika države. Prolaznici su zastajkivali odgonetavajući razlog te proslave i pretpostavljajući, kad se slavi u Bosinom stanu, a Bosu su zvali »srpskom majkom«, da bi po srijedi moglo biti nešto o čemu će sigurno već sutra, ili najzad prekosutra pisati i novine. A oni u kasnijim satima mogli su primijetiti i dr. Petra Zeca kad je izlazio iz kočije koja ga je dovezla do Stare pošte.

U susjednoj zgradi, u kojoj je još početkom ovoga stoljeća radila gospićka Pošta, zbog čega tu kuću i danas zovu Stara pošta, pokušavali su da otpočinu Marko i Manda Smolčić i njihova najmlađa kći. Pokušavali — ali im to nisu dozvoljavale brige vezane uz sina Markana koji je to jutro, u ranim satima, s većom grupom Gospićana i mladića i djevojaka iz okolice otišao u Senj na proslavu spomen-dana Matije Gupca i braće Radića. A proslava hrvatskih nacionalnih svetinja bila je i te kako opasna u vrijeme kad još nisu iscijelile rane koje je nevini narod u cijelom ovom kraju zadobio pet godina ranije zbog zloglasne i prenapuhnute afere u obližnjim Brušanima, od kad je sva vlast koncentrirana u žandarskim bajunetama i kundacima. Ta — dovoljna je bila samo jedna nesmotrena gesta, krivi pogled, ili da mladež zapjeva u Lici u ono doba popularnu »Oj ti vilo, vilo Velebita!« — pa da se realizira famozni Zakon o zaštiti države i da okrivljeni odrobija nekoliko godina, kao što je i Markan Smolčić tri godine ranije, kad je zbog nesmotrene mladenačke geste bio prisiljen da napusti školovanje i da s nepunih sedamnaest godina odguli četiri mjeseca u ćeliji gospićkog Okružnog suda, gdje ga je Zakon o zaštiti države osudio na godinu dana robije, od koje su ga oslobodili zahvaljujući jedino njegovim godinama.

Te noći dok se u Bosinom stanu orila pjesma, podrhtavala je u svom krevetu Markanova 63-godišnja mati Manda koja bi samo od časa do časa dremnula i kojoj su brige nešto prije svitanja dovele u snoviđenje njezina najmlađega sina Markana koji je sav u krvi zapomagao: »Majko moja, ubiše me!«

* * *

Nedjelja 9. svibnja osvanula je obasjana proljetnim suncem čije su se zrake odbijale od Visočice i bijelih velebitskih vrhova koji još ne bijahu okopnuli i utapale se u stasalom zelenilu lipa i akacija poredanih duž pločnika u ono doba najduže i najljepše — Kaniške ulice u Gospiću. Iz svih pravaca slijegala se mladost okićena trobojkama i razdragana pjesmama prema gradskom središtu gdje je čekalo sedam kamiona na mjestu određenom za polazak. Markana Smolčića ispratila je njegova sestra i njih dvoje svratili su u župnu gospićku crkvu da obave dužnost svoga katoličkog uvjerenja i da se Markan, kao što je i inače činio, na polasku pomoli svome nebeskomu zaštitniku. I danas je na lijevoj strani u unutrašnjosti gospićke župne crkve oltar sv. Ante pred kojim se Markan tog jutra dugo skrušeno molio, držeći u ruci bilježnicu u kojoj je bilo pedesetak pjesama koje je sastavio u posljednjih nekoliko godina. Zbog tih pjesama, zapravo, više nego zbog proslave, on je i krenuo u Senj, da bi se tamo sastao sa starijim bratom Perom koji je učiteljavao dalje od Gospića i da bi mu ostavio svoju prvu zbirku, da je pomnije pročita i da Markana posavjetuje kome bi je ponudio radi objavljivanja. A među tim pjesmama, među kojima su bile i one koje je Markan napisao u gospićkom zatvoru s nepunih sedamnaest godina, bilo je i pravih pjesničkih ostvarenja, a sve su bile posvećene mladenačkim idealima nevine duše djeteta koja još ne vjeruju u zla ovog svijeta. To su ideali vezani uz ljubav prema slobodi, prema zavičaju, domovini, Velebitu, prirodi, siromasima, Bogu i prema iskrenosti i poštenju ljudskoga življenja. Tek u jednoj od njih dade se naslutiti da duša mladića skrhana nemogućnostima konkretnih prilika vizionarski predskazuje skori odlazak tamo gdje nema ropstva, nepravde i razlika. Da li je Markan godinu, ili dvije ranije mogao naslutiti svoju žrtvu i svu tragediju od 9. svibnja 1937. godine?

* * *

Sedam kamiona ispunjenih mladićima i djevojkama vozilo je preko Otočca i Vratnika u pravcu Senja. Diljem cijeloga puta izlazio je narod iz kuća i klicao razdraganoj mladosti, pozdravljajući po njoj uskočki Senj. U jednom autu petnaestak mladića, sve mladih kršnih Ličana, raspravljalo je s jednim malo starijim od sebe o taktici koju tog dana popodne na igralištu iza Germanikuma moraju realizirati, da bi se naveče još veseliji vraćali kućama. Bili su to nogometaši gospićkog Športskog društva »Građanski« koji su za taj dan ugovorili utakmicu sa senjskim Športskim klubom »Nehaj«. Pri tom je Peco zadirkivao Nikolu go-

voreći mu da će morati pripaziti kako dribla i kako zabija golove, jer će iz gledališta promatrati i Katica i profula li — teško njemu! Nikola Bevandić i Katica Tonković zaručili su se prije nekoliko mjeseci i uskoro su se mislili i vjenčati, i bili bi, da nije one po kojoj čovjek snuje, a Bog (ili vlast!) određuje. Neki od ovih mladih ljudi prvi put će sada vidjeti more, a svi će oni danas prvi put čuti i svoje vršnjake i vršnjakinje okupljene u Hrvatskom pjevačkom društvu Trebević iz Sarajeva koji će u sklopu jednotjedne turneje po mjestima Hrvatskog primorja i u Senju održati koncert. Možda će se odvažiti i okupati u moru, bar oni sigurniji. Ta — mladost je to, a u Senju je sigurno toplije, nego u njihovom Gospiću pod Velebitom.

Glavni u vodstvu mladih Ličana, istaknuti haesesovci: narodni zastupnik iz Gospića Ivica Murković i povjerenik Gospodarske sloge za gospićki kotar — Perušićanin Luka Hećimović, vodili su strogo računa da za čitavog trajanja ovoga izleta s ličke strane ne dođe ni do slučajnog i najmanjega incidenta i zato su se s kamiona razlijegale pjesme uglavnom ljubavnog i drugog neutralnoga karaktera. O čemu bi mladež pjevala radije, nego o ljubavi! Među tim mladim putnicima nije bilo niti jednoga koji bi bilo čim pokazivao zlu namjeru spram bilo čega.

S Vratnika gdje prestaje Lika divan pogled puca na grad Senj i na njegovu ponosnu uskočku tvrđavu Nehaj koja je mlade Ličane dočekala iskićena zastavama. Pred Senjom na pučini protegao se Krk s bogatom glagoljaškom djedovinom, a u samom Vratniku divan kamen-zdenac s hladnom velebitskom izvor-vodom, koji uklesa čuveni graditelj Kajetan Knežić kad je ovuda trasirao cestu na način kome se dive i današnji graditelji. Tu gdje Velebit sa sjeverne strane počima našao je ovaj slavni graditelj i svoje posljednje počivalište, u maloj kapeli uz rub ceste od Vratnika prema Senju. Cesta vijuga planinskim klancem koji Kapelu omeđuje od Velebita, a lijevo nad njom uzdiže se prvi velebitski vis koji opjevaše i opisaše u literaturi pod imenom Orlova gnijezda. Na Orlovu gnijezdu stoljećima su se naši odupirali mletačkoj sili i zavijuši islama, boreći se za svaki pedalj svojega i tu su bili temelji našeg Kršćanskog predziđa — tu gdje je lički svećenik i književnik dr. Fran Binički, zemljak čuvenoga popa Marka Mesića, u svom spjevu »Senjkinja« zamislio bitku u kojoj su mladi Ivan i Juraj Ličanin oslobodili od Turaka lijepu mladicu iz Senja Nevenku Jačić i njezinog nejakog brata Nenada. Sjetili su se mladi Gospićani putujući ovuda stihova svoga popa Frana:

»Tvrdim gvožđem oklapaju grudi,
ne da pohot nasićuju blatnu,
već da ginu i krvcu proliju,
za Krst časni i slobodu zlatnu!«

Pogotovo se tih stihova prisjetio Markan Smolčić koji je kao školarac čitao knjige Biničkoga i nadahnjivao se njegovim lijepim stihovima. I evo sad, 9. svibnja 1937. godine, u krasno proljetno jutro svete nedjelje, stiže buket ličke mladosti svojim senjskim prijateljima da se zajedno

sjete velike i slavne, premda patničke, prošlosti — i velikana koje narod, ne bez razloga, uzdiže do svetačke razine. Da se sjete i da se zabave, da se naplešu, kola naigraju i da popjevaju, da se i potakmiče na način lijep i dostojan mladosti, sad u proljeće kad se sve budi i kad Velebit okitiše prve brnduše.

* * *

9. svibnja 1937. ponosni je Senj osvanuo u atmosferi kakvu ne pamti cijela njegova ponosna povijest. U glavnoj ulici zvanoj Potok, malo podalje od rive, podignut je zeleni slavoluk okićen zastavama i slikama hrvatskih povijesnih velikana, a prozori kamenih senjskih katnica bijahu urešeni zelenilom i šarenicama. I trgovina Tome i Elizabete Vukušić bila je posebno dotjerana. Tomo je učinio da mu na fasadi ne bude ni najmanje mrlja. I dok se tijesnim senjskim ulicama stiskalo mnoštvo svijeta, na rivu su cijelo prije podne stizali veći i manji, redoviti i izvanredni brodovi s putnicima. Oko 10 sati stigli su i kamioni iz Gospića. Sve je bilo lijepo, sve svečano, veselo, razdragano i na svakom licu mogla se čitati dobra namjera. Tek tu i tamo poneka grupica žandara s bajonetama na puškama znala je prokrstariti ulicama, budeći nemir i nezadovoljstvo, u mnoštvu prisutnog mirnog naroda. Precizno oko, međutim, moglo je zapaziti i nervozno šetanje senjskog sreskog načelnika — poznatog mrzitelja Hrvata — Antuna Stalia u društvu sa zapovjednikom žandarmerijske postaje u Senju, žandarmerijskim kapetanom Koprivicom i njihovo žučno raspravljanje i gestikuliranje rukama. Cijeli taj dan, od ranog jutra, ova su dva građanina Senja bila nerazdvojna i sve kao da su pažljivo obilazili pojedine grupe naroda, zadržavajući se osobito nervozno kod Ličana. Za precizno oko i to je bilo simptomatično što je žandarski podnarednik, Senjanima po zlu dobro poznat grubijan Makso Besedić, često dolijetao do svog kapetana i do sreskog načelnika, te nakon kratkoga obavještavanja i primanja uputstava, odlazio od njih da bi im se uskoro opet vratio, pa opet otišao itd. Ta nervoza ove trojice potakla je nekoliko Senjana da krenu za Maksom i da ustanove da se podnarednik vraća do odreda naoružanih žandara koji u susjednoj ulici čekaju pripremljeni u blizini hotela Nehaj. Također je i narodni zastupnik Tone Pavlović u dva maha razgovarao sa sreskim načelnikom Antunom Staliom u želji da bi doznao kakvu eventualnu skrivenu namjeru — i oba puta načelnik mu je prijetećim tonom rekao da on ne može više izdržati to izazivanje i da će tog dana u Senju pasti krv. Izazivanje o kom nitko, osim Antuna Stalia i vjerojatno kapetana Koprivice i podanarednika Maksa Besedića, ni pojma nije imao! Jer — po Zakonu o zaštiti države nije bilo zabranjeno klicati živio uskočki Senj i pjevati Lijepu našu, budući da je i sam pok. kralj još prije marsejske pogibije znao da Hrvatima, bar decidirano zakonski, ne smije osporiti pravo na državnost i na *tambure!* Ličani su uz to skitili i pjesmicu: »Živila sloboda, živio mir — živio naš doktor, Maček Vladimir!« No, Bog sam znade, da li Hrvatska ili Maček, ili — tko zna

što drugo, bijaše dovoljno da se uzjoguni netrpeljiva krv kapetana Koprivice i sreskog načelnika, kojima je pripala uloga izvršitelja presude koja je, de facto, iz Gospića stigla prije omladine.

Na zboru je govorilo više govornika, a glavni govor održao je narodni zastupnik dr. Juraj Šutej, predsjednik Hrvatskog pjevačkog društva »Trebević« iz Sarajeva. Nakon zbora nastavilo se narodno veselje, a u pet sati poslije podne počela je nogometna utakmica na igralištu Nehaja, pod Orlovim gnijezdom iza gradskih senjskih zidina i Germanikuma. Ni na utakmici nije bilo nikakvih incidenata, ta — igrali su prijatelji i nije bio bitan broj golova.

Dio Ličana koji nisu prisustvovali utakmici igrali su kolo na senjskoj rivi i klicali: Živio Senj! — Živili Senjani! — Živila Hrvatska! — Živila sloboda i mir, živio naš doktor Maček Vladimir! — U blizini njihovoj netremice su motrili kapetan Koprivica i sreski načelnik, a kapetanu se u jednom času omaklo s jezika: »...at ću im majku danas!«, dok je sreski načelnik zahtijevao: »Daj mi žandare da ovu stoku istjeram iz grada!«

Lički vodič Ivica Murković je preko svojih veza doznao da je iz Gospića stigao telegram u Senj u kom dr. Petar Zec zahtijeva da kapetan Koprivica napadne Ličane, a Luka Hećimović je obaviješten da žandari namjeravaju napasti Ličane, dočekavši ih izvan Senja kad se budu vraćali kućama. Zato je ovaj posljednji i pohitao na igralište i prekinuo utakmicu početkom drugog poluvremena, budući da je vodstvo Ličana odlučilo da Senj napuste prije mraka.

Nakon što je prošlo 18 sati, upravo kako je senjska gradska glazba na rivi ispratila»Trebević«koji je krenuo u Crikvenicu, krenuli su s rive i kamioni Ličana. Prva tri krcata mladeži prošla su kroz gusti špalir građana koji su na povike iz auta »Živili Senjani!« odgovarali povicima »Živili Ličani!« — »Živila Hrvatska!« I svi su izgledi bili da će se mirno i dostojanstveno privesti kraju senjska proslava i da će, napokon, odahnuti i sreski načelnik i kapetan Koprivica, te da će se Senj prijateljski oprostiti od svojih gostiju i dočekati mirnu, toplu, proljetnu noć. I evo, kreće već i četvrti kamion gospićki i na njemu 33 mladića i djevojke, a od njih dvanaestorica sviraju onu našu lijepu »Hvala« na tambure. Kad je Marko Frković razvio nad autom zastavu, tamburaši su počeli, i drugi prihvatili: »Hajdmo, hajdmo narode, pod barjak slobode!«

* * *

Sunce se nagnulo nad Krkom i svojim posljednjim zracima obasjalo je ulicu Potok i veličanstveni slavoluk, a igra njegovih zraka, koje su se probijale kroz borove iglice u času kad je četvrti kamion iz Gospića prolazio ispod slavoluka, dočaravala je prisutnima aureole oko glava na slikama mučenika Matijaša Gupca i Stipice Radića. U tom času rukom je kapetan Koprivica dao znak i Makso Besedić je krenuo za polaganim autom s revolverom u rukama i s kletvom: »Srce vam Isusovo!« I dok

je Besedić kleo jezikom i praštio revolverom iz auta se prolomio jauk: »Aoj, ja sam pogođena!« Bile su to posljednje riječi Katice Tonković kojoj je divlji žandar prosuo mozak pred senjsku gostionicu Velebit, vis-a-vis trgovine Bezjak. U općem metežu s auta su se još čule tambure kad je kapetan Koprivica s dvadesetak žandara krenuo iza ugla hotela Nehaj i zapovijedio »paljbu vodom«, i tek nakon prvoga plotuna puškama i puško-mitraljezom gospićki se auto zaustavio i zamrlu pjesmu i radost zamijeni hropac, a rastrgani komadi ljudskog mesa i krv zalijepiše se na fasadu trgovačke radnje Tome i Elizabete Vukušić. Još su dva plotuna s deformiranim »dum-dum« mecima trebala da se zadovolji mržnja kapetana pa da pun sreće naglas vikne: »Sad mi je srce na mjestu, makar išao na vješala!«

Na podu karoserije u gospićkom autu borili su se sa smrću za život gospićki omladinci: Markan Smolčić, Pećo Frković, Tomo Nikšić, Franjo Jelača, Jakov Milinković i Nikola Bevandić, u životnoj dobi između 20 i 25 godina, kad su se žandari primakli na domak kamiona i opalili još jedan plotun po njima. Od svega »naoružanja« kojim bi se žrtve branile od napadača, kod ubijenih je pronađena tek ona Markanova bilježnica s pedesetak pjesama, među njima i ona sa slutnjom koja se ostvarila — sve to čvrsto stisnuto u Markanovim ukočenim rukama.

Grobovi senjskih žrtava

Sporo su se okretale kazaljke na satu u stanu Smolčića u Gospiću pred zoru 10. svibnja, kad se po ondašnjim običajima slavio Majčin dan. Markanova mati nije više mogla ni dremnuti nakon stravične slike sna. Već je utihla i pjesma kod Bose, a već oko 8 sati izjutra, ili možda

i ranije, cijeli je Gospić znao što se slavilo u njezinom stanu protekle noći do zore. Nekoliko sati nakon što je kapetan Koprivica u Senju pun sreće konstatirao da mu je srce na mjestu, dr. Petar Zec je u pauzi između pjevanja, u stilu uobičajnom u ondašnjih državnika i onih koji su na vlasti, nazdravio: »Ovako ćemo tamaniti i ostale, majku im njihovu!« Bijaše to čestitka Majčinom danu upućena od strane ondašnjega vrhunskog državnika majkama svih poginulih i teško ranjenih nevinih senjskih žrtava.

Uvečer tog istog dana krenuo je iz Senja prema Gospiću Pajo Šimić s kamionom na kom je bilo sedam lijesova. Put su mu obasjavale svijeće uz cestu, a pokraj svijeća klečao je narod i ta nadnaravna slika prenijela je u dušama očevidaca Orlovo gnijezdo i Velebit u izvanzemaljske transcendentne prostore. Što jest, a što nije? — teško je dokučiti razumom u času kad osjećaj uzdigne dušu do granice na kojoj se Apsolutno približi realnom.

Sutradan, u utorak 11. svibnja u četiri sata popodne žalosna povorka Gospićana i mnoštva svijeta iz bliže i dalje okolice ponijelo je sedam okićenih lijesova iz starinske crkvice sv. Ivana Nepomuka, koju su još za Austro-Ugarske Čehoslovački časnici na službi u Gospiću podigli u čast svomu nacionalnom svecu-mučeniku, ovdje u Kaniškoj ulici, malo podalje od Stare pošte, Markan, Pećo, Tomo, Franjo, Jakov i Nikola i među njima Nikolina vita jela — Katica prošli su 11. svibnja 1937. posljednji put ispred svojih pragova nošeni od svojih kolega i prijatelja. Da li se i time potvrdi državnička sposobnost kraljevskoga namjesnika dr. Petra Zeca, nekadašnjeg austrijskog vojnika, koga srpska vojska u prvom ratu zarobi i koji je kasnije, Aleksandrovom milošću, dopuzao do državničkoga kormila?...

* * *

Za nepune četiri godine ode država, a ostadoše grobovi. No prije toga iznevjeri i dr. Maček kome su u Senju onako oduševljeno pjevali. Iznevjeri jer se pomiješa s osinjim gnijezdom zbog koga je u Senju i drugdje tekla krv nevinih. A dr. Zeca — navodno, uhvatiše koncem rata partizani na području Beograda i osudiše — i više se o njemu ne zna. Tek nevine senjske žrtve stisnuše komade svoga razmrskanog tijela u grobnicu s trojicom mladića iz Gospića koji odoše na način kao i oni: dvojica Klančana u Gospiću 1935. oko izbora, te Žaja koga četnička ruka pokosi 1936. godine na Udbini. Stisnuše se malo podalje od velikog Raspela podno kapele u Katoličkom groblju sv. Marije Magdalene u Gospiću kao nijemi svjedok jednog teškog i tmurnog vremena...

Šimun Matija VRSALJKO

Put u ništavilo

Vrijeme je bijedno
Filozofija uprosječena
blijedi

Nastupa konjički puk
bez konja i pukovnika

Klanjanje bijedi

Beskrajne tražnje lutaju
u istrošenim potkovicama

Bespuće

Otežao nebeski svod
ko staklo puca

zaglušujuće

Okoren blatom gležanj
korača prema pukotini svoda

Uspjenušalo se more
razdragao puk

Na obzorju
naziru se obrisi broda

Iva ČUVALO

Podne

Na rub zaspalih oblaka
digle se ptice nemirne
Poludjeli vjetar zasta
u krošnjama čvornatih borova.
Tamo daleko,
u beskraju zlatne pučine,
umorila se jedra golublja
na jarbolima krhkih brodica.
A iza zida, u zelenoj sjeni,
jedan cvrčak
zanesen dozivlje svoju dragu;
nasmiješeno sunce
s radošću sluša njegov zov.

Milivoj PETRIĆ

Narodnogospodarske misli Jurja Križanića

(O 370. godišnjici njegova rođenja)

U svom klasičnom djelu »Politika ili razgovori o vladalaštvu« nastalom u Tobolsku u 2. polovici 17. stoljeća, točnije 1664. godine, i posvećeno tadašnjemu ruskome caru Alekseju Mihajloviću, ocu Petra Velikoga, naš zemljak Juraj Križanić, svećenik i dominikanac, baveći se i narodnogospodarskim pitanjima svojega vremena, nije propustio priliku da se pozabavi i pitanjem populacije, koje je sačinjavalo osnovu za pravilno usmjeravanje gospodarske politike svake zemlje u najrazličitijim epohama prošlosti i sadašnjosti.

Kao drugo važno pitanje s obzirom na pravilan razvoj narodnoga gospodarstva države, predstavlja njezina novčana ili monetarna politika te s time u vezi i njezino financijsko stanje, koje se temelji na zdravoj i dobro vođenoj financijskoj politici zemlje, kao preduvjeta za zdravi i normalni razvoj svih njezinih proizvodnih snaga. A te proizvodne snage koje obuhvaćaju sve dijelove narodnoga gospodarstva — od poljoprivredne proizvodnje, preko zanatsko-industrijske djelatnosti i trgovačko-uslužne prakse, naš je autor detaljno izradio u svom spomenutom djelu. Dok smo o svim tim potonjim pitanjima podrobnije pisali u »Maruliću« br. 2/1987, davši mu odgovarajuće mjesto u povijesti ekonomskih misli, preostaje nam da ukažemo na ona tri pitanja o kojima smo upravo na početku govorili, tj. o populacionoj, zatim monetarnoj i konačno o financijskoj politici svake pravno uređene države.

Stanovništvo

Već je na samome početku svoga gospodarskog umovanja naš autor posvetio osobitu pažnju populacionom problemu kao primarnome pitanju narodnogospodarske nauke i njene politike. Nasuprot merkantilističkoj teoriji i praksi njegova vremena, koja je pitanje pučanstva i naseljenosti podčinjavala gospodarskoj prikladnosti društva, kao da bi gospodarstvo bilo samo sebi svrha, tj. da bi ljudi postojali gospodarstva radi, a ne obratno, Križanić, u prvome poglavlju svoga djela »Politika«, o tom pitanju nedvosmisleno izražava svoju misao: »Država nije bogata, kada ima punu blagajnu srebra i zlata, već kada ima mnogo državljana. Nije bogat onaj kralj, koji ima mnogo zlata, već onaj, koji ima mnogo podanika. Sveto pismo veli: Slava kraljeva je u mnogobrojnosti podanika, a u malobrojnosti njegova sramota.« To je mišljenje naš autor zastupao usprkos protivnom mišljenju mnogih umova njegova vremena. Svoje pak mišljenje o populacionom problemu Križanić ni u kojem slučaju ne odvaja i od pitanja gospodarskog stanja jednog društva. Kralj ne može imati trajna bogatstva u siromašnoj i slabo napučenoj zemlji — veli on na jednome mjestu svoje »Politike«, da na drugome mjestu to još izričitije ponovi: »Ljudi se množe u prvome redu tamo, gdje im priroda osigurava dovoljno hrane i mogućnost odijevanja. Na neplodnoj zemlji su i mogućnosti naseljavanja ograničene.« Da bi se to postiglo te da bi se povećanje broja radnih ruku u državi što više osiguralo, prvenstveno ovisi o pravilno vođenoj gospodarskoj politici društva i odgovarajućem zakonodavstvu u oblasti gospodarskih i ostalih djelatnosti. Nasuprot merkantilističkom naučavanju njegova vremena koje je davalo prednost razvoju trgovine te kasnijem naučavanju fiziokrata sredinom 18. stoljeća, koje je davalo prednost poljoprivredi kao glavnoj polugi bogatstva naroda, naš je autor već mnogo ranije uočio važnost istovremenog podjednakog razvitka svih gospodarskih djelatnosti društva u poznatoj formuli poljoprivredno-zanatsko (industrijsko)-trgovačkom djelovanju pojedinih subjekata društva. O toj smo formuli Križanićeva mišljenja opširnije pisali u »Maruliću« br. 2/1987, uspoređujući ga s istomišljenim piscima u 19. stoljeću koji su bili idejni stvaraoci gospodarskog razvoja u svojim zemljama, poimence u Njemačkoj i u Sjedinjenim Američkim Državama.

Da bi se populaciona politika jednoga društva uspješno provodila, naš autor postavlja pitanje socijalne spravedljivosti, jer o siromaštvu odnosno bogatstvu najšireg broja ljudi ovisi i sama brojnost ljudstva. Protivno tendencijama današnjega vremena, gdje se visoki natalitet bilježi u najsiromašnijem dijelu trećega svijeta, država je trebala u njegovo vrijeme težiti ka povećanju broja sklapanja brakova, čime bi se osigurao i poželjan rast gustoće stanovništva. U tom pogledu njegovi nazori nisu bili daleko od modernog pojimanja »države blagostanja«, gdje bi svakome pojedincu bio osiguran stan i gospodarska sigurnost spojena s ličnom slobodom pojedinca. To bi bila osnovna dužnost svake državne vlasti. To bi trebalo provoditi sistematski i planski, uz tehničku i financijsku pomoć države. Pojam, pak, lične slobode naš autor smatra okosnicom svakog ljudskog napretka, kao one motorne snage koja zahvaljujući »privatnoj poduzetnosti« jamči gospodarski i svaki drugi napredak. Ove će misli i pogledi naći svoje puno opravdanje i primjenu tek krajem 18. stoljeća u djelima i praksi zapadnoevropskih ekonomista Adama Smitha, Davida Ricarda, J. S. Milla i ostale plejade pisaca liberalne škole političke ekonomije koji su u privatnoj inicijativi i slobodnoj konkurenciji gospodarskih subjekata vidjeli ostvarenje najboljih rezultata. Sve te dalekovidne misli i prijedlozi u Križanićevoj »Politici« crpe svoje opravdanje od stvarnog stanja naseljenosti ruskih zemalja u njegovo vrijeme, kojima je bio izravni očevidac. U njegovo, naime, vrijeme, dakle u drugoj polovici 17. stoljeća, broj se ruskog stanovništva kretao između 12 i 16 milijuna ljudi. Taj se broj stotinu godina kasnije popeo na 30 milijuna, da se sredinom 19. stoljeća skoro ponovo podvostruči.[1] Naglom porastu broja stanovništva u naše vrijeme nije se moglo oteti ni ogromno prostranstvo ruskih zemalja, broj koji nam je svima poznat. Te su brojke svakako opovrgle ona crna predviđanja engleskoga ekonomiste T. R. Malthusa krajem 18. stoljeća, koji je tvrdio da se stanovništvo Zemlje množi geometrijskom, a opseg poljoprivredne proizvodnje tek aritmetičkom progresijom. I u tom je pogledu naš autor zastupao optimističko stajalište, budući je agrotehnički napredak u našem vijeku opovrgao taj pesimizam toga vodećeg engleskog ekonomista o populacionim pitanjima naše planete.

Novčana politika

Zdravo narodno gospodarstvo počiva u prvome redu na zdravoj i pravilno vođenoj novčanoj politici. To je, prema Križaniću, prvi preduvjet o kojem ovisi pravilna razmjena dobara. Ubacivanjem u opticaj nezdravog novca trgovina trpi velike štete i dolazi do nepoželjnih i štetnih poremećaja. To je praiskon-

ska istina koja je vrijedila u vrijeme našeg autora isto tako kao što vrijedi i u naše dane. Bez obzira na to da li se radi o metalnom ili papirnatom novcu rezultat je nepravilnog rukovođenja novčanom masom podjednako negativan. U tom smislu naš autor piše kako slijedi. »Kovanje ili miješanje metala — kad se iz kovnice nastoji izvući korist, kujući lažne novce. Ovo sredstvo ne samo da je nepravedno i vrlo grešno, već je i varavo. Vjeruje se u korist, a nastaje samo šteta i gubitak. Nikada ne može vladar od lažnih smjesa metala dobiti nijedan dinar bez stostruke štete. Liječnici upotrebljavaju nekoja sredstva, koja se zovu remedia desperata, očajnička sredstva, kad liječnik postupa s bolesnikom kao s mrtvacem i odsiječe mu komad mesa ili mu raspori i opet sašije tijelo ili ga liječi na koji drugi način tako da bolesnik ozdravi ili umre od samoga liječenja. Kovanje lažnih novaca slično je ovakvom očajničkom i smrtonosnom liječenju. I kako se ova očajnička liječenja ne upotrebljavaju drugdje već u krajnoj nuždi i kad nema drugih sredstava, tako se ni lažni novci ne smiju kovati bez krajnje potrebe. Prestati se mora što prije jer se zavlačenjem čini narodu ono što bi liječnik učinio bolesniku kad bi mu otvorio žilu, a ne bi mu je zatvorio. Sva bi mu krv istekla i bolesnik bi umro. Tako bi bilo i s narodom, narod bi izgubio svu imovinu (koja se zove i drugom krvi)«.

Usporedba zadatka novca u narodnome gospodarstvu svake zemlje s funkcijom kolanja krvi u ljudskome tijelu bila je omiljena tema mnogih ekonomskih pisaca koji su se bavili novčanim pitanjima. Tako je još 1816. godine poznati njemački ekonomist Adam Müller, pored mnogih drugih ekonomskih pisaca prije njega tokom 18. stoljeća, izjavio kako u državnom organizmu novac obavlja iste funkcije kao što krv obavlja u ljudskome tijelu ili kako reče suvremenijim riječima: »novac predstavlja os gospodarske sfere.«[2]

Tvrdnju o štetnosti novčanog obezvređenja Križanić je u svoje vrijeme mogao potkrijepiti i nezdravom novčanom politikom koja se u njegovo doba provodila i u samome ruskome carstvu. Tako je 1656. godine prekomjernim izdavanjem bakrenog novca zbog povećanih vojnih izdataka i pojačanog moderniziranja ruske administracije u evropskome smislu, nastala potreba većeg izdavanja novca. To je zahtijevalo kako povećanje poreza, novih zajmova ili rekviriranja vršenih od strane državnih organa za pokriće upravo spomenutih potreba. Tako je car Aleksej Mihajlovič, otac Petra Velikoga, bio prisiljen 1656. godine staviti u opticaj mali srebrni i bakarni novac umjesto ranijeg srebrnog novca iste nominalne vrijednosti. K tome je došlo i povećano krivotvorenje novca, gdje se broj takvih počinitelja penjao i na nekoliko tisuća, što je povlačilo za sobom i nemalo vršenje smrtnih kazni za počinitelje takvih nedjela uz mnoge druge kaznene mjere lakše naravi u iste svrhe. Sredinom 1663. godine omjer vrijednosti srebrnog novca prema onoj bakarnoga iznosio je 1 : 14 što je značilo njegovo obezvređenje za skoro dvostruko prema onome od samo dvije i pol godine ranije.[3]

Zaključak iz svih tih pomjeranja vrijednosti novca i njegove mase u opticaju u danom času, bio je prema našem autoru taj da je novac roba koja podliježe, kao i svaka druga roba, zakonima tržišta, tj. zakonu ponude i potražnje ovisno o njegovoj većoj ili manjoj količini u opticaju. Tom i takvom poimanju novca kao robe, poput svih ostalih artikala na tržištu što podliježu neminovnom zakonu ponude i potražnje, došao je do konačne spoznaje tek otac moderne nauke o narodnom gospodarstvu već ranije spominjani engleski pisac Adam Smith krajem 18. stoljeća, koji je nasuprot merkantilističkome naučavanju o prirodi novca, kao da novac ima samo reprezentativni značaj vrijednosti i kao da je novac puki zastupnik robe i rada s jedinim zadatkom da bude jednostavno sredstvo njihova vrednovanja i usporedbe. Veće ili manje količine

kolanja novca u prometu nema, dakle, prema tom naučavanju, nikakve bilo pozitivne ili negativne posljedice. Čvrsta valuta će, dakle, prema naučavanju našeg autora, biti jedina u stanju ojačati mjesto države prema vani i prema unutra. Jer, veli on, kada se svi zakoni u državi budu respektirali te kada plemstvo, zajedno s trgovačkim svijetom dobiju ono što im je potrebno, tek tada će država s njihovom pomoći moći izaći iz svoje financijske krize u koju je zapala zahvaljujući nepravilnoj novčanoj politici, te će jedino povratkom srebrnoj valuti, umjesto onoj potpomognutoj i bakrenim novcem, ojačati sebi i vanjski položaj prema ostalome svijetu. I vanjska je politika Petra Velikoga teškom mukom slijedila pravilan razvoj novčane politike, jer su mnoga krizna vremena u teškim okršajima na bojnim poljima, prisiljavala njegovu vladavinu na razne ustupke inflacionističkim težnjama carstva. Tako su oko 1710. godine državni prihodi iznosili nešto više od tri milijuna rubalja. Od toga je na stajaću vojsku otpadalo 1,2 milijuna a na mornaricu 434 tisuće rubalja. Ova posljednja svota iznosila je, međutim, 1721. godine 1,14 milijuna rubalja, dakle skoro tri puta više u razmaku od 10 godina.[4]

Financijska politika

Uporedo sa svojim naučavanjem o novčanoj politici države, ide i njegovo gledanje na financijsko ustrojstvo društva. Nasuprot samodržavnim sustavima njegova vremena, koja se mogu svesti na poznatu formulu Luja XIV. »L' état c est moi« i koja je vrijedila za skoro sve monarhističke vladavine vremena, Križanić i u tom pitanju zastupa sasvim oprečno mišljenje kada kaže: »Kraljevstva nisu tu zbog kraljeva, već su kraljevi zbog kraljevstava na zemlji. Kralj je namjesnik Božji na zemlji zbog toga kraljevstvo nije njegovo vlasništvo, već je ono dano kralju da se o njemu stara i nije prepušteno njegovoj kraljevskoj samovolji.« Ovo njegovo stajalište podsjeća na ono liberalne škole narodnog gospodarstva koje se temelji na učenju već ranije spomenutog engleskog ekonomista Adama Smitha pod kraj 18. stoljeća. I taj je ekonomist naučavao da pravila narodnog gospodarstva moraju počivati na pravilima porezne politike, dakle na istovjetnosti interesa naroda i države. To su načelo prigrlili i mnogi drugi ekonomski pisci u toku prošloga stoljeća sve do dana današnjega. Svaki, naime, vladar mora biti ponosan kada vlada nad bogatim i viđenim podanicima, jer svi oni griješe koji misle, nastavlja naš autor, da je puna državna riznica najbolji znak narodnog bogatstva, a zemlja sama po sebi ostaje siromašna. Nijedna sila ne može osigurati snagu jedne vladavine kao što to može blagostanje njezinih podanika. Ondje gdje su podanici bogati, tu može svaki vladar izdržavati mnogobrojnu vojsku. Nasuprot tome, gdje je puna samo državna blagajna a narod siromašan, tamo je i kraljevskoj moći ubrzo kraj. Ovo je naučavanje našeg autora bilo u krajnjoj suprotnosti s naučavanjem njegova vremena, jer su gotovo svi gospodarski mislioci u to vrijeme u gomilanju zlata i srebra u državnoj blagajni smatrali jedinim pravim bogatstvom naroda i država. Na drugome mjestu svoje »Politike« Križanić je još određeniji kada kaže: »U siromašnoj zemlji kralj ne smije biti bogat, a ako se i takvim smatra, on bi mogao biti još bogatijim, kada bi njegova zemlja bila bogatijom. Želi li vladar uistinu biti bogat, tada mora ponajprije o tome brinuti, da njegovi podanici postanu bogatijima: naime misliti o tome, da u njegovom kraljevstvu bude svega u obilju i jeftino. To može postići tako, kada bude brinuo o tome da se poljoprivredna, zanatsko-industrijska proizvodnja i trgovina, te ukupno narodno gospodarstvo pravilno i marljivo razvijaju.«

Prema svemu ovdje izloženome, Križanić temelji financijsku politiku države na narodnome gospodarstvu i njegovim osnovama. On tu politiku ne smatra

opravdanom ni pravilnom ako se temelji na samovoljnom uplitanju države u gospodarskim stvarima, već koja počiva na pretpostavci da država ne smije izvlačiti od stanovništva prekomjerna novčana sredstva, izvan onih koja su neophodno potrebna za pokrivanje tekućih javnih izdataka. Tu je svoju misao u prvome redu crpio od tadašnjeg stanja u ruskome carstvu, gdje su državni nameti bili neuporedivo veći nego u ostalim evropskim zemljama. Tako je, po njemu, u pojedinim zapadnoevropskim gradovima bilo nagomilano više bogatstva u raznim vrijednostima i zlatu, nego u cijeloj Rusiji izuzev careve riznice. U tom je smislu carev erar izmišljao uvijek nova sredstva kako bi od naroda isisao što više krvi i srži iz njegovih kostiju te tako osiromašio vlastiti narod. Na taj se način, nastavlja on, na najsigurniji način podriva sigurnost države i sve dovodi u pitanje. Oni su najveći neprijatelji vladarevi koji uvijek izmišljaju nova sredstva za punjenje državne riznice na štetu cijelog narodnog gospodarstva zemlje. Gramzljivost je korijen svakoga zla i podstrekač svake tiranije. Uvijek su i svugdje kod svih naroda vladari koji su tako postupali bili omraženi te smatrani i nazivani tiranima, veli on. Kao najočitije predstavnike takvog djelovanja u ruskoj povijesti naš autor navodi cara Ivana Groznog (1532—84) te cara Borisa Godunova (1598—1605), navodeći pri tome povijesnu činjenicu o nešto kasnijem otpadu 1659. godine ukrajinskih Kozaka od ruskoga carstva i to kao posljedicu bezobzirnih financijskih i poreznih mjera toga vremena.

Kao najveće zlo te dobi bijaše, prema našem autoru, postojanje raznih monopola u ruskome carstvu te, kao posljedica toga, vrlo razvijeni sustav utaje poreza. Slabo plaćeno činovništvo, s jedne strane, i prevelika gramzljivost državnih organa, s druge strane, u cilju punjenja državne blagajne, dovodili su do vrlo razvijenog podmićivanja na svim ljestvicama državne administracije. Ta pojava, uostalom, nije bila nepoznata ni u mnogim drugim evropskim zemljama. Prvo mjesto u sustavu monopola zauzima pečenje rakije i ostalih alkoholnih pića, što je za državnu blagajnu bio jedan od glavnih izvora prihoda. S tim u vezi bilo je i prekomjerno uživanje tih pića. Zakonske odredbe da se proizvedena rakija i vino neposredno, tj. u najkraćem roku nakon njihove proizvodnje u pojedinim domaćinstvima, moraju predati državnim organima imala je za posljedicu prekomjerno uživanje tih napitaka od strane proizvođača s namjerom da se spomenutim organima što je moguće manje isporuče količine alkohola. Da bi se doskočilo takvom pogubnom stanju stvari, naš autor predlaže neku vrst općeg savjetovanja između naroda i vlasti, koje bi dovelo do toga da se ukidanjem te vrsti monopola pronađu drugi izvori oporezivanja naroda za pokriće potrebnih izdataka države. Da to ne bi išlo bez većih teškoća u praksi, naš je autor bio toga potpuno svjestan, te je u tom pogledu predlagao i odgovarajuće mjere za njihovo sprovođenje: eventualnim novim uvođenjem ranijeg državnog monopola na proizvodnju alkoholnih pića, kao i oduzimanjem pojedinih municipalnih prava gradovima koji bi se oglušavali od obaveza plaćanja dužnih poreza državi.

Zbrajajući, konačno, osnovne misli financijske politike našeg autora, proizlazi da je umjerenost, povezana s razumnim gospodarskim mjerama najbolji način za vođenje javnih financija, umjesto otvaranja bilo kakvih sumnjivih izvora oporezivanja. Da je on na taj način imao pred očima otvorenu opasnost kojoj podliježu razne mjere financijske politike svake državne vlasti, predstavlja za gospodarskog pisca njegova vremena veliko priznanje. To tim više što i u naše vrijeme mnogim financijskim ustanovama ta neosporna istina još uvijek nije potpuno jasna. Svjestan te istine, koja se kroz povijest čovječanstva često puta ponavljala, Križanić završava svoje izlaganje o financijskoj politici države općim savjetima: »Pametni ljudi, osobito državnici, ne smiju

nikada misliti samo na dnevne zadatke koji pred njima stoje. Oni moraju, štoviše, gledati unaprijed i unatrag, tj. posavjetovati se kako s prošlošću, tako i s budućnošću. Jer, premnogo ili predugo nategnuti luk postaje brzo neupotrebljiv. Također i čovjek neće biti duga vijeka, ako neumorno radi cijeli dan, a da nikada ne odahne. To isto vrijedi i za financijsko stanje države.«

BILJEŠKE

Glavno djelo Jurja Križanića »Politika ili razgovori o vladalaštvu« nalazilo se u rukopisu u mnogim privatnim knjižnicama utjecajnih ljudi ruskoga carstva, a među njima i na stolu preobrazitelja Rusije cara Petra I. Velikoga. Djelo je prvi put tiskano u Moskvi 1859—60. od P. Bessonova u dvije knjige pod naslovom »Russkoe gosudarstvo v polovinje XVII. veka. Rukopis vremen carja Alekseja Mihajloviča«. Drugo izdanje ugledalo je svjetlo 1962. godine u izdanju Instituta Slavistike Akademije SSSR. Ovo je posljednje potpuno izdanje originala, dok je ono prvo obuhvaćalo samo oko dvije trećine Križanićeva rukopisa. U našoj je zemlji to djelo bilo objavljeno 1947. godine u izdanju Matice Hrvatske u skraćenijem obliku, u kojem su uglavnom zastupljene sve narodnogospodarske misli pisca »Politike.«

1 *M.W. Kovalewsky*, La Russie à la fin du XIX siècle. Paris, 1900, str. 62.

2 *Adam Müller*, Versuche einer neuen Theorie des Geldes mit besonderer Rücksicht auf Grossbritannien. Jena, 1922., str. 147.

3 *S. M. Solowiew*, Istorija Rosiji s drevnjejših vremen. Moskva—Lenjingrad, 1959—66. knjiga VI, svez. XI, str. 192 i dalje.

4 *Ernst von der Brüggen*, Wie Russland europäisch wurde. Leipzig, 1885, str. 164. *Othmar Spann*, Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre, Leipzig, 1936. *Joseph Schumpeter*, Povijest ekonomske analize, Zagreb, 1975.

Ante JAKŠIĆ

Šutnja

Ne gledam više kamo lete jata,
ne pitam tko ih goni bičem krutim.
Kad večer sve u crnu mrežu hvata,
na pragu sjedim i radije šutim.

Ne pišem pisma niti čekam dugo
da vijesti stignu na žutom papiru.
Prošla je mladost. Sad je vrijeme drugo.
Soba je mrtva. Kuca sat u miru.

Ponekad samo uspomena neka
kao putnik iz daljine svrati.
Ono, što srce još naivno čeka,

znam, nitko više ne može da vrati.
Jeseni blizak i danima žutim,
na pragu sjedim i sve duže šutim.

Ometuzalio u haranju

Aralici posvećeno

Ometuzalio u haranju

(s)pokojan
(ne?)oboriv

zločin i kunjajući

MOĆUJE.

Joja RICOV

Okovano srce

I usred svjetlosnoga raja
— Nijagare sunaca u roju! —
mrakujem

o
mrakujemo

b(d)ij
odgurnuto u košu

davljeno
ujedano
vabljeno

obarano downima neothoda

szemljeno a nebosmjerno
krilo(p)lovno
okovano srce.

»Elegantna pojava, ugodan glas i osobiti smisao za plastično predavanje«

(Razgovor s Reginom Čanić)

Vi ste, štovana gospođo, većinu svoga umjetničkog vijeka proveli izvan Zagreba, no niste nepoznati ni zagrebačkoj publici. I prije rata i kasnije nastupali ste s izrazitim uspjehom također u našem gradu.

Toga se uvijek rado sjećam. Prvi moj nastup u Zagrebu bio je u siječnju 1937. godine. Gostovala sam u naslovnoj ulozi Tijardovićeve »Male Floramye«. Publika i kritika srdačno su me primile, što mi je kao mladoj pjevačici bio velik poticaj. Ubrzo nakon toga pošla sam na usavršavanje prof. Fuchsu u Beč. Uto je tamošnja Agencija Aloisa Starke objavila natječaj za izbor pjevačice koja bi pod Lehárovim ravnanjem pjevala Hanu u pariškim izvedbama »Vesele udovice«. Starka je upriličio veliku audiciju. Otpjevala sam gotovo sve arije

Regina Dalmado

Sängerin aus der Revue „Lachendes Wien“

vesele udovice i Lehár je između trideset aspirantica odabrao mene. Uskliknuo je: »Kakav glas! Kakva pojava!« Uslijedio je, međutim, Anschluss Austrije, Lehár je emigrirao i tako mi je ta jedinstvena šansa propala. Po savjetu iskusnoga gospodina Starke marljivo sam učila tzv. Bühnensprache i lijepo sam napredovala. On me je preporučio Bečkom koncernu, asocijaciji pjevača i glumaca, koji je kazališta u Austriji i Njemačkoj snabdijevao interpretima za pojedine uloge. Tako sam sve do ljeta 1940. pod umjetničkim imenom Regina Dalmado nastupala u bečkom Stadt-Theatru, dresdenskom Zentral-Theatru, münchenskom Kärtnerplatz-Theatru, berlinskoj Scali, duisburškom Operetten-Theatru, nürnberškom Apollo-Theatru i franktfurtskom Schumann-Theatru. Pjevala sam Giudittu u istoimenoj Lehárovoj opereti, Anu u njegovu »Carevića«, naslovnu ulogu u »Evi«, potom Lunu u istoimenoj opereti Paula Liedkea, Lidiju u njegovoj opereti »Sretan put«, zatim u revijama »Nasmijani Beč« i »1001 noć« (u aranžmanu Georga Lorenza). Plaćali su me izvrsno, zaradila sam lijepe novce i mogla sam se barem donekle odužiti svojim roditeljima, pozvavši ih u nekoliko navrata k sebi u goste. Rad je inače bio vrlo naporan: stručno usavršavanje, studiranje uloga (stanovala sam uvijek sama kako bih mogla nesmetano učiti), svakodnevni pokusi, plesne vježbe, obično po dva nastupa na dan, pjevanje uz različite orkestre, stalna putovanja... Privatnog života nisam uopće imala. No taj naporan posao u inozemstvu bio mi je i od goleme koristi. Radila sam s iskusnim dirigentima i renomiranim kolegama a dvojicu svojih učitelja moram naročito istaknuti. Ponajprije vrsnog pjevačkog pedagoga prof. Fuchsa, kod kojeg sam se na privatnim satovima usavršavala u koncertnom pjevanju i koji mi je svojim savjetima i preporukama mnogo pomogao. Jednom sam snimila malu ulogu na filmu (»Eine Nacht in Venedig« s Johannesom Hestersom u glavnoj ulozi), ali mi je prof. Fuchs savjetovao da s tim ne nastavim. Gubila bih suviše vremena potrebnog za svoj glazbeni studij. Posebno spominjem i prokušanog redatelja bečkog Stadt-Theatra Marischku; on je — premda sam na Akademiji u Zagrebu učila glumu kod Hinka Nučića — najzaslužniji za moju glumačku izobrazbu: poznavao je sve tajne kazališnog umijeća, naučio me kako se hoda u krinolini, kako se barata »šlepom«, kako se drži lepeza i bezbroj drugih naoko sitnih, no vrlo važnih vještina. Bila sam mlada, zaljubljena u svoje zvanje, težila sam savršenstvu, znanja sam upijala poput spužve, postizala sam sjajne uspjehe kod publike i kritike (rekoše da posjedujem Lehárstimme i da mi je glas »najopsežniji u ansamblu«), ali nakon nešto više od tri godine vratila sam se u domovinu, roditeljima u Split. Najviše zbog ratnih neprilika a djelomice i zbog umora koji sam počela osjećati.

Vi ste Splićanka?

I da i ne. Rodno mi je mjesto Slavonska Požega. Moj djed po ocu, Ličanin iz Kaniže, doselio se u taj gradić. Otac mi Stjepan imao je slikarskog dara, ali mu materijalne prilike nisu dozvolile da školovanjem razvije tu svoju prirodnu nadarenost. Majka Zorka r. Maurel iz Lovrana unuka je francuskog plemića i generala koji je za Napoleonove vladavine došao u Istru i tu ostao. Moja baka po majci bila je Talijanka a po ocu Njemica. U djetinjstvu naučila sam tako uz

Roditeljska vjenčana slika

hrvatski također talijanski i njemački, što mi je u budućem mojem zvanju i te kako dobro došlo. U Požegi sam završila pučku školu i pošla u građansku. Već kao petogodišnja djevojčica nastupila sam na jednoj priredbi. Liječnici su roditeljima preporučili da bih iz zdravstvenih razloga morala živjeti na moru i tako smo se, kad mi je bilo 12 godina, preselili u Split. To je grad moje mladosti, u njemu znam svaki kutak, za nj me vežu nezaboravne uspomene i po tome sam Splićanka. Ondje sam završila gimnaziju i srednju muzičku školu. Uključila sam se i u rad kazališnih amatera. Sjećam se npr. svojeg sudjelovanja u predstavi »Čarobne gusle« u svibnju 1929. godine. Kad je Splitsko kazališno društvo 27. siječnja 1935. izvelo u kazališnoj zgradi »Splitski akvarel« Ive Tijardovića, igrala sam Maricu Salinu. Bio je to moj début. Predstavu je režirao, šminkao nas i dirigirao sam skladatelj.

Te ste godine, koliko znam, položili završni ispit na Muzičkoj akademiji u Zagrebu...

Da. Nakon mature u Splitu mama me je odvela u Zagreb, gdje smo potražile opernu pjevačicu Požežanku Vilmu Nožinić. Moji su se roditelji s njom odnekad znali jer je u Požegi stanovala u kući moga djeda. Dobro pamtim da sam pred gospođom Nožinić pjevala »Male ptice lakih krila«. Ona me preporučila profesorici solo-pjevanja Nadi Eder-Bertić i na Akademiji bila sam Bertićkin đak. K njoj sam — uz naplatu — išla i na privatne satove. Gospođa Bertić držala se u svom pedagoškom radu »njemačke škole« a od mene je htjela učiniti koloraturnu pjevačicu. Želeći znati kako rade drugi vokalni pedagozi odlazila sam i na neka predavanja prof. Milana Reizera. Njegova »talijanska škola« više mi je odgovarala. On mi je rekao: »Pusti koloraturu! Šta će ti to! Ti si tipična operetna primadona.« I prof. Fuchs u Beču radio je sa mnom koloraturu, no osjećala sam da mi to ne leži. Prof. Reizer imao je pravo.

Predlažem da sada nastavimo razgovor o vašem povratku u domovinu.

Dobro. Bilo je to 1940. Ljeti te godine u Splitu je neko vrijeme na velikoj ljetnoj terasi Restauracije Matić na Bačvicama gostovao zagrebački Kabaret »Grabancijaš«. Jedne sam večeri bila u publici, opazio me faktotum »Grabancijaša« Alfred Grünhut (koji me je poznavao) i upitao bih li htjela s njima nastupati. Odgovorila sam: »Sve prikladno što bih mogla pjevati — na njemačkom je jeziku.« Snalažljivi Grünhut izabrao je iz mojeg repertoara pjesmu »Roter Mohn« (»Crveni mak«), Paljetak je na brzinu sročio hrvatski tekst i ja sam se na opće zadovoljstvo uključila u splitski program »Grabancijaša«. Angažirana sam odmah na godinu dana i s navedenim ansamblom otišla sam u Zagreb. Scena mu je tada bila u Velikom podrumu Hotela Milinov a onda smo se preselili u Maticu hrvatskih obrtnika. Nastupala sam u skečevima (posebno se sjećam jednoga u kojem smo Vjeko Afrić, Jozo Laurenčić i ja govorili tobože francuski), no najveće uspjehe postizala sam kao šansonijerka. Srećko Albini izdavao je tih godina mjesečnik »Šlager tekst«, u kojem su izlazile »riječi« ondašnjih najpopularnijih šlagera i šansona. Nad mnogima je pisalo: »Pjeva Regina Dalmado, zvijezda 'Grabancijaša'«. I to svjedoči o mojoj popularnosti. Za većinu moga »grabancijaškog« vokalnog repertoara tekstove je preveo ili ih napisao Norbert Neugebauer. Kad je »Grabancijaš« utrnuo, nastupala sam u »Dvercu«. Vodio ga je Slavko Midžor, a na programima bila sam u toj funkciji navedena ja (samo formalno, za građanske vlasti).

Vjerojatno vam je poznato da ste spomenuti u knjizi Igora Mrduljaša »Zagrebački kabaret«...

Znam, no žao mi je da se autor nije osobno obratio meni. U tom bi slučaju njegova knjiga bila potpunija. Posjedujem, naime, mnogo materijala (slika, programa, tekstova) vezanog za rad predratnih kabareta u Zagrebu. No da nastavim gdje sam stala. Vjeko Afrić savjetovao mi je: »Ako se misliš posvetiti

Regina Čanić na kabaretskoj sceni

kazalištu, moraš se usavršiti u književnom jeziku i dotjerati dikciju. Preporučujem ti Sarajevo. Tamo je u teatru odličan lektor, prof. Alija Nametak.« Poslušala sam ga i otišla na angažman u Sarajevo.

Kako je bilo?

Lijepo i za mene vrlo korisno. Unatoč ratnim vremenima situacija je u kazalištu bila tolerantna. S lektorom profesorom i književnikom Nametkom, rođenim Hercegovcem, marljivo sam radila i kritika me je uskoro pohvalila: »Neobično sažívljeno osjećala je boju svake riječi.« I u drugoj jednoj kritici: »Ona se umije uživiti i dobro izraziti, a osobito je pohvalna jasnoća njezina izgovora.« U dvije sezone (1941/2. i 1942/3) interpretirala sam u Sarajevu Anu u Asićevoj opereti »Pjesmom kroz život«, Arsenu u »Barunu Ciganinu«, Lidiju u »Barunu Trenku«, Adelu u »Šišmišu«, Mary u »Zemlji smiješka«, Corinne u »Mam'zelle Nitouche« i naslovnu ulogu u »Silvi«. Sudjelovala sam i u dramskom repertoaru. Sarajevskoj publici prvi sam se put predstavila upravo u jednom dramskom djelu: kao Beatrice u Goldonijevoj komediji »Sluga dvaju gospodara« te sam — kako je istaknuo inače strog kritičar Theatralis — »svojom pojavom i pjevanjem pobudila ugodan dojam...«. Igrala sam također u »Betle-

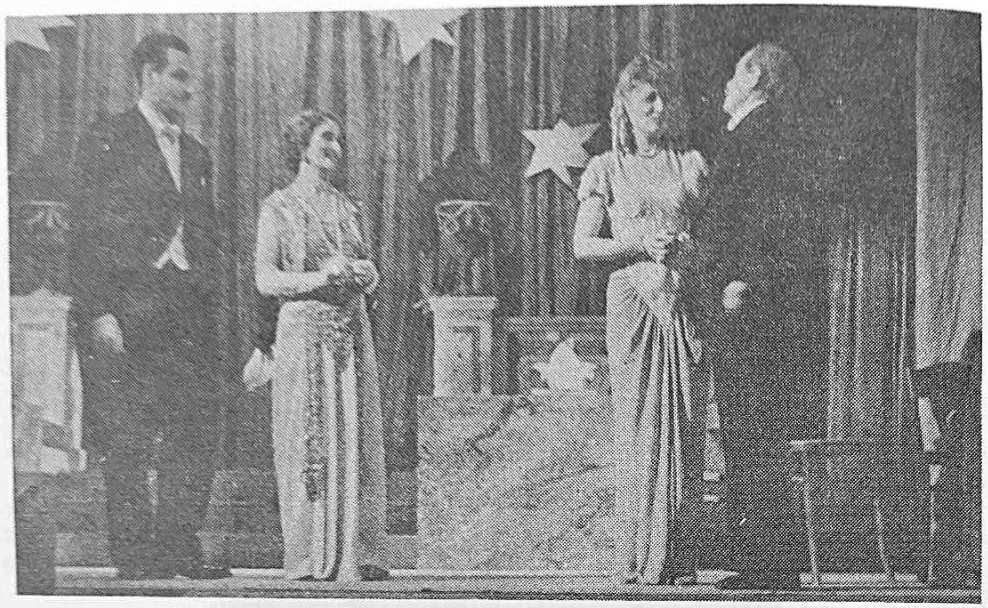

Sa sarajevske izvedbe Asićeve operete »Pjesmom kroz život«
(S lijeva na desno: Slavko Midžar, Jelena Kešeljević, Regina Čanić, Nikola Hajdušković)

Autor »Rasemina sevdaha« Ahmed Muradbegović u društvu s glumcima: Reginom Čanić i Zahidom Nalićem

hemskoj zvijezdi« nepoznatog dubrovačkog pisca (u preradi Vojmila Rabadana), u Ferrignijevu misteriju »Sveti Franjo«, potom Leoniju u »Valjanu momku« Fritza Petera Bucha i naslovnu ulogu u »Raseminu sevdahu« sarajevskog intendanta Ahmeda Muradbegovića. Na velikom petodnevnom gostovanju Sarajevskog kazališta u Zagrebu (lipanj 1943) davali smo i tu dramu iz narodnog života s pjevanjem i književnik Mato Gabrijel Hanžeković napisao je u toj prigodi o meni: »Regina Čanić kao Rasema i vještakinja u sevdalinkama vrlo bi bila upotrebljiva i na zagrebačkom kazalištu.« Taj mi je moj uspjeh svakako pomogao da sam za novu sezonu (1943/4) dobila (uz sarajevske glumce Antu Jelasku i Jozu Bakotića) angažman u novoosnovanoj zagrebačkoj Hrvatskoj pučkoj pozornici. Umjetnički njezin voditelj bio je Branko Gavella, ali ga tako reći nisam ni vidjela. »Hrvatska pozornica« popratila je moj dolazak u Zagreb riječima: »Elegantna pojava, ugodan glas i osobiti smisao za plastično predavanje odlike su operetne pjevačice Regine Čanić...« Za kratkog opstanka spomenute Pučke pozornice pjevala sam Mary u »Zemlji smiješka« i Henriettu u Albinijevoj opereti »Madame Troubadour«.

Što je bilo s vama nakon toga?

Preuzelo me je Hrvatsko narodno kazalište. Nastupala sam isključivo u operetama. Tako sam npr. »uskočila« (zamijenivši Iru Astrovu) u »Tri djevojčice« (Grisi), pjevala sam Tenu u Glozovu »Čaru mjesečine«, Anu u popularnoj opereti »Pjesmom kroz život«, Vilmu u »Ševi« itd.

Kako ste dugo djelovali u Zagrebu?

Dvije sezone. Prve dvije poslijeratne sezone provela sam u Subotici. Nastupala sam u operetnom repertoaru, gostujući povremeno u Novom Sadu (»Seva«, »Grofica Marica«). U Subotici sam se okušala i u koreografiji (plesovi u »Ševi«) a tu sam se ponovno pojavila i kao dramska glumica: u Dežmanovoj dramatizaciji Šenoina »Zlatarova zlata« igrala sam Klaru Gruberovu.

Zagrebačka predstava Albinijeve operete »Madame Troubadour«
(Sasvim lijevo Jozo Bakotić i Regina Čanić)

Regina Čanić i Zlatko Šir na zagrebačkoj pozornici (»Tri djevojčice«)

A poslije Subotice?

Pauza. Majka mi je bila oboljela i morala sam se vratiti kući, ovaj put u Zagreb (gdje su moji roditelji — doselivši se 1943. iz Splita — kupili kuću). Ipak sam se povremeno javljala na pozornici, i to kao gošća u Varaždinu. 1949. godine neko sam vrijeme i predavala solo-pjevanje na varaždinskoj Muzičkoj školi. U tom sam gradu najzad prihvatila angažman za sezonu 1950/1. i ostala do kraja sezone 1952/3. Osim poznatih svojih uloga u »Silvi«, »Ševi« i »Zemlji smiješka« tu sam interpretirala još Dolly u opereti Ralpha Benatzkog »Moja sestra i ja«, Olgu u Prejčevu »Vječnom ženiku«, Denise u Hervéovoj »Mam'zelle Nitouche« i Odettu u Kálmánovoj »Bajaderi« a kao dramska glumica igrala sam Franku u »Scampolu« Darija Niccodemija (po sudu kritike »impozantnom uvjerljivošću i nervom koji se rijetko vidi«), kraljicu Barbaru u »Celjskim grofovima« Bratka Krefta i robinjicu u Ogrizovićevoj »Hasanaginici«. Za varaždinskog angažmana dobila sam od sina Aloisa Starke pismo kojim mi javlja kako bi želio da nastupim na otvorenju obnovljenog bečkog Raimund-Theatra.

Regina Čanić i Drago Burić u subotičkoj predstavi »Seve«

Iz Varaždina prešli ste u Osijek...

... i bila članica tamošnjeg Hrvatskog narodnog kazališta od jeseni 1953. do kraja 1963. godine. Po naravi živa i uvijek željna novih izazova nisam pristalica toga da pjevač i glumac pusti »duboko korijenje« u jednom kazalištu, ali Osijek me je, eto, nekako »vezao«. Uvjeti rada bili su odlični, imala sam krasan stan, cijenili su me i omogućili mi dostojan plasman. Obdarena (bez lažne skromnosti) glasom i stasom, temperamentom i srdačnošću i ovdje sam odmah osvojila publiku. Ona je osjetila da u svakoj ulozi dajem čitavu sebe, da igram sa srcem i dušom, radosno i predano — i uzvratila mi je svojim simpatijama i oduševljenjem. Želim istaknuti da je ondašnji osječki ansambl bio prvorazredan. Nezaboravni dirigent, direktor Opere i intendant Lav Mirski, brojni odlični solisti (operni, operetni i baletni), sjajni režiseri i koreografi stvorili su tada osječku kazališnu »zlatnu eru«, publika je hrlila na predstave, ulaznice su se čekale u »repovima« i bile uvijek unaprijed razgrabljene. Osim većine već navedenih operetnih uloga u dotadašnjim svojim domovinskim angažmanima ovdje sam interpretirala još Jessie u Tijardovićevoj opereti »Min«, Terezinu u istoimenom djelu Oscara Strausa, Mariju Annu Elizu u Lehárovu »Paganiniju«, Mariju Antoinettu u Zellerovu »Ptičaru«, Helenu u Nedbalovoj »Poljačkoj krvi«, na-

S Marijanom Kunštom u Varaždinu (»Zemlja smiješka«)

slovnu ulogu u »Cliviji«, Tangolitu u Abrahamovu »Plesu u Savoju«, Josephu u opereti Benatzkog »Kod Bijelog konja« i Melitu u Gopčevoj »Planinskoj ruži«. Navodim i ulogu Betty u Weill-Brechtovu mjuziklu »Prosjačka opera«. U tom periodu nekoliko sam puta bila gost zagrebačke »Komedije« (glavne ženske uloge u »Grofici Marici«, »Silvi« i »Zemlji smiješka«) i u Varaždinu (Odetta u »Bajaderi«). Kako je osječka kritika ocjenjivala moje operetne kreacije, vidi se iz ulomka jednog napisa: »... primadona koja raspolaže ne samo ugodnim glasom, dobrom teorijskom spremom i velikom rutinom, već svojom sigurnošću i pouzdanošću služi cijelom ansamblu kao podrška u izvođenju težih partija.« U Osijeku, međutim, nisam djelovala samo kao operetna primadona nego sam ostvarila i dosta opernih uloga. Pjevala sam Anicu u Brkanovićevu »Ekvinociju«, Danicu u Gotovčevu »Stancu«, Olgu u »Jasni« Dubravka Stahuljaka, Maricu u »Prodanoj nevjesti«, Giuliettu u »Hoffmannovim pričama«, Giorgettu u Puccinijevu »Plaštu«, Musettu u »La Bohèmeu« i Frasquittu u Bizetovoj »Carmen«. Da ni te zadatke nisam obavila loše, neka potvrdi nekoliko izvoda iz kritičkih osvrta osječkih recenzenata: »Regina Čanić kao Frasquitta ostavila je izvanredan dojam« (I. Slaviček); »Regina Čanić kao Musetta pjevački je na visini, a glumački vrlo uvjerljiva« (Z. Pibernik); »Regina Čanić snašla se veoma dobro u

Regina Čanić (prva zdesna) kao Frasquitta u operi »Carmen« na osječkoj pozornici (Uz nju Slavica Pfaf i Augusta Legradić)

rješenju problematike njene (tj. Anice u 'Ekvinociju') dionice. Glas joj je bio svjež, prodoran i lako je svladavala tonove u visokim registrima... I glumački bila je na visini« (P. Vinski). I kad sam tako i u opereti i u operi bila na vrhuncu svoje karijere, viša ju je sila iznenada i naprečac prekinula. U prosincu 1963. osječko je Hrvatsko narodno kazalište gostovalo u Varaždinu. Moj suprug (dugogodišnji koncertni majstor kazališnog orkestra) vozio je našim osobnim automobilom mene (kao suvozačicu), dirigenta Željka Milera (sina operne pjevačice Božice Sitarić) i člana orkestra Jazića. Na putu smo doživjeli prometnu nesreću (zahvatio nas je autobus). Suprug i ja bili smo teško ozlijeđeni i tako sam kao invalid I. kategorije umirovljena. Muž mi se nakon dvije godine vratio svojoj violini pa je svirao u Zagrebačkoj filharmoniji a još i sad svira u orkestru HNK u Zagrebu. Ja se više nisam usudila stupiti na pozornicu. Tugovala sam zbog toga, ali čovjek se mora pomiriti sa sudbinom. Živim već odavno u Zagrebu i kazališna zbivanja u našem gradu pratim iz publike. Svake sam godine

i u svom Splitu na tamošnjem Kazališnom ljetu — dakako samo u gledalištu.

Vaš odlazak s kazališne scene istinski je ražalostio brojnu i vjernu vašu publiku a bio je i težak gubitak za našu scensku umjetnost. Za njezinu afirmaciju u naše doba učinili ste zaista mnogo. Jeste li se, međutim, bavili i koncertnim pjevanjem?

Za svoga angažmana u Sarajevu, Varaždinu i Osijeku često sam sudjelovala na koncertnim izvedbama operetnih i opernih arija.

Svi vaši slušatelji, gospođo Čanić, rado se sjećaju vašeg ugodno obojenog soprana...

Kao Marija Antoinetta u »Ptičaru« (Osijek)

To mi je drago čuti. Zaista nije bio kričav. Glas i muzikalnost naslijedila sam od majke. Imala je mezzo-sopran i vrlo je lijepo pjevala. I oba njezina brata bili su dobri pjevači. Majka je svesrdno podržavala i njegovala moju sklonost glazbi.

Od vas, prominentne i prvenstveno operetne pjevačice s uistinu impozantnim repertoarom, bilo bi vrlo zanimljivo čuti kako gledate na sudbinu i ulogu operete u naše vrijeme kad se čuju glasovi o preživjelosti i efemernosti te grane glazbenog kazališta.

O tome sam simpatičnom mladom osječkom publicistu Draženu Bađunu (koji je o meni pisao u svojoj knjizi »Kazališna druženja«, izašloj u Osijeku 1985.

g.) rekla: »Mislim da, osim mjuzikla kao novijeg glazbeno-scenskog žanra, klasična opereta može i danas biti vrlo popularna. Ta glazba ne gubi na vrijednosti, ona je i danas vrlo prihvatljiva, kao i djelo u cjelini, ali samo uz pretpostavku obrade teksta i moderne režijske koncepcije.« Pri tome ostajem.

Dozvolite sada i jedno »neslužbeno« pitanje. Kad ste izradili tolike prelijepe goblene kojih su puni zidovi vašeg stana?

Ah ne, nisam ih radila ja. Oni su djelo moga supruga Ljudevita Glasla. Tim se hobijem bavio za svoga dvogodišnjeg bolovanja i u tom se poslu izvještio do velemajstorstva. Rekla sam već da je i on muzičar. Imamo tako uvijek o

Rosalinda u »Šišmišu« na osječkoj sceni

čemu razgovarati. I to je sigurno jedan od razloga što već više od tri decenija živimo u vrlo skladnom braku.

U vašem mi je društvu, cijenjena gospođo, bilo tako ugodno da mi je iskreno žao što se naš razgovor primakao kraju. Vaš umjetnički put nadasve je zanimljiv a rad svestran. Malo je naših kazališnih umjetnica koje su podjednako uspješno nastupale i u operети, i u operi, i u drami, i u kabaretu a ujedno postigle zapažene uspjehe i u inozemstvu. Po svemu tome u povijesti vam je hrvatskoga kazališta svakako osiguran trajan spomen. Nama je pak posebno drago što ste dozvolili da se ovaj razgovor objelodani u našoj reviji. Od srca vam hvala.

U naslovnoj ulozi Tijardovićeve »Male Floramye«

Hvala vama što ste me se sjetili i uvrstili u seriju svojih razgovora s umirovljenim hrvatskim kazališnim umjetnicima. U svijetu takvi su razgovori i prikazi vrlo česti i objavljuju se pod naslovima »Umjetnici koji se nikada ne zaboravljaju«, »Sjećanja na velike umjetnike od jučer« i sl. Kod nas se dugogodišnji čestit i uspješan umjetnički rad prečesto zaboravlja. Vaša revija svojom suprotnom praksom donosi mnogo radosti nama »bivšima« a uspomene koje iznosimo bit će, vjerujem, od koristi sadašnjim i budućim našim kazališnim historičarima.

Razgovarao: **Mirko Petravić**

Sasvim je jasno

Sasvim je jasno što ti dan mine,
a da te i ne dirne u prolazu
i što ne možeš naći sebe ni svoj korak
davno izgubljen negdje na seoskoj njivi:
svemu tomu uzrok je zemlja što još vazda
u tebi tugu krije
za sva minula godišnja doba jalova,
a izbrojeni dani se ne broje pa im i imena
više ne znaš,
zato:
vrati se onamo otkuda si došao,
nazuj očeve opanke,
osamari magarca starim samarom i kreni,
kreni polako putem s kojeg si skrenuo
i tek tad ćeš vidjeti dalje
od onoga što vidiš
i oćutjeti dublje od onog što ćutiš;
sretat ćeš prijatelje i s njima
u veselju piti mlado vino
i sve tako dok ne stigneš do rijeke koju ćeš
preći bos i na drugu obalu stići
bez zastave i bez odličja,
ali smiren
i pomiren.

Laž kao književni podatak

Čovjek se može dodvoravati ljudima (pojedincima), politici i vlastodršcima — da ih prevari, ili da izazove njihovu naklonost. Dodvoravanje je moralno-etička kategorija koja predstavlja oblik laži, jer se ne pojavljuje ni kao iskrenost, ni kao dobra namjera, ni kao pažnje vrijedan oslonac. Laž u književnosti obično proizlazi iz potrebe da se pisac nekomu ili nečemu dodvori, odnosno da zbog nečega nešto krivo prikaže.

Laž je prevara i ništa više. Nitko nema pravo na laž, odnosno prevaru — pa ni umjetnost. Kad bi prevara bila opravdana i prihvatljiva, ne bi bilo granice između istine i laži, jer bi sve moglo biti istovremeno i istina i laž.

Laž može biti mala i velika, primitivna i dignuta na umjetničku visinu. Što je veća i umjetnički snažnija — to je štetnija. Njezinu negativnost ne mogu spasiti ni dobre namjere, ni literarno blještavilo. Izmetine uvijek ostaju izmetine, pa i onda kad pripadaju onima koji vedre i oblače u svom vremenu.

Za laž se u običnom životu odgovara na sudu, a za umjetničku laž, koja je još teža od obične laži, često se dobiva nagrada i postiže slava.

Može li se i smije li se umjetnički lagati? Ne može i ne smije, jer laž nije put do istine. Nema umjetničke slobode ni životne prakse koja bi laž mogla opravdati.

Stara je i poznata istina da pisac može stvarati likove i događaje kakve hoće u okviru svog osjećanja i viđenja, da može izmišljati i stvarati do fantastike, da ima pravo na svoje ocjene i odnose, ali je isto tako istina da o konkretnim osobama i događajima ne može govoriti sve što o njima može izmisliti, ne obaziruć se na istinu, jer ne smije čitaoca varati ljupkim i maštovitim, lažnim i opakim prljavštinama kojih u konkretnim slučajevima nije bilo, jer ne smije reći da je konkretno historijsko lice učinilo ono što nije učinilo.

Kad se radi o historijskim osobama, piščevo imaginativno konstruiranje likova ne smije promijeniti njihov unutrašnji život, atmosferu vremena, interpersonalne odnose i djela.

Stvaralačka sloboda je najgora kad se sukobljava sama sa sobom, kad u ime svoje slobode ruši tuđu istinu.

Statičko i dinamičko gledanje na pojedince i narode u prošlosti i sadašnjosti ne može odvajati historijske posebnosti od umjetničkih posebnosti u smislu neskalda, protuslovlja, neumjesne analogije i falsifikata. Pravo na vlastito gledanje i stvaranje likova, na stvaranje svoga svijeta i odnosa u tom svijetu, ne povlači za sobom pravo na izvrtanje, prešućivanje, podvaljivanje, huškačko prekrajanje, blaćenje i zločinačko situiranje.

Konkretna historijska laž ne može se braniti stvaralačkom slobodom, literarnom konzistencijom i funkcijom u okviru književnog djela. I dobro napisana knjiga može biti loša i štetna, a to se događa onda kada se visokokvalitetnim izrazom iskrivljuje materijalna istina s ciljem da se nešto popljuje, a nešto prikaže u boljem svjetlu.

Neodmjerenost, neodgovornost, pogrešno usmjeravanje historije, divlji literarni lopovluk i lažna zašiljenost književnog teksta vulgariziraju činjenice i pretvaraju ih u insinuacije, pa i političke, obično pod okriljem podaničkog političkog mišljenja. U tom slučaju se lako odlazi u apsurd koji glasi ovako: prisutnost se postiže pomoću neprisutnosti, a lažna atrakcija pomoću lažne atrakcije. Tada se nečija prošlost ne raskrinkava argumentima i dokumentima nego vlastitim lopovlukom i ujedom bijesnog psa. Konkretna historijska istina zamjenjuje se umjetničkom laži.

Nijedno književno djelo ne može biti zanimljivije i vrednije od stvarnosti — koju treba otkrivati, a ne falsificirati.

Ovom prilikom možemo u slobodnoj interpretaciji reći kao i A. G. Matoš: bolje je da pisci žive kao neljudi a da pišu kao ljudi, nego obratno: da žive kao ljudi a da pišu kao neljudi.

Ovdje ćemo iznijeti nekoliko primjera koji će pokazati sukob s istinom i prihvaćanje laži kao osnovnog polazišta.

* * *

Vuk Drašković je napisao roman »Molitva prva« (Beograd, 1985). U tom romanu opisuje katoličkog svećenika don Iliju Tombasa koji je »kolovođa svih zala« u okolici Čapljine i Ljubinja. U mjestu Klepci, nedaleko od Čapljine, župnikovao je u početku drugog svjetskog rata don Ilija Tomas. Draškovićev don Ilija Tombas je stvarni don Ilija Tomas.

Vuk Drašković ima dvije noge: jedna je mržnja, a druga laž — i pomoću njih se kreće u svom romanu »Molitva prva«, čiju radnju je smjestio u okolicu Ljubinja i Čapljine, gdje je živio i djelovao don Ilija Tomas, dobri čovjek, koga je Vuk Drašković prikazao kao monstruma, kao najodvratnijeg zločinca, kao čovjeka koji ubija, siluje, tuče, muči i uživa u svemu tome. A istina je drugačija. Don Ilija Tomas je bio ugledan i čestit čovjek koji je pomogao svakome kome je stigao pomoći. 30. travnja 1942. ubili su ga četnici (po Vuku Draškoviću ubijen je u srpnju 1941. godine). Poginuo je strašnom smrću: na čelu su mu izrezali kri, nožem su mu izboli oči i tijelo, odrezali su mu nos i genitalije — i nakon svega toga na njemu su naložili vatru.

Stanko Vasilj koji o tom piše u »Obnovljenom životu« (broj 5. Zagreb 1986), pozvao je javno Vuka Draškovića da dođe u kraj koji opisuje i da pronađe barem jednog jedinog svjedoka za Tomasove zločine. Istovremeno mu postavlja ova pitanja: »Čovječe, što si htio s tim bezočnim izmišljanjima i klevetama? Da li se doista nakon ovog romana osjećaš čovjekom koji bi želio liječiti rane ili pak zakuhavati nove požare?«

Vuk Drašković izmišlja mučilišta, jame, ubojstva i optužnice da bi ocrnio hrvatski narod i Katoličku crkvu. On polazi od shvaćanja: bolje je da ih ocrnimo i prisilimo da se brane, manje će imati vremena da nas napadaju. Ipak, njegove klevetničke noge nisu izdržale njegov klevetnički teret... Pao je na ispitu morala i etike.

Laži iz romana »Nož« i »Molitva prva« nisu ga posramile pa bez ikakvog stida nastavlja svoj klevetnički posao u zlobno tempiranim razgovorima sa pravoslavnim svećenicima.

Kao takav Vuk Drašković je protiv Međunarodnog PEN-a (pa i srpskog PEN-centra) koji se zalaže za međunarodnu solidarnost pisaca u borbi za mir, odnosno protiv falsificiranja i zloupotrebe historije. Savjesnim prihvaćanjem i propagiranjem vjerske i nacionalne mržnje, on ustaje protiv mirnog života naših naroda i prihvaća nož za orijentaciju.

* * *

Slobodan Šnajder je napisao dva kontroverzna dramska djela: »Hrvatski Faust« i »Gamllet«. U ta djela, umjesto dramske logike i dramskog događanja, ubacio je loše ideje — kao loš ugljen u lokomotivu. I u »Hrvatskom Faustu« i u »Gamlletu« historijske ličnosti je prikazao logikom besprizornog fakina i komandanta zarobljeničkog logora.

Umjetno napravljene i zadane ideje nasilno je unio u dramski okvir koji stenje u društvu neprirodnih likova. Od dramske umjetnosti napravio je vašarsku cirkusariju, poraženi život i poraženo kazalište. Jednom, kad se sporazumi sa sobom, kazalištem i historijom, nastojat će da pobjegne od svojih nekazališnih i falsifikatorskih tekstova. Tada će shvatiti da toljaga nikad nije bila dirigentska palica i da glumci nikad nisu bili sluge na zarobljenim brodovima.

U »Hrvatskom Faustu« Šnajder je napravio veliku dramsku laž, pomiješao je izmišljene nadrealističke užase sa stvarnošću koja nije stvarnost i stvorio je debilno zlo koje nudi kao umjetnost, makar ona to nije već zbog toga što nije ništa, što nije ni cvilizacijski okvir, ni historijska pouzdanost, ni humano opredjeljenje, ni borba protiv zla. Šnajderov »Hrvatski Faust« ne predstavlja borbu protiv totalitarizma, nego borbu za totalitarističku rugobu. On nije na strani pravde i svakome više škodi nego koristi. Jednostavno, to nije literatura, jer tu nema scenske moći i čiste ljudske supstancije. Kad bi to djelo ostalo bez neknjiževne podrške, ostalo bi bez sebe i potonulo bi u svojim abnormalnostima.

»Hrvatski Faust« nema ni lokalnog ni univerzalnog značenja. Njegovo značenje je životna i stilska paranoja, literarni karcinom, umjetnička nepismenost i zlonamjernost. O njemu, zbog njega ne treba govoriti; o njemu se može govoriti samo kao o školskom primjeru koji pokazuje — kako, kad i zbog čega literatura nije literatura, kad je samo neurotična literarna arogancija.

Šnajder je od svoje literarne provokacije napravio svoju literarnu zabludu, ostavši harlekin tamo gdje je trebao biti borac.

Slobodan Šnajder nema pravo iskrivljavati konkretni historijski lik dra Branka Gavele u vezi s Gavelinom režijom »Hamleta« u Sarajevu 1942. Lako je drugoga uspoređivati s »preplašenim zecom« u vrijeme kad je taj drugi nemoćan.

Isto tako nema pravo da konkretnog i historijskog Dušana Žanka neukusno falsificira u »Hrvatskom Faustu«.

Dogodilo se ono što se moralo dogoditi: nagrđujući čovjeka, Šnajder je nagrdio književnost.

Jedno je kad pisac prkosi, a drugo kad laže. Prkos može biti borba za slobodu, a laž ne može, ona je samo borba za laž.

* * *

Emil Zola se u svom romanu »Lurd« bavi čudesnim ozdravljenjima svojih likova pa tako i izvjesne M. Lebranche koju on naziva Grivotte. Ta Grivotte je u Lurdu ozdravila, a Zola u romanu kaže da je na povratku kući bacila krv i da je njeno ozdrvljenje bilo prividno. Zbog te laži Zola je bio žestoko osuđivan u javnosti. Da bi stišao optužbe, tri godine nakon Grivottina ozdravljenja, 1895, Zola je posjetio nju i njenog supruga, i ponudio im je mnogo novaca za odlazak u Belgiju, jer je smatrao da bi tako taj slučaj bio lakše zaboravljen.Zolina ponuda nije bila prihvaćena. Dapače, donijela mu je nove neugodnosti. Među onima koji su optuživali Zolu zbog falsificiranja bio je i dr. Boisario, liječnik u lurdskoj ambulanti. Zoli nije preostalo ništa drugo nego

da izjavi: ja sam »apsolutni gospodar svojih lica... Mogu im dati život i uništiti ih po volji. Uostalom ne vjerujem u čudesa i kad bih vidio sve bolesnike da su ozdravili u jednom času, ja ne bih vjerovao.«

Time se Zola suprotstavio objektivnoj istini i tvrdoglavo je ostao kod svoga stava. U njemu nije bilo mjesta za tuđu istinu. Njegova laž je i dalje funkcionirala, ali samo u njegovom, umjetnički vrijednom, tekstu.

Jasno je da pisac ne opisuje nego stvara život, i da je najvažnije kako taj stvoreni život umjetnički funkcionira, koliko je umjetnički vjerodostojan i konkretan. Međutim, ipak, ni umjetnost ne može i ne smije pretvarati laž u istinu, konkretnu laž u konkretnu istinu. Umjetnost stvara, ali ne laže.

* * *

Odstupanje od historijske istine susrećemo i u filmu »Oklopnjača Potemkin«. Radi jačeg djelovanja, u pobunu mornara ubačene su scene koje se za vrijeme pobune nisu dogodile: pucanje na grad i kotrljanje dječjih kolica s novorođenčetom niz stepenice. Time je sama pobuna falsificirana. Zapravo, Ejzenštejn je napravio svoju, a ne historijsku pobunu. To je u redu, ali nije u redu unositi u konkretni historijski događaj elemente kojih nije bilo, i na taj način dati netočnu sliku samog događaja. Da je Ejzenštejn govorio samo o svojoj, izmišljenoj pobuni, mogao je u tu, svoju, izmišljenu pobunu unijei što je htio. Dramatičnost pobune Ejzenštejn je morao naći, otkriti, u pobuni, u nosiocima pobune, a ne u lažima. Istina, ovo drugo je bilo lakše.

Da je najpoznatija scena iz glasovitog Ejzenštejnovog filma plod autorove mašte, i da se nije pucalo na grad, potvrdio je Ivan Beschof, mornar koji je sudjelovao u pobuni i koji je svoju izjavu dao talijanskom listu »La Stampa« u Torinu (prema »Vjesniku« od 29. XII. 1986).

* * *

Tjeranje laži iz književnosti i umjetnosti nije opredjeljenje u smislu: to je istina zato što sam ja vidio da je tako bilo. Snaga umjetničkog izraza je jedno, a laž je drugo. Bez umjetnički snažnog izraza nema snažnog književnog djela, ali bez laži književno djelo može i mora postojati. Ne smije se laž poistovjećivati s umjetnošću.

U laži su kratke noge, kaže narod. Tu istinu ni književnost ne osporava.

J. I.

Narodni život i književnost

Književnost pokazuje kako diše historijski čovjek u okviru osebujne i geografski locirane nacionalne kulture. U njoj se vide historijsko-političke i kulturno-geografske osnove života.

Narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke, običaji i nošenje, kao i čitava umjetnička književnost, književnost poznatih autora, nastaju i žive kao dio određene sredine s obzirom na duhovnu i materijalnu kulturu te političko-

-društvenu organiziranost kraja u kojem nastaju.

Književna djela su skladišta građe za proučavanje narodnog života u okviru odnosa pripovjedač-sredina, opće stanje duha i aktualni politički trenutak. Po gnoseološko-filozofskim kriterijima ta skladišta su izvori određene spoznaje i znanja o životu.

Razlike među ljudima postoje prema porijeklu, društvenim utjecajima i geografskim okolnostima. Historijski, društveni, regionalno-geografski i antropološki faktori djeluju kao cjelina. Njihovo slijevanje i prožimanje u sferama cijelog narodnog života, ili u pojedinim regionalnim dijelovima, postaje izvor nacionalne književnosti u određenom trenutku i na određenom prostoru. Prirodno je da čovjek na svojim razlikama stvara svoje dijalektičko jedinstvo.

Brige i čovjekove sudbine, iskustva, težnje, nastojanja i dostignuća razlikuju se od čovjeka do čovjeka, a nastaju u okviru historijskih okolnosti u pojedinim krajevima. U Hrvatskoj je bilo drugačije tamo gdje su doprli Turci, drugačije tamo gdje su doprli Talijani, drugačije tamo gdje su doprli Nijemci i Mađari.

Svaka kulturno-društvena i politička sredina ima svoje motivsko-tematske sadržaje koji se po logici mozaika slijevaju u djelotvorno jedinstvo.

Književnost traži život i sudbinu nacije na svim njenim područjima, ono što je u općeljudskom pogledu važno za postojanje, život i borbu dijela nacije u konkretnim i drugačijim životnim uvjetima. To je zato što se književnost zanima za egzistencijalne probleme nacije na čitavom nacionalnom području u vezi s antropološkim, etnološkim, sociološkim i političko-društvenim posebnostima, dakle na području specifičnih općekulturnih i kulturoloških pojava, odnosno društvenih zbivanja.

Posebni i opći dijelovi života

Nitko ne može izbjeći utjecaj kraja, sredine i vremena na svoj razvoj, čak i onda kad taj utjecaj ne priznaje, jer se (taj utjecaj) pojavljuje i u svjesnom i u nesvjesnom dijelu čovjeka.

Književnost koja ne raste iz rasutog i cjelovitog života slična je rijeci bez pritoka, vremenu bez energije, borbi bez rezultata. Bogatstvo književnosti je u brojnosti i bogatstvu regionalnih pritoka. Kult ljepote, kult etičnoga i kult raznovrsnosti nisu u suprotnosti, jer se međusobno podupiru i oplemenjuju snagom i širinom duha. Individualitet ne sprečava razvoj cjeline. Dapače, obratno, obogaćuje ga.

Ne moramo se u cjelini slagati s Hippolytom Taineom, ali moramo polaziti od shvaćanja da rasa, vrijeme i sredina ostavljaju tragove u književnosti, jednostavno zbog toga što se u drugačijim prilikama javljaju drugačiji ljudi i što drugačije ljude književnost mora drugačije vidjeti i prikazati. Ne radi se tu o drugačijim ljudima u smislu slobode, humanizma, svijesti i sposobnosti, nego o smislu drugačijeg življenja i ponašanja. Ne radi se tu o davanju prednosti dijelovima u odnosu na cjelinu, nego o prikazivanju onih dijelova koji nose u sebi nešto posebno i općeljudsko. Socijalna i politička slika određene nacije ne može biti cjelovita bez prodora u dijelove koji čine cjelinu.

Kao što lokalni govori obogaćuju centralni, odnosno književni govor, tako lokalni i pokrajinski život obogaćuje život čitave nacije, dakle sveukupni narodni život.

Nasilno gušenje regionalnih oblika života dovodi do gušenja vrednota koje su realnost i za prošle, i za sadašnje, i za buduće generacije koje se ne mogu i ne žele odreći svoje autentičnosti.

Regionalno i opće ne mogu biti ono što jesu bez svoga jedinstva.

Narodni život u širem smislu je cjelokupni život naroda, bez obzira na krajeve i društvene slojeve, a narodni život u užem smislu je život onih narodnih slojeva koji žive izvan gradskih područja. Nekad su između gradskih i negradskih područja postojale uočljive međe, a s razvojem i širenjem civilizacije i kulture te međe se tope i nestaju. Društvo postaje sve više jedinstvena cjelina u pogledu upotrebe dobara materijalne i duhovne kulture, a unutar sebe razlikuje se po radnim mjestima i poslovima, po tome kako i gdje radi.

Narodni život nije samo ono što je pokriveno rustičnim odnosno seosko-seljačkim pokrivačem. Taj termin je mnogo širi, posebno danas kad sve više nestaju granice između sela i grada. Moguće ga je promatrati samo u okviru historijskog trajanja i kretanja, u okviru kulturno-historijskih i političkih elemenata, u okviru ekonomsko-geografske prakse. Razvijao se i mijenjao kroz stoljeća. U različitim razdobljima nosio je na svojim plećima klasne, gospodarske, političke i kulturne terete, a razumljivo i promjene koje su stigle do današnjeg stanja.

Industrijsko-tehnička dostignuća lome granice između grada i sela, utječu na mijenjanje života, mnoge sadržaje bacaju u zaborav i kroz razne novosti koračaju naprijed. Ravnopravnost i približavanje svih narodnih slojeva najviše potpomaže industrijsko-tehnički napredak, daleko više od kojekakvih ideoloških koncepcija.

Bez određenog prostora nema određenog narodnog života, nema etnografske povezanosti čovjeka i prostora, nema nacionalno-političke i kulturne tradicije. Samo na određenom prostoru nastaje određeni narodni život pod utjecajem geografije, historije, ekonomije, kulture, politike i jezika.

Slika narodnog života je slika čovjeka u hodu. S razvojem prilika i on se razvija, mijenja, udaljuje od svoje prošlosti i odlazi u novu sudbinu koja nema kraja. Muzeji i smotre folklora slike su onoga što je bilo i onoga što jest. To su registratorski, a ne stvaralački faktori.

Narodni život nije folklorna činjenica i ne predstavljaju ga samo nošnje, običaji, pjesme i ostala etnografska bogatstva nego čitav niz drugih faktora kao što su: organizirani oblici života u ekonomsko-političkom pogledu, stvaralačka snaga, tehnički napredak i razvojno kretanje. Obuhvaća cjelovite historijsko-društveno-antropološke pojave i sadržaje na određenom prostoru i u određenom vremenu. Treba ga promatrati u nizu konkretnih historijskih trenutaka koji sadrže i poglede na svijet, i čovjekovu sudbinu, i dinamične promjene, i ukočene forme, i moderne nasrtaje, a sve u sklopu različitih, zasebnih i svojevrsnih načina življenja i mišljenja.

O tome u kojem i kakvom kraju ljudi žive, ovisi to što rade, ovisi njihova kulturološka slika. Naši ljudi od Rijeke do Cavtata žive u drugačijim klimatskim i drugim prilikama nego u Slavoniji, Dalmatinskoj zagori ili Liki. Drugačije žive i drugim poslovima se bave, ali to nisu drugačiji ljudi. Realisti i romantičari, propalice i pijanci, stvaraoci i borci za napredak mogu biti i jedni i drugi. Ali, kad to jesu, po nečemu se razlikuju. Po čemu? Po regionalnim okvirima i ponašanjima, po ljudskim i životnim mirisima.

Za neke je narodni život u užem smislu životodajni i svim mogućnostima bremeniti izvor sadržaja i tema, a za druge je on autsajderska provalija čije opasnosti mogu izbjeći samo najtalentiraniji pisci, a i oni teško i rijetko. Za nekoga je narodni život polazište, čvrsta točka, jaje ili placenta, a za nekoga klopka i gibanje oko žeravice.

Vrijednost narodnog života ne treba tražiti u širokim rasponima i krajnostima nego u pročišćenim sintezama, u kombinacijama konvencionalnih i nekon-

vencionalnih sadržaja koji se pojavljuju kao značenjski sklopovi i pogodna rješenja.

Narodni život je sličan čovjeku koji dugo šuti i gleda oko sebe, a onda iznenada eksplodira — zbog protesta ili oduševljenja. On pisca može ponijeti, a može ga i pokopati. Pokazuje: i komadiće istine, i krupne cjeline. Za izbor dovoljno.

Književnost kao slika narodnog života

Narodna književnost (nepisana, usmena, nepoznati autor) i umjetnička književnost (pisana, poznati autor) zajedno izviru iz narodnog života s kojim su dubinski i korijenski povezane bez obzira na domete i širine, rastu na svim geografskim područjima na kojima živi isti narod. Prostorno, vremenski, historijski, društveno i antropološki slijevaju se u jednu cjelinu — pored svih svojih unutrašnjih razlika. I narodna i umjetnička književnost, bez obzira na regionalnu lociranost, ima općeljudsko značenje, jer su naslonjene na opće ljudsko ponašanje čovjeka na određenom prostoru.

Motivsko-tematske pozadine književnosti u konkretnim geografskim i historijskim uvjetima, i kad su jednake i kad nisu jednake, imaju svoje posebnosti, jer su te posebnosti određene uvjetima života.

Istih tema ima svagdje, ali svagdje su iste teme u drugačijem ruhu, što ovisi o vanjskim oblicima kraja u kojem nastaju i o kojem su ovisne na sve moguće načine.

Opisivati neki kraj ne znači biti regionalni pisac nego pisac koji opisuje ono što najbolje poznaje.

Vanjski oblici života nisu bitno važni nego je bitno važno ono što iza njih stoji.

Bez praćenja i razumijevanja općekulturne nacionalne tradicije u svim krajevima, gdje isti narod živi, nije moguće pratiti i razumjeti razvoj književnosti jednoga naroda, jer ona svoje sokove vuče sa svih narodnih područja, odnosno sa svih geografsko-kulturoloških situacija, što znači da se oslanja na cjelokupni narodni život u okviru svih historijskih okolnosti.

Zajednička književnost čitavog naroda se ne opredjeljuje za ovaj ili onaj kraj nego za sve krajeve. U njoj može doći do izražaja folklorno bogatstvo nekog kraja, kao i posebne narodne osobitosti, ako je potrebno, a da ona pritom ne ostane na nivou takozvane regionalne književnosti, ukoliko sačuva visoko umjetničko obilježje.

Dobru književnost regionalni problemi ne zadržavaju na regionalnom nivou. Njene umjetničke i općeljudske osobine izdižu je iznad regionalnog prostora.

I narodna i umjetnička književnost zajednički rastu u istom narodu, pa zajednički predstavljaju cjelovitu sliku narodnog života.

Faktor porijekla ih ne udaljuje od narodnog života, jer ih faktor života i umjetnosti veže uz narod u najširem smislu.

Zajednički i sveukupni narodni život ima zajedničku i jedinstvenu književnost. Sudbina narodnog života je i sudbina književnosti, povezane s tim životom. To je krupna činjenica pa je treba cijeniti i njegovati.

Jakov Ivaštinović

Pjesnici na Prokrustovoj postelji »Transcendencije«

Nakon dosta godina antologičarske suše prošle su godine objavljene čak dvije antologije hrvatskog pjesništva. Jednu potpisuje Igor Mandić, a drugoj su sastavljači i urednici Neven Jurica i Božidar Petrač. Mandić je svojoj dao naslov »Jedna antologija hrvatske poratne poezije«, izdavači su mu »Drainac« Prokuplje i »Znanje« Zagreb. Atribut poratni ne treba shvatiti doslovno jer ćemo kod Mandića naći i nešto stihova nastalih prije rata. Jurica i Petrač nazvaše svoju knjigu »U sjeni transcendencije«, izdavač je »Kršćanska sadašnjost«, a podnaslov na »špiglu« glasi: »Hrvatsko pjesništvo od Matoša do danas«. Zanimljivo je da već u prvoj rečenici uvoda riječ pjesništvo pored atributa hrvatsko dobiva još jedan epitet, naime: *duhovno*. O Mandićevoj knjizi nećemo pisati, ali smo je spomenuli s razlogom. Namjera nam je, naime, da završimo ovaj prikaz citatom iz Juričine kritike Mandićeve knjige, koja je pod naslovom »Privatna antologija« izašla u OKU br. 403/87. Mandić je svoju antologiju uradio nonšalantno po kratkoročnoj narudžbi, tako ju je shvatila i većina kritičara, te se na nju osvrnula na jednak način u stilu: »U Mandićevoj antologiji su u prvom planu pjesme, a drugih planova nema«. Ali Jurica je jedini stvar shvatio ozbiljno i napisao strogu recenziju predstavivši se kao znalac antologičarskog posla. To nama odgovara jer ćemo tako moći argumentirati *ad hominem*. A sad *ad rem!*

Ključni pojam »duhovno« nije sasvim jednoznačno dan. Antologičari mu prvo daju karakter »najšireg misaonog i osjećajnog reagiranja na tzv. posljednja pitanja« (str. 5), ali se nakon tri—četiri retka vraćaju uobičajenom značenju riječi duhovno, jer kažu da su u obzir za selekciju u ovoj antologiji došla samo »ostvarenja koja se uopće bave religioznim i metafizičkim sadržajima« (dakako, ako zadovoljavaju kriterij umjetničke i poetičke uspjelosti).

Ali sve je to ništa prema zbunjenosti koju u nama izaziva jedna veoma nezgodna dezinformacija u uvodu, koja glasi: »Već u zamisli težilo se prevladavanju dugotrajne umjetne podjele hrvatskog pjesništva u dvije matice: religiozno i nereligiozno, odnosno uže — katoličko i nekatoličko pjesništvo.« Ne samo da ta podjela ne postoji ni kao kratkotrajna, a kamoli kao dugotrajna nego nikad nijedan kritičar nije ni upotrijebio izraz nereligiozno pjesništvo kao nekakav termin. Ako postoje antologije duhovne lirike (naprimjer knjige monsinjora Kokše) one nisu suprotstavljene nekom tobožnjem službeno utvrđenom nereligioznom pjesništvu, nego su prema jasnim kriterijima objektivne i subjektivne naravi stavljene u prvi plan kao izrazito duhovne na općoj ravnini ili na općem fondu nacionalnog pjesništva. Teško je vjerovati da to ne znaju dugogodišnji recenzenti poezije kakvi su N. Jurica i B. Petrač. Zašto im je dakle trebao ovaj konstrukt? Taj konstrukt im je trebao zato da opravdaju svoju antologiju, da je predstave kao originalnu, da je nazovu novim tipom prezentacije hrvatskog pjesništva i da reknu da je ona »prvi projekat takve vrste u nas«. Ako, naime, nije točno da bi do pojave knjige »U sjeni transcendencije« postojala umjetna podjela hrvatskog pjesništva na religioznu i nereligioznu maticu, onda se Jurici i Petraču ne bi ni pružila prilika da spajanjem obiju matica naprave nešto novo. Onda bi ideja da se u sjeni transcendencije okupi i združi »dosadašnje religiozno« i »dosadašnje nereligiozno« pjesništvo slabo prošla u uredu za patentiranje antologičarskih inovacija, jer je ona obilježje i dosadašnjih glavnih antologija hrvatskog pjesništva. Doduše, ostaje im još ta SJENA TRANSCENDENCIJE kao novost i originalnost u metodologiji koncipiranja izbora pjesama. (U polazištima dosadašnjih sastavljača

stajali su kriteriji nacionalne, kulturno povijesne i artističke naravi.) Ali sama novost nije ništa. Da bi se neko novo poimanje smjelo priznati i poštovati, ono mora biti konzistentno, smisleno i shvatljivo, a da li se to može reći za Juričinu i Petračevu novouvedenu sjenu transcendencije? U tu bi sjenu ušla četiri modela [v. knjigu Neven Jurica »U sjeni transcendencije« (hrvatsko pjesništvo XX. stoljeća, književno-povijesna freska), str. 72—81]: prvi model izgrađuje u pjesmi mitski prostor, svaka stvar ima svoje duhovne analogije, — drugi model otvara prostor prazne transcendencije, treći model konkretizira tu ispraznost, to Ništavilo o razuđenom tkivu riječi, četvrti bi model otprilike značio nastavak tradicionalnog religioznog pjesništva. Očigledno je da bi samo mitološki Prokrust uspio ugurati sve te modele u istu »sjenu«. Sigurno je da se četvrti model ni ne kreće u sjeni transcendenciji nego u njezinu fokusu, tu se ne radi ni o kakvu traženju, ni o kakvoj »zapitanosti« nego o opjevavanju radosti što smo osjetili i prigrlili Vječnost. Drugi i treći model nije pak ni dosegao limen sjene transcendencije. O sjeni transcendencije jedino bi se moglo govoriti u prvom modelu, a i to samo uvjetno, jer poetska izgradnja mitskog prostora i poetska čežnja za mudrošću i stamenošću može voditi i u mir filozofske etike (dakle ne nužno prema transcendenciji). Dosljednost selekcije unutar pjesništva prvih triju modela silno je teško postići. Po mome mišljenju antologičari taj izbor ne mogu obaviti bez pomoći teologa ili psihologa ontološke orijentacije. Što se pak tiče četvrtog modela, on ni nije u sjeni nego u fokusu transcendencije, te je tu sve u redu što se tiče identifikacije pjesama, ali su duhovno najzreliji pjesnici degradirani što su iz fokusa transcendencije stavljeni u njezinu sjenu.

Antologičari ne razlikuju pravu i prividnu sjenu transcendencije. Kad naprimjer Domjanić u pjesmi *Mrak* (str. 16), u kontekstu noćnog krajolika s mrakom strave, pred kojim dršću »veter«, »tič«, »grmje« i »breze« propjeva u panici: »Bog moj, kad zaspat bum moral, bum li ja spal za navek« onda to treba čitati u kontekstu dotadašnjih stihova ove pjesme, nipošto inspiriranih transcendencijom nego veoma ovozemnim senzibilitetom. prirode (čija tama kao da nosi nestanak bitka) i shvatiti da je Domjanić iz svega toga izveo zaključak o pukom nagonskom odupiranju bitka nebitku.

Još su više antologičari pogriješili uvrstivši pregršt Matoševih pjesama (str. 11—15) gdje doista nema ni traga nekoj pomisli o transcendenciji nego se samo radi o načinu izražavanja u artističkom smislu. Matoš razvija bujnu ovozemnu čuvstvenost opredmećujući je u konkretnoj umjetnini. Dakako, u nizanju neposrednih ili transponiranih slika Matošu kadšto dođe na pero i rekvizit iz metafizičke, vjerske, duhovne, crkvene oblasti, ali je on uvijek podređen, a nikad nije nadređen ovozemaljskoj estetici pjesme. Evo tih rekvizita u pjesmama ove antologije: bijeli psalmi, tajne duše, duše tajna, psalam, Bog misterij što i u ženi zanosi, samostanski hlad, dušin tamjan, blaga svjetlost sipi sa visina. Ti su rekviziti u funkciji parnasovske, pomalo otužne flegme, uz mjestimičnu ovlašnu erotizaciju, a da nikakve veze nemaju s transcendencijom, može se dokazati eksperimentalno: umjesto »blage svjetlosti« ubacimo ovozemnu »mjesečinu« (Notturno), umjesto »Boga misterija što u ženi zanosi« stavite »tajni magnet što u ženi zanosi«, umjesto »psalama« neka bude »glazba« rezultat će biti isti, osim što će te neznatne preinake izbaciti Matoša iz ove antologije.

U pjesmi »Bog u noćnim ulicama« (str. 224) Krklec je očito inspiriran ne transcendencijom nego konkretnom ovozemnom Blokovom poemom »Dvanaest storica (u kojoj se nalazi lik Krista), gdje se na poetski transponiran način promiče oktobarska revolucija. Doduše, kod Krkleca je sve to stišano, umjesto ubojstva samo »ginu posljednji krikovi grada«, umjesto marševskog ritma pada samo oluja tmine »na krovove žutih kasarna«, umjesto grupe crvenogardista

što čekaju Kristov revolucionarni blagoslov kod Krkleca Bog ide sam pustom ulicom a za njim se »iz beskrajnih, mračnih daljina« ori samo pjesma. Ipak, budući da Krklecov uzor jamačno nije u sjeni transcendencije, nema u njoj mjesta ni za Krklecovu pjesmu i svi su »transcendentni« atributi (kao uostalom i u većini pjesama prvih triju modela ove antologije) samo goli artizam. Transcendencija je naime ono čemu pjesma služi a ne ono što služi pjesmi.

Ivan Slamnig destruira u pjesmi »Evanđelisti« (512) dva plana tradicije, jezični i semantični, kako bi naznačio karakterološko-mentalitetske razine odnosa prema Autoritetu unutar ljudske zajednice, to jest, odnos obilježen beskrajnom srdačnošću i golemim mogućnostima shvaćanja i učenja uvjetovan izvanrednim senzibilitetom (Ivan), spram odnosa obilježenog doduše časnom privrženošću ali i nerazumijevanjem složene stvarnosti (Matej, Marko, Luka). Pjesnik je te odnose smjestio u folklorno shvaćenu zajednicu Krista i evanđelista, a mogao je jednako i u neku drugu družbu što je i vanjskim obilježjima posve profana: njegov je doživljaj bez ikakve veze s transcendencijom ili antitranscendencijom.

U kontekstu čuvenih trvenja između Krleže i »purgera« tridesetih godina isticalo se kako taj književnik nema maturu, a on je odgovorio pjesmicom u kojoj ni Krist nema maturu (»Kakvu božju maturu? Neki dan na cesti poljubio je jednu javnu curu!«). Antologičari su se dohvatili riječi »Krist« u toj pošalici i to im je bilo dovoljno za uvrštenje (178)!?

Pjesnik Vladimir Vidrić osjetio je simpatije prema onodobnoj masonskoj organizaciji (koristim se povijesnim istraživanjima Ivana Mužića) te je poželio u nju stupiti. Da bi stekao podobnost za člana napisao je dvije-tri antivjerske pjesme, jer je njegova buduća družba imala protucrkvenu orijentaciju u glavnim stavcima svojega programa. Doduše, i te pjesme su uspjele, Vidrića je kao pravog pjesnika i u ovakvu pjevanju zanijela magija riječi, te je s dva–tri poteza »jezičnog kista« dao upečatljiv obris Salamunova hrama u zvjezdanoj noći, te čemer usidjelice koja, umjesto slike nekog ondašnjeg Roberta Redforda, nosi u tašni sliku svetog Alojzija. Sadržaj Vidrićevih pjesama često je apsurdan, kako je pokazao i Stanislav Šimić, ali čisto artistička organizacija pjesničkog gradiva nije za poricanje. Sve to nema nikakve veze sa sjenom transcendencije, u koju je Vidrić dospio voljom dvojice antologičara, jamačno zbog površinskih kriterija (zbog upotrebe izraza i pojmova iz vjere i crkvenosti).

U ovoj knjizi ima verbalne vulgarizacije nauke Rudolfa Steinera (»Priroda cijela, s vodom, s biljem, s rudama na čitavu svijetu, stvorenje je živo, jer u njenu spletu sretaju se duše četir' arhanđela« str. 35), ima veoma mutnih i bizarnih mentalnih autizama (»Jesam li zaludno parenje sa sobom, da začnem blizog il' dalekog boga?« str. 604), ima degradiranja transcendencije na previše ovozemno definirane predodžbe (»... ponekad sanjam boga s bijelim kišobranom. U stvari to je žena. Visoka lijepa Crnkinja koja pleše i pjeva«, str. 680), ali ako bi netko rekao da je sve to u sjeni transcendencije, jer je i bilo kakvo određivanje sebe prema transcendenciji u sjeni transcendencije, morali bismo ga upitati o smislu smještaja u antologiju i takvih pjesama u kojima nema nikakva traga odnosa prema transcendenciji, naprimjer: Mile Stojić: Riba, infinitiv (708), Tijelo, meso (709), Nikica Petrak: Sada će jesen (625), Begovićeve »spiritualizacije« erotskog senzibiliteta, ustvari zamaskirani rafinman govora o spolnoj ljubavi (28—31), itd.

U ovu antologiju ušle su srećom i pjesme koje nastavljaju maticu onog duhovnog pjesništva koje nije u poziciji »zapitanosti« o posljednjim stvarima, nego je bez ostatka stvoreno od autora koji su odgojem, životom, ljudskim opredjeljenjem odavno prevalili razmak od početka do kraja sjene transcendencije i poslali zraku svoga uma i srca u samo žarište transcendencije. Dakle,

strogo uzevši, ni oni ne bi spadali u *sjenu* transcendencije. Oni izgrađuju svoju umjetnost iz radosti što su Božji, iz žalosti što svi ljudi nisu Božji, iz divljenja prema veličini i ljubavi Božjoj i iz poetskog uočavanja i estetskog oblikovanja svih mogućih sastavnica fenomena transcendencije kakve su objektivno ustanovljive u studiju metafizičke psihologije (ontologije) i kakve postoje samo u subjektivnom viđenju ovih istinski duhovnih pjesnika (Milan Pavelić, Izidor Poljak, dijelom opusa Tin Ujević, dijelom opusa Vladimir Nazor, Tomislav Prpić, Sida Košutić, Nikola Šop, August Đarmati, Ivo Lendić, Jeronim Korner, Ante Jakšić, Janko Bubalo, Aleksa Kokić, Serafin Mičić, Rajmund Kupareo, Ivan Golub, Anka Petričević, dijelom opusa Ivan Tolj, te dijelom opusa Ante Cettineo).

Da bismo odgovorili na pitanje koji pjesnik onda uopće spada »u sjenu transcendencije«, moramo se pored kvalifikacija književnih kritičara i teoretičara poezije poslužiti i nekim kriterijima iz metafizičke psihologije (ontologije). Lako je identificirati pjesnike čija zraka uma i srca hoće doprijeti do u fokus transcendencije, ali u fazi traženja, neodređenosti, nezavršenog opredjeljivanja o Smislu, Bitku i Životu trebaju nam, uvjeren sam, i znanstveni kompasi. Taj je predmet u svoje doba predavao na Teološkom fakultetu u Zagrebu Vilim Keilbach. Učili smo ga iz latinski pisanih knjiga Donatovih. Koliko bih mogao osobno osjetiti dah znanstvene metafizike, svojstvo pjesničkog dostignuća toga tipa (»u sjeni transcendencije«) mogao bih pridati samo sljedećim pjesmama iz ove antologije:

Mak Dizdar: Modra rijeka (421—422)
Nikola Milićević: Molitva (439)
Vesna Krmpotić: Molitva (529)

Svakako, u Dizdarevoj pjesmi ima ponešto nemuštog jezika i svijeta bosanske bogumilske medijevale, ali bogotraženje se vidi u ugođaju koji je neponovljiva smjesa straha, nade i primitivne, teško izrazive slutnje o transcendenciji, koja se javlja i kao predukus strave i kao predukus ljepote (što simbolizira modrina).

Milićevićeva i Vesnina pjesma srodne su, i tu se čežnja za transcendencijom predstavlja kao čežnja za savršenstvom. Bog je zasad mjesto za Boga, prostor za Boga, slobodan stavak u nekom transcendentalnom »periodičnom sistemu elemenata«. Milićevićeva je žudnja »muška«: ima neke nestrpljivosti, pa i čemera u toj pjesnikovoj simbiozi vjere i nevjere. Vesnina je pjesma mirna, pitoma i sretna (kao Ivanov pogled u Kristovo lice u »Evanđelistima« I. Slamniga, str. 512), njena pjesma kao da pokazuje mogućnost kakva-takva suživota s Bogom i kad on — »ne postoji«. Ona moli takva Boga: »Daj da te ne nađem nigdje osim u pjesmi o tebi.« Dakle je Vesna Krmpotić za opjesmotvorenog Boga, za Boga koji bi u sretnom slučaju mogao biti pjesma života, otkrivenje Ljepote koja je u sjeni transcendencije. Ova »ateistička« pjesma Vesne Krmpotić obrnuta je strana onog lista Biblije na kome piše: »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka.«

Eto, izbor ovih triju pjesama koje se doista točno i doslovno uklapaju u sjenu transcendencije jest dobro urađen posao dvojice antologičara, ali to im je jedini dobro urađen posao u cijeloj knjizi, što nije baš mnogo. Ipak, umjesto neke direktne i izrijekom date recenzentske ocjene ove knjige, korisnije je mislim postaviti nekoliko pitanja načelne naravi. Otprilike ovakvih:

Da li se po ovoj koncepciji uopće može napraviti valjana antologija? Nije li kriterij »sjena transcendencije« previše višeznačan, nekonzistentan? Odnosno: ako je već Jurica u paralelnoj knjižici formulirao modele pjesništva, nije li trebalo po tim modelima grupirati pjesme u antologiji? Nije li trebalo angažirati i trećeg urednika antologije, osobu koja bi bila teološki ili psihološki osposobljena da identificira tragove interesa za transcendenciju u pravom smi-

slu riječi? Znade se naime da su pjesnici vladari nad riječima i da ih oni uzimaju u bizarnim značenjima i kadšto veoma smjelo organiziraju jezično gradivo za iskazivanje sasvim desetih sadržaja. Ali koliko god pjesnici bili vladari riječi oni su i robovi riječi: zametak pjesme vuče pjesnika na ovu ili onu soluciju, jer pjesma nije samo (točno određeni) smisao, (točno određeni) odnos nego i glazba, nego i čarolija, nego i fenomen onkraj značenja i onkraj odnosa. Pjesma je živo biće, koje može prevladati um i srce svoga prvobitna tvorca i primiti dah života iz čitateljske recepcije, iz novih vremena i novih duhovnih klima. Ne bi li možda stoga bilo najbolje da se naša kultura uopće odrekne *tematskih* antologija, ne bi li bilo bolje da hrvatsko pjesništvo uvijek shvaćamo kao cjeloviti fenomen, kao kolektivni senzibilitet kolektivne životne sudbine pojedinačno umjetnički opredmećene prema zahtjevima i mogućnostima specifično estetske (ne etičke, ne tematske, ne racionalno iznuđene) intuicije u dušama pjesnika kao istodobnih nosilaca i individualne i kolektivne svijesti? A što se tiče Juričine i Petračeve Antologije, vratimo se na početak ovog članka i sjetimo se kako je Neven Jurica, nakon oštre kritike, ipak amnestirao Mandićevu Antologiju napisavši u OKU br. 403/87: »Mandićeva je antologija u kritičkom, povijesnom, obrazovnom i kulturološkom pogledu neupotrebljiva, ali čitatelju bez dodatnih zahtjeva ona će ponuditi dovoljno vrsne poezije«, pa nemojmo ni mi zanijekati da i u knjizi »U sjeni transcendencije« ima i lijepih stihova. A što se tiče glavnog Juričina prigovora antologiji koju je sastavio Mandić, on *poput bumeranga* pada i na knjigu »U sjeni transcendencije«: »Mandić, dakako, ima pravo na arbitrarnost svog izbora i ukusa, ali, uvjeren sam, nema pravo da tu arbitrarnost pravda argumentima koji su nedosljedni i koji, površinski gledajući, zavode.« (N. Jurica: Privatna antologija, OKO br. 403, 27. 8. — 10. 9. 87)

Svevlad Slamnig

NOVE PUBLIKACIJE

1. **IZVOR UTJEHE.** Molitvenik s velikim slovima. HKD 1988.
2. **Michel Dangoisse: SVJEDOČANSTVA O POMIRENJU S BOGOM.** Preveo Srećko Bošnjak. Đakovo 1988.
3. **MARANATHA.** List Bogosl. sjemeništa. Br. 2/88. Zagreb 1988.
4. **RADOST 2/88.** Osijek 1988.
5. **Vladimir P. Goss: EARLY CROATIAN ARCHITECTURE.** Duckworth, London 1987.
6. **Dubravka Petek: NULTI MERIDIJAN.** Zagreb 1988.
7. **Stjepan Džalto: SVEČEV KAFIĆ.** CnaK. Mostar 1988.
8. **Ante Škobalj: IZLAZ IZ SVEMIRA.** Omiš 1988.

U višem sloju identiteta i zajedništva

Dio veće cjeline

1.

U izmaglici što je oko nas, pod nebom koje nam se čini praznim, opsjeda nas pitanje — kažu: uvijek isto! i dodaju: nije pristojno ni postavljati ga — tko smo i gdje smo? U kojem smo to vremenu i u kojem kraju: ovom našem i svakom drugom? — ali to je kao da se pitamo: u kojem smo zajedništvu?

Ne, nisu to retorička pitanja, možda tek u toliko što ih postavljamo sebi samima, ali dobro znamo da se odgovori ne mogu niti naslutiti — u metafizičkim razmjerima, pa ni u meta-galaksijskim ili, barem, u hyper-planetarnim. A kako je s meta-historijskim razmjerima?

Pustoš bez svrhe — reklo nam je naše stoljeće. Da, mislim prije svega na nas ovdje na Balkanu, te između Drave i mora — a dobro znam da se ni geografski ni povijesno nije moguće odijeliti, pa niti zamisliti ne možemo sami sebe u ovom prostoru bez drugih odnosa i zajednica, i sfera, osjećajnih ili kulturnih, bliskih ili dalekih. Niti ne znam je li jutro ili večer, ali gledajući modrinu mora, pred kojim i pišem ove retke, osjećam vrijeme koje je možda i naša povijest, jednim dijelom barem. Pred očima simboli stare Helade (vjerojatno su to stijene i planine našeg malog Sredozemlja), u ušima priče i stare metafore. Oko mene nove knjige koje govore o najvećoj strahoti stoljeća: o ravnodušnosti. Ono prošlo, racionalno i industrijsko 19. stoljeće, još je mrmljalo naivne ispovijesti o napretku; danas, pošto smo prešli dopuštenu (razboritu) granicu (to jest, misao predsokratovaca!) i ušli u jezgro atoma, kao da smo se sudarili s božanskim zabranama; ali još se u svijesti naše civilizacije nije uvriježila misao da drvo saznanja dobra i zla, ono biblijsko, nije na toj strani; nego negdje mnogo bliže, *s ove strane zabrane* (Dekaloga). Ponešto su istraživači našeg vremena krzmali kad su se našli pred drugim zidom, nevidljivom membranom koja očito skriva ponore, i nepredvidive prostore raja i pakla: pred jezgrom žive stanice — a onda je »genetički inžinjering« ipak krenuo dalje *(E. Chargaff)*. I začudo, ostali smo ipak *u povijesti*.

To su uvijek naši mali krugovi, i kruženje po njima u prostoru i vremenu. Mnogi nam govore: bolje je ne izlaziti iz svakidašnjice, ne gledati preko zidova. Jer, kad isključimo iz naše svijesti ta post-predsokratovska prostranstva (ipak nepoznata, i nespoznatljiva) i pošto se do dna razuma uvjerimo: opet smo u povijesti, upitat ćemo se: što je to budućnost? I kakva je? Sa zajamčenom propasti i sa stalno prisutnom tjeskobom zbog nje? — Jer, ako ničega nema *iza povijesti*, onda nema ni budućnosti, to jest, ona je slučajna; drugim, malo »blažim« riječima: ona nije određena, barem nije određena ni s čim poznatim, ili dokučivim (što je još mnogo teže podnijeti) — i sada se tu kao neki blijedi zračak nade uključuje pitanje: zar nije određena ni našom voljom?

Tako smo se našli, još jednom, usred futurologije (tako smo nazvali ovaj mutni pojam) ili, još bolje, na njezinu pragu, jer naivna je futurologija 60-godina već odavna ismijana *(E. Morin)*, kao i ravnomjerni i slavni rast civilizacije, i uopće mogućnost racionalizacije povijesti. Što, dakle, s našom voljom i do kojih granica danas, poslije tolikih voluntarističkih katastrofa? Koju misao možemo ostaviti u naslijeđe sinovima? Misao o raspadanju Emilea Ciorana? Mučninu Antoinea Roquentina u Bouvilleu? *(»Eto: polagano tonem na dno vode prema strahu« — Sartre)*. Ili »mediteransku pobunu« Alberta Camusa, bez ikakva sistema, dakle izvan povijesti? Već spomenuti Erwin Chargaff je u jednoj nedavnoj anketi *(L' avenir de la vie)* oslikao Michelu Salomonu veoma

crne perspektive ne samo u vezi s futurologijom, nego i s našom, »antropološkom« situacijom uopće: *»Znanost i tehnologija su različiti entiteti«* — rekao je ovaj poznavalac genetičke dvostruke spirale; jer ako se razvoj tehnologije može predvidjeti, pošto su u načelu riješeni relevantni znanstveni problemi, razvoj same znanosti predvidjeti nije moguće. Iz toga bi (navodno) slijedilo da ni budućnost nije moguće predvidjeti, pa ni ovu našu malu, »konstruiranu« budućnost, svakidašnju, bez nekog »osobitog« eshatona. (Eto, zašto nam je znanost odjednom postala tako beskrajno važna: ne radi sebe same, nego radi budućnosti: radi sinova, njihove zemlje i njihova vremena).

Je li nam dano, možda, nešto drugo? Hoćemo li moći živjeti bez utopijskog obzorja? S kratkovidnim, filistarskim traženjem male sreće, sa *smijehom* koji će nam tek omogućiti da živimo, kako reče Emil Cioran, ili možda ipak bez cinizma, ali i bez ravnodušnosti, možda s nekom novom vjerom? Bilo kojom. Franz Kafka je negdje napisao: »Vjerovati znači: osloboditi u sebi ono nerazorivo, ili, točnije: *biti.*« — Samo, kako doznati što je zapravo *nerazorivo*? Eto, traženje tog »nerazorivog«, posve relativnog i neizvjesnog, pokrenulo je pisanje ovih redaka.

I sada bi trebalo prisjetiti se, s Albertom Camusom, da je Odisej kod Kalipse izabrao zavičajno tlo, a ne besmrtnost koja mu je bila ponuđena.

Pa može li se *biti* s onim nerazorivim u sebi, i ujedno biti na zavičajnu tlu? Nisu li, možda, i Kafka i Camus mislili *na jedno te isto?* — jer onaj »cilj bez puta« (iz »Razmišljanja o grijehu, patnji i nadi«) kamo nas, zapravo, vodi? Da možda, dakle, kafkijansku »crnu teologiju« ipak svedemo na našu profanu svakidašnjicu: ako nam razvoj znanosti ne može ukazati na put do toga dalekog *cilja* (a kojeg?), da se ipak prepustimo razvoju tehnologije? To jest: »razvoju« slučaja. Čak kad bi nas Erwin Chargaff uvjerio da između razvoja znanosti i razvoja tehnologije postoji tako jasna i određena granica, ostala bi nam, u vječnosti, negdje iza zida, beskrajna meta-historijska praznina. Što nam, dakle, preostaje osim krtičjih rovova?

Nešto poput protuatomskih skloništa? Ali kako ćemo se to spašavati u njima: grupno ili pojedinačno, s osobnom ironijom ili sa zajedničkim molitvama, sa psovkom i porugom ili sa psalmima? Čekat ćemo Godota? Sve više se u nama, usred ovih običnih dana, možda baš zato što su to (za nas) kasni dani, i u najvišoj mjeri *odgovorni*, diže plima srdžbe (a nisam rekao: prezira) prema *onima što se smiju*. Jeftin smijeh koji nije ni onaj tužni chaplinovski ni uopće clownovski, jer je to »misaoni« smijeh što se ponosi svojom grubom prodornošću — gle! velikog li uspjeha. Emil Cioran, *extranjero*, kako sam veli, i stranac posvuda, otkrio je raspadanje, a otkrio ga je usred svoje božanske usamljenosti: *»Biti pravo apatrid, znači biti slobodan«* — i dodaje u nekom svom nedavnom interviewu: *»Za mene je veoma važno što ne pripadam nikomu i ničemu«*, A mi smo, eto, već na početku ovih stranica bojažljivo promucali: tražimo zajedništvo u našem obzorju ili nešto nalik tome.

Samo: nije to isključivo njegova sudbina, ovog »estete usamljeništva«. To je suvremena povijest megalopolisa, i naša, jer asfaltni život već zahvaća i ovu našu malu zemlju, i kameni sjaj obale od Istre do krajnjeg juga, i ostale republike i narode na moru, i u pozadini, pa kad se pitamo: što ostaviti sinovima, ili naraštajima (ako još postoji neki pojam iza te zvučne riječi!), i nas same preplavljuje taj smijeh koji čak nema ni tugu beznađa. On treperi i na našim usnama, pa kad ne bi bilo vlažnog sjaja u oku... Ali, gle! pa ne očekujemo valjda plač rasvijetli lice smijača?

Biti slobodan od svega? Nikome ne pripadati? Čak ni Lautreamontovu protunebu, ako već nema nikakvih nebesa iznad našeg pogleda?

Kako onda postojati, kako »nerazorivo« biti? Onoj crnoj (ili bijeloj) Kafkinoj nostalgiji moguće je dodati ispovijed jednog političkog obraćenika, Jesusa Her-

nandeza: »Covjek ima potrebu da vjeruje iz onog nagonskog užasa pred duhovnim ništa s kojim prestaje biti čovjek« (*»Yo fui un ministro de Stalin«*). — Imati nešto u duhu, barem, imati to duhovno nešto — je li to moguće, danas, za ove mlade ljude što nadolaze (a susrećemo ih na ulicama, sve više zabrinute) ne vjeruje Simon Nicholson iz Oxforda? Ili ona univerzalna (valjda svjetska) zajednica našeg Daniela Kiša? Ili je to, možda opet, sizifovska metafora Alberta Camusa, naizgled optimistička, ili barem sredozemno vedra? — a gle! odjednom će nam ovaj filozof (ili pjesnik) Sredozemlja reći: *»Ono što umire, lišeno je smisla«*.

A umiru li ovi naraštaji radi kojih i pišemo ove retke o sudbini, koja se povijest zove? Koja će ih druga trajnost opravdati, i kako ćemo mi opravdati naše riječi? s kojim jamstvom ili s kojim vrijednostima, tu, hic et nunc u ovim gradovima — polipima — ili na obali do koje nam je romantički (antituristički) stalo. O, da, mi smo gotovo od temelja sačinjeni od prošlosti, još zvuče u našim ušima stari stihovi trubadura, i tužne bugarštice, i poezija našeg dječaštva, pa ako već zaista nema ničeg »iza povijesti«, da pokušamo ipak s nešto ironije, toliko blage da ih neće povrijediti, navesti im *verse* onih tankih, posljednjih nada:

Tijelo, zemna koro! Što ću s tvojim prahom?
Hajd da hvatam zvijezde dok sve ljepše zvone!
Ne mognem li rukom, dostić ću ih dahom!

(Lj. Wiesner)

Hoće li nam se smijati ove »generacije« (koje više nisu ni naraštaji ni pokoljenja)? — ta one ulaze u jezgro atoma i u jezgro stanice, hvataju neutrone i ulaze u gene. Da, smijat će nam se i bit će tako, sve dok metafore samo lebde iznad nas, ovako, u stihovima, možda tek potencijalno; ali kad se one ukažu kao goleme razorne gljive, koje su, kao i kompjutori, te neživе nemani pamćenja, posljednji plodovi *ratia*, i kada suvremeni mravinjaci (društvo naše) postanu tako rizično složeni i međuzavisni, ove će maglovite »posljednje nade« našeg nesretnog, izgubljenog pjesnika postati možda jedino bogatstvo: ove zvijezde što zvone, sjajne (a opet ironične kao »zvonjelice« Zvonimira Mrkonjića): zvijezde poezije, dakle, i umjetnosti i umijeća, posljednje uzdanje kasnih »post-sokratovaca«, istraživača koji su prešli dopuštene granice. Hvatati zvijezde, dakle, pisati stihove, slikati slike, maštati i sanjati — što je sve to za buduće naraštaje? Jesu li to samo dječje igre ili čak igre za odrasle?

Poslije nego što sam za programiranje nekog budućeg *estetskog* i zacijelo hipotetičkog života nešto naznačio u jednoj knjizi (»Povratak na Itaku«), jedan me je od starih (bivših) suputnika — (na otoku djetinjstva i mladićke pobune) — dugo gledao s tugom i rezignacijom, i rekao mi je, s uvjerenjem iza kojega su stajala nebrojena njegova, i naša, iskustva: nije to dovoljno, nije to dosta!

Odgovorio sam mu, možda s nešto manje rezignacije: *Ali to je jedino što ja mogu učiniti.*

2.

A koliko je veliko i kakvo je to naše *jedino*? — Što se veličine tiče ono je beskrajno: kraljevski put što vodi čak do Angkor-vata i do Sv. Križa u našem pustom (opustjelom) Ninu. A kakvog je značenja to *jedino* koje nam je dostupno? U čemu je vrijednost ovog drugog svijeta, umjetničkog i poetskog (u zvukovima, na ekranima, u naslikanim vizijama, u kamenu ili volumenu arhitekture) — tih znakova-doživljaja koji ostaju za nama na ovoj kraljevskoj stazi što nas vodi kroz prašumu, kroz biološki život, tko zna kamo? Jer i Angkor-vat je izmišljeni neki cilj, hram podignut nad-povijesnoj svrsi: a postao

je, ipak, znak na tom beskrajnom putu, i doživljaj »dostignut dahom«.

A o značenju i o vrijednosti, za koje pitamo, treba reći: ogromne su i nesagledive. One su, u svojoj sveukupnosti, jedina alternativa Orwellu i Huxleyu, i »gradskom pjezažu« Blake Runera. To su fenomeni duhovnog života u prostorima koji se nastavljaju preko vremena, koji pripadaju po tome ovoj našoj maloj vječnosti; imaginacije koje su realnije od fizičkih realnosti; djela kojih će se ljudska (povijesna) značenja zacijelo u vremenu mijenjati, ali će im vrijednost možda i rasti. Smisao tih djela i funkcija njihovih stvaralaca jest: *stvoriti uspomene*.

S njima se postoji i s njima se pripada. Kako izići iz 20. stoljeća, pitao se Edgar Morin i, zabrinut za budućnost, napisao je knjigu o tome. Čini mi se, trebalo bi upitati se: kako ostati u njemu i, zabrinuti za prošlost koja je ustanovila naše biće, osigurati njenu prisutnost. *»Tragična i plodna rječitost prošlosti«* — uskliknuo je jednom A. G. Matoš. Da, njena je tragedija i odviše često bila zločin sam, ali kakvi su (i koliki su) zločini ove naše racionalne i progresivne *sadašnjosti*?

O kojim je, prema tome, uspomenama riječ? Ima i u životnom tijeku naše individualne sudbine sretnih trenutaka, rasvjetljenih razdoblja; to je, doduše, naša individualna »ontogeneza«, možda iz djetinjstva, iz nekih svetih inicijacija. Ali mislim sada na uspomene koje grade drugi svijet, ljudski, u kojemu će se moći živjeti, ili barem: koji će nam pomoći živjeti: svijet zajedništva, pa i samoće, koja neće biti osamljenost. Mislim na novi svijet, iznad prirode (i njenog *slučaja*) i čak iznad povijesti. Riječ je o svijesti koja stvara vječnost, a ne one koja se odvaja i sebe stvara u toj odvojenosti.

Nije, prema tome, riječ o prezentu, ni o »vidljivoj« dimenziji vremena, nego o totalnom, povijesnom vremenu; i o *našoj* »filogenezi« u njemu, o nekom osjećajnom i misaonom, i *smislenom* obzorju koje će nas okupiti u postojanju i u trajanju. *Biti* u vremenu? Je li to ipak vječnost, barem ona mala koja nam je dana? Iznad trenutka, ili iznad jednog dana, i individualnog života, iznad jednog, ili dva, ili tri naraštaja?

Odakle nam stiže prvi i temeljni, a možda i jedini *dokaz vrijednosti* toga *iznad*, koje je smisleno obzorje i obzorje smisla, dakle i moguće vrijednosti? Stiže nam, *prvo*, iz očitosti kategorije vremena, kolikogod ona bila neobjašnjiva, jer samo ono što postoji u vremenu u svim njegovim dimenzijama, ima oznake trajanja, dakle transcendiranja pojedinca i njegove osobne posebnosti prema *drugome*, dakle prema zajedništvu; a uz to ima oznake, ili barem mogućnosti transcendiranja prezenta, prema dijakroniji koja teče tko zna koliko dugo i kako, ali u svakom slučaju zahvaća sve tri »dimenzije« vremena: prezent — koji je druga dimenzija, a koji će ubrzo postati prva, dakle prošlost čim bude nastupila treća dimenzija, to jest budućnost. Ali *(drugo)* postoji i moralni (povijesni) dokaz za značenje i vrijednost transcendiranja (trenutka i pojedinca, odnosno prezenta i osobnosti): sve su žrtve i herojske (nad-ljudske) geste, nebrojene patnje i smrti, bile u prošlosti očitovanja upravo tog vjerovanja u značenje i vrijednosti te transcendencije prema *zajednici* koja će potrajati, dakle prema *budućnosti* (obitelji, polisa, nacije, organizacije, revolucije, socijalizma itd). Ali žrtve još nisu dokazi — reći će mi. Doista. Samo, možemo li se oteti dojmu i uvjerenju da one nisu bile slučajne, i da su bile uvjetovane pozitivnim načelima i htijenjem?

Zašto naglašavamo baš taj *iznad*? Zato što se u njemu nalazi (što u njemu jest) put koji tražimo prema pojmu *zajedništva* i prema pojmu *trajanja*. Treba, dakle, pronaći i vrednovati upravo fenomene, stvari, djela koja su *iznad* per definitionem, kojih je vrijednost u trajanju i kojih je trajanje zajamčeno njihovom vrijednošću.

To su uvijek plodovi *stvaranja*. — Ne moraju to, *u načelu*, biti umjetnička

djela. U načelu to su djela svake *stvaralačke djelatnosti* unutar zajednice, a niti ne moraju nužno biti namijenjena zajednici. Sve što transcendira pojedinca i njegov trenutak, saobraća s užom ili širom sredinom, i postoji u kraćem ili duljem vremenu. Ako govorimo o značajnijim ili zaista kapitalnim djelima, to su svakako društvena djela, i djelatnosti, i poglavito znanstvena, a posebno umjetnička — sve što je zapravo ostvarenje čovječje ljudskosti, njegove *posebne*, generičke »prirode«. Ta djela traju prema svojoj relevanciji, prema ulozi i svojoj istinitosti (funkcionalnosti), i prema ubrzanju koje povijest u tom trenutku ima. *Društvena* djela (riječi i akcije), i *znanstvena* djela u relaciji s istinom svijeta, prirode i društva, to je sama povijest u svome tijeku. Iza njih ostaju dva sloja nastavka (njihove produljene egzistencije): *efekat* koji traje u povijesti i *sjećanje* u svijesti. Ima li granice među njima? Od čega zavisi relevancija *društvenih* djela? Od efekta u progresu, u *ostvarenju* povijesti, dakle o sudu kasnijeg (recimo »našeg«, današnjeg) vremena. Sud u retrospektivi? — a koje je stajalište bogatije povijesnim iskustvom, dakle relativno mjerodavnije? Srećom, samo odvijanje povijesti provodi suđenje: selekciju povijesnih uspomena; a u tom odvijanju svijest djeluje putem svojih medija: povijesne znanosti, analize dokumenata, »logikom« koja promatra i prosuđuje.

Od čega pak zavisi relevancija (značenje i trajanje) *znanstvenih* djela? Od znanosti same, od kritičke misli, posebne i opće, specijalističke i generičke.

To je produljeno trajanje (u trećoj dimenziji vremena, poslije fenomena) je zajedničko, i *ostvaruje zajedništvo* — utoliko ukoliko je trajno i zaista zajedničko. To sama svijest provodi izbor. Može li ona pogriješiti u selekciji? Bez dvojbe: povijest je puna krivih izbora, zastarjelih, zabluda starih i novih, mitova i vjerovanja, jednom riječju ineracije i entropije koje u svom prožimanju i stvaraju užas egzistencije. Ali ljudska svijest i nada koja u njoj traje *vjeruju* da je taj užas uvijek povijesni, to jest prolazan i privremen, da je inercija sve kraća i manje štetna, a entropija povijesnih energija sve manja. *Vjeruju,* rekli smo, jer to dokazati nije moguće, jer za to nemamo nikakvih apsolutnih (pouzdanih) mjerila. I upravo zbog pomanjkanja tih pouzdanih (izvan-ljudskih) mjerila i kriterija prosudbe povijesnih pojava, dakle već *datih* ostvarenih, neodoljiva je i za život nužna *volja:* stvoriti nešto novo, *nad-povijesno,* čega nema, a što će *trajati,* ostvariti se i *biti* u *činu* (u gesti ili otkriću) koji će trajati u stvarnoj povijesti ili sjećanju; ili u *djelu* koje će samo po sebi *ostati* u vremenu, dakle ne samo duhovno nego i *fizički trajati.*

Nismo li tako stigli do pojma i uloge umjetnosti?

3.

Umjetnost je *po svom određenju* područje trajanja. U tome je njena posebnost i njena prednost upravo za sudbinski problem koji razmatramo. Ona postoji u vremenu i živi kao *doživljaj* koji se uvijek *obnavlja,* u svim dimenzijama vremena: ako je nastala u prvoj, doživljujemo je (i čak proširujemo »Einfüllungom«, u-osjećanjem) u drugoj dimenziji, ili je re-produciramo, a sigurni smo da i Einfüllung i reprodukciju možemo obnoviti u trećoj dimenziji, u budućnosti. Protežne ravnine umjetničkog su djela dakle mnogostruke, a mogućnosti bezbrojnih odnosa i multiplikacije su *neograničene.* Svako vrijeme i svaki pojedinac u tom vremenu odnosi se na *svoj* način prema »znaku« i »značenju«.

Nije potrebno ponavljati poznate stvari: Znanost postoji i djeluje u posljednjem rješenju, relativno najispravnijem, kako obično vjerujemo; tako reći u posljednjim »formulama«, i ima opću vrijednost. Umjetnička djela postoje u svojoj *posebnosti,* i svako djelo ima posebnu i nezamjenljivu vrijednost. Njegova

vrijednost, osim toga, *ne zastaruje.* Ona se mijenja« u odnosu prema novim vremenima, ali ne nestaje. Najčešće i raste u svom kulturnom, ako ne i u doživljajnom značenju.

Pored te osobine neuništivosti, koja je za egzistenciju kulturne sredine, neke civilizacije ili nacionalne kulture od temeljnog značenja, umjetnost je kao stvaranje (i umjetničko djelo kao njegov plod) beskrajno i neiscrpivo polje na kojemu čovječanstvo, napušteno od bogova, usred tjeskobe i mučnine, gradi *novi svijet.* To je umjetni, ali *čovječji svijet,* ne-prirodni. Ako ima oblasti za ulogu demiurga, stvaratelja u pravom smislu riječi, to su upravo umjetničke oblasti. I znanost je, bez dvojbe, stvaralački čin, ali kao odnos, i saznanje datog i dosuđenog. Umjetnost je osim toga, kao *odnos,* prvenstveno stvaranje *novog.* To je, dakle, izrazito ontički čin: odjelotvorenje nečeg čega nije bilo, ostvarenje novog i neviđenog (*I. Focht*). Ako nam racionalnost znanosti također omogućava stvaranje od spoznatog, ali u relacijama unaprijed datog, ona je u slaganju preegzistentnih elemenata. Umjetnost je stvaranje posve novih egzistencija, i utoliko je umjetnost *ukoliko* je nova; naravno, i s drugim, ljudskim relevancijama.

Nije lako, po Marxu navodno, vjerovati da će svaki slobodni (?) rad (svako stvaranje) jednom biti umjetnost i stvarati umjetničko djelo; kako je to *vjerovao* naš nedavno nestali Danko Grlić. A i bolje je ne vjerovati u to, i u slične optimalne iluzije i utopije, koje su nas toliko koštale. Bitno je za naše razmatranje, spoznati i utvrditi, do posljednjeg dubinskog značenja mogućnosti koje nam u ovoj »pustoj zemlji« (a nismo je zacijelo naslijedili od T. S. Eliota) velikodušno i, rekli bismo, neočekivano, pruža upravo umjetničko stvaranje. Ono je, vidjeli smo ne samo *singularno* i *posebno,* što je bitno i važno za njegovo trajno i opće važenje, nego je i *idividualno,* što je s druge strane bitno za oslobođenje osobe i osobnosti, u personalističkom vremenu koje — nadajmo se — nadolazi. Nešto što je bitno individualno i bitno kolektivno — ima li nešto značajnije za traženo zajedništvo, koje samo po sebi, skriva tolike opasnosti?

Nešto što je bitno posebno i bitno opće, dragocjeno je za ovaj novi svijet u pustinji što raste, ovoj asfaltnoj i onoj nuklearnoj. Pa nije li to krucijalni problem današnjice, ovaj odnos posebnog i općeg, »persone ljudske« i zastrašujuće suvremenosti, i to odnos izvan i iznad racionalizacije i sistema, uvijek opasnog i zaleđenog? Sistem odnosa i ponašanja, to je zapravo norma i samo otuđenje koje je u porastu s rastom države-providnosti (i blagostanja) koja sve više preuzima brigu za pojedinca i za obitelj; a uz to *provodi i otuđenje* upravo tom brigom i osiguranjem života i stvara sve jači aparat podsistema i sistema, zarobljuje nas zapravo od rođenja do smrti. *Welfare state* je čahura i stupica — kako je to Edgar Morin lapidarno nazvao pojavu što nas je u industrijskom društvu već čvrsto obuhvatila, a koja će nas u postindustrijskom, ma kakvo inače ono bilo, očito zarobiti još više, ne samo automatikom, nego i informatikom, za život sve neophodnijom. Tom »idealnom« reguliranom svijetu gotovo *apsolutne regulacije i kontrole,* što će osobna čovječja sfera, koliko toliko autonomna još moći suprotstaviti? To su, eto, misli što se sve više nameću upravo dok razmišljamo o zemlji sinova i potomaka. Nije, zacijelo riječ samo o Hrvatskoj, ali ovdje zasada ponajprije o njoj, nego i o ostalim republikama i nacijama u državnoj zajednici unutar koje ona postoji i živi.

Govorimo u skladu s vrlo pesimističkim predviđanjima budne ljudske misli: u neprozirnoj i posve nepoznatoj sutrašnjici i, uopće, u neizvjesnoj budućnosti, u autonomnom vremenu (ne-radnom dijelu dana) koje će, izgleda, biti sve više »oslobođeno« od radnog vremena potrebnog za reprodukciju života. U čemu će se zapravo očitovati čovječje stvaranje i, uopće, *osobno ostvarenje*? Zacijelo, u nebrojeno mnogo aktivnosti, i nije moguće, čak ni za neku mnogo dalju i

»optimalnu« civilizaciju, zamisliti da će umjetnost posve zaokupiti pažnju i interes svih ili većine ljudi. Ali nije li nas umjetnost sa svoje strane također već obuhvatila upravo svojim komunikativnim osobinama, i to s ubrzanjem koje zaprepašćuje: od akustičkih do vizualnih područja, s ogromnim »adherentnim« vrijednostima, spoznajnim i osjećajnim? Od filma i televizije do arhitekture, dizajna i urbanizma, s »klasičnim« vrstama književnosti, slikarstva i kiparstva, glazbe, predstavljanja i plesa, to su sve važnije i u svakidašnjici sve »prisutnije« kulise života bez kojih se više ne može. Kada u povodu Orwellova i Huxleyeva svijeta budućnosti govore s mnogo vjerojatnosti i strahovanja o mračnim danima što dolaze, mnogi pisci i »proroci« (oni su to, htjeli ili ne htjeli) zaboravljaju ovu veliku sferu ostvarenja i obrane: umjetnost s njenim bezgraničnim *efektom saobraćanja* i *kohezije*, i sve uži i svestraniji odnos prema njoj, u aktivnom ili pasivnom smjeru. Ona odavno više nije ni sklonište ni zabava, ni igra, ili nije samo to: nego *život sam* u njegovom plemenitom i višem stvaralapkom očitovanju.

Govorim ne samo o umjetnosti nego o kulturnom životu uopće, o sferi koju je najteže podvrgnuti i ograničiti čak s kojom je najteže manipulirati.

Ali pored tih bitnih kvalifikacija: *izvornost* (uvijek nove pojavnosti i značenja) i *trajnosti* koja je, uza sve promjene u vrijednosti i važenju, u načelu neograničena, umjetnost je uza sve to i sfera dodira i veza, suosjećanja i su-življenja.

Postoje ogromna područja privrede i igre, koja obuhvaćaju mnoge egzistencijalne interese pojedinih naroda, materijalne i emotivne. To su područja *uvjetovanih dodira*, u kojima se interesi odmjeravaju i sukobi rješavaju; ali ona su u svojoj biti antagonistika. U političkom životu — u nas unutar Federacije, a u svijetu unutar mnogih paktova, saveza, sve do Ujedinjenih naroda — pitanja proizvodnje i razmjene rješavaju se silom prilika, dogovorima i sporazumijevanjem, i tako nužno *postaju* sfera zbližavanja i među-zavisnosti. Što je od naše planete učinilo slobodno tržište baš u vezi s nejednakim tehnološkim temeljima, te s raspodjelom izvora energije i sirovina? Uvijek su to sfere *davanja i uzimanja*. Jedva da igdje takva međuzavisnost pokazuje svoje *antagonističko* lice, kao u pitanjima razmjene rada: sami pojmovi obojenih, Gastarbeitera ili »Turaka« govore za sebe. — Nisu li igre također iznuđeni oblici i prilike susreta, i bez dvojbe upoznavanja i drugarstva (prije svega samih takmičara), ali baš one su i oblici nadmetanja, *antagonistički* po svom smislu, po fizičkoj funkciji i emotivnom sadržaju.

Umjetnost i duhovno stvaranje uopće nešto su posve drugo: to su slobodna *ispoljavanja* osobnih i kolektivnih mogućnosti i vrijednosti, ali, što je bitno, ona su u načelu *slobodna* u razmjeni i u svom djelovanju. *Tko uzima, dobiva; tko ne uzima, gubi.* Bez dvojbe: i kulturne vrijednosti mogu i te kako biti mediji manipulacije i sredstava pritiska, asimilacije i denacionalizacije; ali ona to mogu biti *egzogenim pobudama*, političkom voljom i namjerom. U normalnim prilikama slobodnih odnosa umjetnička i književna djela su *čiste egzistencije*, kojih je vrijednost u njima samima. Ona te odnose možda ne mogu same po sebi u širokim, političkim razmjerima stvoriti, ali mogu u njima djelotvorno sudjelovati. Ona očituju i dokazuju opravdanje i smisao postojanja zajednica koje ih stvaraju, zrače snagom povijesne istine, i sama po sebi su povijesne činjenice. Možda se mogu egzogenim snagama neko vrijeme potisnuti, sakriti i »zaboraviti«, ali *uništiti* se ne mogu. Ona prolaze kroz prostore i vremena, svladavaju otpore i granice, povijesno naslijeđene i namjerno uspostavljene.

Njihovo je postojanje po određenju konstitutivno i graditeljsko: umjetnička su djela *mediji* saobraćanja i prožimanja, putovi i modaliteti odnošenja i sporazumijevanja između pojedinca i zajednice, individualne svijesti i kolektivne (nacionalne i civilizacijske); *ona konstituiraju cjeline i osjećaj pripadnosti cjelinama*. Ona su uspomene koje traju i doživljaji zajedništva koji se uvijek nanovo obnavljaju. Umjetničke sfere bez dvojbe ne iscrpljuju osjećaj pripadnosti; tu su još zemljopisne i povijesne datosti i jezik kao primarni medij saobraćanja, pa zemlja i tradicija; ali umjetnički su mediji sami po sebi neograničena medijalna polja su-osjećanja i su-življenja: vizualna, verbalna, akustična — jednom riječi: »poetska«. Ona su doživljajno ostvarenje života u prostornim i vremenskim relacijama kulturnih, etničkih i zemljopisnih cjelina.

One su, pored toga, konstitutivne *i u smislu dodira* između pojedinih cjelina. Što nas može povezati, duhovno i moralno, s narodima u susjedstvu i u kontinentalnim prostorima? Što nas može zbližit unutar Federacije unutar koje i mi živimo: Hrvati, Srbi, Slovenci i svi ostali, i narodi (i narodnosti) unutar pojedinih republika, ako ne upravo umjetnost i doživljaj sve brojnijih umjetničkih djela, i to bez nametanja i bez presizanja. I zatim: *bez egzogene i namjerne identifikacije*, što može samo stvoriti otpor i odbijanje. Zato sloboda i slobodno političko saobraćanje i jesu preduvjeti svakog pravog i djelotvornog kulturnog prihvaćanja. U protivnom, upravo će stvaralačka kulturna sfera postati neosvojivo polje autonomnog života i otpora. Što su Slowacki, Mickiewicz, Sienkiewicz i Chopin značili za održanje poljskog naroda u vrijeme podjela i tuđinske vlasti? U kojoj je mjeri narodna pjesma u Hrvatskoj, u Srbiji i Crnoj Gori (itd) sudjelovala održanju narodnog dostojanstva i svijesti? Koliko je poezija u Hrvatskoj, od Kačića, Grabovca i Brezovačkog do A. G. Matoša i Vladimira Nazora, učinila za konstituiranje nacionalne samosvijesti i otpora »Bachovim husarima« svake vrste, autonomaštvu i košutovskom liberalizmu, najopasnijem baš u njegovim jasnim namjerama asimilacije?

Očuvati svoje kulturne vrijednosti od svake zloupotrebe, i svake zle namjere prema »drugome«, znači poštovati, prije svega, njih i sebe; a zatim, onog drugog i drugačijeg, ma koliko razlike bile velike ili male; osim toga, to je jedini način njihovog stvarnog autonomnog postojanja kao duhovnih medija saobraćanja i djelovanja, s inherentnim izvornim zračenjem, koje tek tako dobiva svoj pravi sjaj.

Grgo Gamulin

Još jednom: Zašto Ivan Marko Lukačić?

Odgovarajući na moje primjedbe, iznesene u bilješci *»Zašto Ivan Marko Lukačić«*, urednik zbornika »Lukačić« fra Ljudevit Anton Maračić u svom odgovoru *»Zašto baš Ivan Marko Lukačić?«* ne objašnjava kojim je pravom *stručni* urednik (a taj nije Maračić) suradnicima neovlašteno »nadopunjavao« skladateljevo ime, nego najprije ističe kako ne stoji moja tvrdnja, da je Lukačić »već gotovo četiri stoljeća samo van Lukačić«, jer da je on poslije smrti »uronuo u zaborav«, te da je ponovno »otkriven« tek prije nešto više od pedeset godina, pa da se može govoriti o *»'tradiciji' dugoj najviše pedeset godina«*. Zatim iznosi, da su povjesnici Hrvatske provincije franjevaca-konventualaca već ranije *»upozorili na potrebu da se njegovo ime piše prošireno (uz redovničko ime Ivan i krsno Marko), da se izbjegne mogućnost zabune s drugim fra Iva-*

nom Lukačićem, njegovim suvremenikom, čak i nećakom, koji je umro godinu dana nakon našeg glazbenika. Za ovoga se upotrebljava punije ime: fra Ivan Mate Lukačić.«

U vezi s odgovorom fra Ljudevita Antona Maračića, (koji je, usput budi rečeno, u »Veritasu« samo fra Ljudevit Maračić, pa bi jednoga dana moglo biti problema i s njegovim identitetom) smatram potrebnim dodati (i time s moje strane završiti raspru oko načina pisanja Lukačićeva imena) slijedeće:

1. Nije točno da je »tradicija« pisanja samo redovničkog imena našeg skladatelja duga »najviše pedesetak godina«. Iako je »brzo (poslije smrti) uronuo u zaborav«, Lukačić je kao skladatelj »otkriven« već u prošlom stoljeću, kad ga pod njegovim redovničkim imenom nalazimo zabilježena u djelu F. J. Fetisa *»Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique«*, čije je II. izdanje izašlo u Parizu 1860—1865, kao i u *»Bibliographie der Musik-Sammelwerke des XVI—XVII Jahrhunderts«* R. Eitnera, objavljenoj 1877. U nas ga kao fra Ivana Lukačića prvi spominje Niko Kalogjera godine 1924.

2. Bez obzira na njegova redovničkog imenjaka, suvremenika i nećaka, ne vidim opravdanog razloga da se skladatelju Lukačiću »proširuje« ime, a pogotovo kad je to »proširenje« već primijenjeno na njegova nećaka, pa tako ne može doći do bilo kakve zabune. Konačno, samo je jedan Ivan Lukačić, *skladatelj*, pa stoga neka i dalje ostane *samo* Ivan Lukačić.

Ivan Bošković

Duhovne skladbe Jakova Gotovca — post scriptum

Nakon što sam uredništvu »Sv. Cecilije« predao članak *»Duhovne skladbe Jakova Gotovca«*, krajem listopada 1987. izašao je iz tiska 5. broj XX. godišta »Marulića«, u kojem je na str. 560—569. objavljen istoimeni članak *dr. don Miha Demovića*, ali, dakako, drukčije koncipiran; dok ja toj temi pristupam faktografski, dr. Demović analizira sačuvane duhovne skladbe Jakova Gotovca, pa se tako ti članci, iako nastali neovisno jedan od drugoga, nadopunjuju i zaokružuju prikaz Gotovčeva stvaralaštva na području duhovne glazbe. Čitatelj obaju članaka uočit će, međutim, i neke (ne baš nebitne) nepodudarnosti i te upravo u vezi s iznesenim činjenicama o broju i godinama skladanja Gotovčevih duhovnih skladbi, kao i s nekim drugim podacima. Dok ja govorim, pozivajući se na Gotovca, o *pet* (5) offertorija, Demović u ruci ima skladateljev autograf s natpisom *3 (tres) Offertoria für Männerchor;* 1. *Benedictus sit Deus Pater,* 2. *Ave Maria,* 3. *Terra tremuit,* pa se moramo upitati: Je li Gotovac zaista skladao samo tri offertorija? Zar je moguće da je dva puta pogriješio, kad je tvrdio da ih je napisao pet (prvi put u razgovoru sa mnom u siječnju 1966, drugi put u pismu od 21. studenoga 1975)? To će pitanje, barem zasad, jamačno ostati bez odgovora. Jer, pretpostavljam da je dr. Demović rukopis triju offertorija našao u glazbenom arhivu zagrebačke stolne cekve, dakle tamo gdje ih je i po Gotovčevu mišljenju trebalo tražiti. Jedno je, međutim, sigurno: »Terra tremuit« nije umnožen na ciklostilu u korizmi 1966, jer je jedan primjerak tog »izdanja« Gotovac meni dao već polovicom siječnja 1966, a niti je regens chori zagrebačke stolice *Albe Vidaković*, sve da je i htio, mogao u korizmi 1966. otkriti pjevačima tko se krije iza pseudonima Jaçobus Delmata, jer je već dvije godine bio — mrtav (umro je 1964). Dalje, skladbe nisu »nastale oko godine 1965«, nego znatno prije. *Dr. Petar Zdravko Blajić* izjavio je piscu ovih redaka da je kao bogoslov »Terra tremuit« pjevao u zagrebačkoj stolnici na Uskrs 1959, što se poklapa s Gotovčevom izjavom, da se ne sjeća točno godine postanka tih skladbi, ali da bi to mogla biti 1959. *Vel. Josip Korpar* pak tvrdi da se »Terra tremuit« (Gotovčev, naravno) izvodio i prije 1959, negdje između godine 1953. i 1958, kad je on pjevao u zboru zagrebačke stolne crkve. Zatim, ne stoji tvrdnja dr. Demovića kako nije sigurno da je spomenute skladbe »naručio« Albe Vidaković, jer to potvrđuje sam Gotovac, a niti je točno da je »kasnije Gotovac revidirao« Vidakovićavu (?) orguljsku pratnju.

Što se tiče »Ave Marije« iz godine 1913, ne može se prihvatiti Demovićeva tvrdnja da se radi o Gotovčevu skladateljskom prvijencu, jer je godinu dana prije (1912) nastala njegova koračnica za tamburaški orkestar »Petar Svačić«, a nije točan ni podatak da je skladba »Djevojka i mjesec« općenito prihvaćena kao 1. Gotovčev opus, jer tu oznaku nose njegova »Dva scherza« iz godine 1916.

Šteta je što su se Demoviću potkrale navedene (i još neke nespomenute) greške. Međutim, one nisu toliko bitne za osnovnu namjenu njegova članka, a to je analiza i vrednovanje sačuvanih duhovnih skladbi Jakova Gotovca. Zahvaljujući njegovu istraživanju, sada znamo za *pet* sačuvanih Gotovčevih duhovnih skladbi, a ne samo za tri, kake sam ja mislio. Njegovoj analizi nemam što prigovoriti, ali ne mogu prihvatiti Demovićev zaključak o razlozima koji su Gotovca poticali na skladanje duhovnih djela, jer ga opovrgava i sam skladatelj i podaci što sam ih iznio u svom članku.

Ivan Bošković

Hrabrost i strah

»Marulić« br. 1/88 objavljuje članak prof. Svevlada Slamniga koji započinje rečenicom: »Od svih vrlina koje kršćanskom vjerniku trebaju, da bi kao takav opstao u dekristijaniziranoj sredini, najvažnija je hrabrost«. Ova misao, toliko aktualna za ljude našeg doba koji su opsjednuti »ukorijenjenim« strahom, ponukala me da se oglasim u svezi »prijedloga« prof. Svevlada Slamniga, gdje se spominje i moje ime.

Odmah naglašavam, da se u potpunosti slažem s prof. Svevladom Slamnigom da »nije dostojno Kristovih svjedoka« bojati se javno stati punim imenom i prezimenom iza vlastite riječi i ideje. Onaj tko nema toliko hrabrosti potpisivati svoje ideje vlastitim imenom, ne treba ih javno ni obznanjivati, jer naše doba ne oskudijeva u velikim idejama, nego u velikim i hrabrim ljudima koji bi te ideje javno zastupali i u život ih sprovodili. Što se pak tiče zamjerke Smiljane Rendić (»Marulić« br. 6/87), da se nisam »oglasio« glede »prijedloga« Svevlada Slamniga, izjavljujem da sam taj »prijedlog« shvatio kao ironiziranje općeg kukavičluka koji je glavna oznaka ljudi našeg doba.

A sada malo o hrabrosti koju traži prof. Svevlad Slamnig i strahu koji opravdava Smiljana Rendić, kad piše: »U specifičnim situacijama — bilo pod akutnim progonstvima, bilo u stanjima duboko ukorijenjena straha od raznih oblika progonstva — Crkva nikad nije baš tjerala vjernike da se izlažu aktualnoj ili mogućoj opasnosti«. Podsjetio bih Smiljanu Rendić na prastaru

mudrost: »His maximum est periculum qui maxime timent« — najveća je opasnost za one koji se najviše boje. Ovome bismo mogli još dodati riječi našeg velikog etičara pok. profesora Miljenka Vidovića koji kaže: »Strah je tamničar ljudske duše. Gdje je strah, nema sreće, jer strah poništava sile života i zatrpava sve izvore nade« (»STRAH« — predavanje održano u Narodnom pozorištu, u Sarajevu, 21. septembra 1930). Ako ovo sve imamo u vidu, zašto onda Smiljana Rendić, koju inače vrlo cijenim i poštujem zbog njezinih hrabrih istupa u javnosti, sada odjednom opravdava strah, tog najvećeg grobara čovjekove sreće?

Stipe Vuković

Antologija koja to jest i nije

(Neven Jurica i Božidar Petrač: »U sjeni transcendencije«, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987)

Antologiju je najlakše i najteže napraviti — najlakše zato što uzmeš malo ovog, malo onog pjesnika i što imaš uvijek opravdanje za olako i nasumce obavljen posao, a najteže zato što je nemoguće zadovoljiti sve moguće ukuse i stavove.

Lako je ići od velikog do velikog imena i uzimati njihove pjesme (nije to loše), ali pored izvikanih velikih imena, postoje takozvani »mali«, slabo poznati i drugačije profilirani pjesnici koji imaju vrijednih pjesama i koji bi trebali ući u antologiju.

Ni najmaštovitija antologija ne može izbjeći sve prigovore, jednostavno zato što se radi o antologiji jednog autora (ili grupe autora) — i što svi čitaoci nisu autori antologije koju čitaju. Različiti estetski kriteriji, ukusi, pogledi na život itd., mogu uvjetovati različite izbore pjesama. U antologiju autori unose i sebe, a ne samo pjesnike i njihove pjesme.

Kod svake antologije postavlja se pitanje: je li to zbirka, izbor, najboljih pjesama, bez obzira da li su svi pjesnici zastupljeni, ili je to zbirka u kojoj su zastupljeni svi pjesnici s ponekom pjesmom, bez obzira da li su pjesme svih autora iznad određene granice u smislu kvaliteta.

Tematski opredijeljena antologija sadrži tematski obojene pjesme, pri čemu tematska opredijeljenost ne smije biti u suprotnosti s poetskim kvalitetom.

* * *

Sve unesene pjesme mogu se (više ili manje) čitati i interpretirati i kao dobre pjesme, i kao potvrda zamišljene koncepcije. Ali, ne mogu opravdati pukotine koje postoje. Šteta! Ono što je u antologiji, prihvatljivo je, a nije prihvatljivo izostavljanje pjesama koje su trebale ući u ovu i ovakvu antologiju. Ova knjiga je dobra po onome što je u njoj, a nije dobra po onome čega u njoj nema, a što je trebalo biti. No, ipak, ova antologija donosi osvježenje i koncepcijske preobražaje u hrvatskom pjesništvu antologijskih opredjeljenja. Tu činjenicu ne mogu potamniti ni izostavljene pjesme, kao ni one koje je trebalo izostaviti.

Osnovno je pitanje: da li neke pjesme trebaju biti u toj antologiji zato

što ne odražavaju transcendentalnu kršćansku duhovnost i što postoje (po nekima) kao psovački napadi upravo na tu duhovnost. U okviru uskog i jednosmjerno usmjerenog idejnog gledanja, moglo bi se reći da ne spadaju, ali pod širim i sveobuhvatnijim kutem gledanja, spadaju, jer su nastale u sjeni razmišljanja o osnovnim pitanjima života i vjerovanja.

Unošenje »blasfemičnih« tekstova nije nedostatak antologije nego prednost jer pokazuje pluralističku kršćansku snagu koja može gledati i zablude. Ni one vjernike, koji nisu dovoljno zreli, neće zbuniti ti blasfemični i protuopredjeljeni tekstovi, jer će im pokazati da o konačnim pitanjima, u vezi sa Smislom i podrijetlom života, razmišljaju i oni koji ne prihvaćaju kršćanski odgovor.

Hrvatsko pjesništvo u ovom stoljeću uvjerilo nas je mnoštvom primjera da ne valja njegovati iluziju kako se na pitanja o smislu ljudske egzistencije i o pouzdanju u život ne odgovara uvijek potvrdno, jer postoje nihilističke pozicije, pesimizam, skepticizam i razna ideološko-filozofska opredjeljenja. Napokon, duhovno nije »istobitno s religioznim i vjerskim«.

Najvažnije obilježje ove knjige jest u tome što je ona izbjegla podjelu hrvatskog pjesništva »u dvije matice: religiozno i nereligiozno, odnosno uže katoličko i nekatoličko pjesništvo«.

* * *

Antologije su javni izlozi individualnih opredjeljenja. O njima se može reći i ovo i ono, uglavnom sve što opravdava kut gledanja po kojimu su u pravu i sastavljači, i čitaoci. Njima se ne može ništa prigovoriti i sve se može prigovoriti — u ime vlastitih estetskih kriterija. Ipak, pored individualnog pristupa pri izboru pjesnika i pjesama, postoje i objektivni pristupi o kojima dobar ukus i težnja za univerzalnošću mora voditi računa i u najtežim prilikama.

* * *

Glavne pukotine ove antologije su izostavljeni pjesnici: Ivo Balentović, Jakov Kopilović, Vladimir Rem, Stanko Dominić, Ante Sekulić, Branko Klarić, Izidor Poljak, Vlado Vlaisavljević, Pavao Despot, Mijo Babić, Antun Šimunić, Josip Lončar, Ivo Sokač, Tomislav Dorotić i još poneki pjesnik. Ukus i estetski kriteriji ne mogu biti isprika. Prije će biti da se radi ili o neznanju ili o površnom pristupu. Primjera radi navodim Balentovićeve pjesme: »Što će ostati od moga zapisa«, »Traženje« i »Godine idu«, ili Kopilovićeve pjesme: »Ne zaboravi«, »Kada pijem« i »Razgovor stvari«.

Nema Zdravka Brajkovića, Jakše Ercegovića, Dražena Panjkote i Dragutina Kolara, talentiranih ali izgubljenih pjesnika u tragičnim vihorima rata, a bez kojih je nemoguće, osim neznalački ili drugačije, proći kroz vrijeme.

U antologiji su dva Pavlovića (Boro i Vladimir), a nema trećeg (Pero — knjiga pjesama »Plavi svirač«).

Neki pjesnici su dobili previše mjesta, a neki nisu dobili ništa. Ne znam, nije valjda i u toj knjizi bila ispružena izopćenička ruka.

Po onome što je u knjizi, to je antologija, a po onome što nije, to nije antologija.

Na kraju, i pored ozbiljnih pukotina, antologija »U sjeni transcendencije« je vrijedna, hrabra i monumentalna građevina, ne samo u poetskom pogledu.

Jakov Ivaštinović

DVIJE RAZNORODNE PREDSTAVE

Odavno već na zagrebačkim »daskama koje znače život« nije bilo uprizorenja teksta tako intenzivne topline, suosjećanja s nevoljom i patnjom »malog čovjeka« i čovjeka uopće, ganutljive, tihe, nenametljive dobrote i suptilne liričnosti kao što je RETRO suvremena ruskog pisca *Aleksandra Galina*, izveden nedavno u *Dramskom kazalištu »Gavella«*. Taj sada već četrdesetogodišnji književnik pokazao se, osim toga, vrsnim slikarem široke ruske slavenske duše i po tome svojevrsnim nasljednikom velikih imena klasične ruske literature.

Predstavu je režirao mladi *Krešimir Dolenčić*, posvjedočivši da mu ne »leže« samo veseli, zabavni komadi na rubu lakrdije i moderna persiflaža nego da umije presti i paučinaste niti. Vještim pak korištenjem komičnih elemenata »predloška« ni načas nije dozvolio da predstava »potone« u jeftinu sentimentalnost. Znalački odabrana glumačka ekipa uvelike mu je olakšala rad.

Emil Glad u glavnoj ulozi umirovljenog krovopokrivača, udovca Nikolaja Mihailoviča Čmutina, kojega kći uzima k sebi u Moskvu, a zet ga se nastoji što prije riješiti, dubokim je poniranjem u psihu toga lika i nepogrešivom uvjerljivošću dočarao i starčevo nesnalaženje u gospodskoj kući, i osjećaj suvišnosti, i čežnju za tihim mirom provincijskog života, i tvrdokornu upornost u obrani »svoga svijeta«, i velik preokret kad se — uvjeren u dobrotu namijenjenih mu udavača — odlučuje povesti sve tri sa sobom na selo. S kakvim smo užitkom i razgaljenošću slušali Čmutinov razgovor s golubom koji mu dolijeće na prozor i s neprisutnim pokojnim prijateljem te gledali topljenje Čmutinove odbojnosti prema Rosi Aleksandrovnoj! Zet Leonid sušta je suprotnost tastu: materijalist, bezdušnik, lukavac, licemjer i lažac. Sve je to u briljantnoj interpretaciji *Borisa Miholjevića* došlo do puna izražaja. Ironičan i prijetvoran Leonidov smiješak ostaje zaista nezaboravan. *Ljubica Jović* kao Nikolajeva kći i Leonidova supruga istinski se lomila između ljubavi prema ocu i »dužnosti« prema mužu, uobličivši ujedno potpunom vjernošću ambicioznu i nervoznu, mladu i privlačnu ženu. Tri zrele osamljene »gracije«-udavače po slikovitu će se prikazu također pamtiti. Narogušenu dobrotu bolničarke i četverostruke udovice Nine Ivanovne Voronkove dosljednom je sigurnošću ocrtala *Vjera Žagar-Nardelli*, nenametljivost čistačice Dijane Vladimirovne Barbanove (koja je nedavno »preuzela« gimnaziju) izrazitom je osjećajnošću obilježila *Ljiljana Gener* a brbljavu površnost bivše balerine Rose Aleksandrovne Pesočinskaje iskonskom srdačnošću, zvonkim smijehom i čamotnom tugom negativnog je predznaka lišila *Zdenka Heršak*.

Scenografija *Dinke Jeričević* potpuno je korespondirala s tekstom; radosno smo, uz to, »pasli oči« na antiknom namještaju i slikama u stanu kolekcionara i posrednika u kupoprodaji antikvitetâ. Slike je izradila *Višnja Tamhina*. Izvrsni kostimi napravljeni su po zamisli *Jasne Novak*. Popratnu glazbu (u završnici ponešto prekričavu) skladao je *Ante Mažuran*, redatelju je asistirao *Željko Garbajs*, lektorski je posao savjesno obavila *Đurđa Škavić*, djelo je uspješno preveo *Anatolij Kudrjavcev*.

Glasovit roman bivšeg jakobinca a kasnije Napoleonova generala *Pierrea-Ambroisea-Françoisa Choderlosa de Laclosa* OPASNE VEZE slika je »galantnog stoljeća« i plemićkih francuskih dorevolucionarnih krugova. Slika bez retuša, mračna i sablazna. Brojne opise grijeha u svom djelu autor opravdava (u pismu gospođi Ricoběne) ovim riječima: »Htio sam objelodaniti tolike užase i strahote samo zato da svijet sačuvam od njih. Treba slikati poroke sa svim ljupkostima koje ih često krase. Taj opasni i zavodljivi ukras ni jednog časa ne smije oslabiti utisak koji porok uvijek treba da izaziva. Cilj mi je bio pobuditi opći gnjev i opće gnušanje protiv poroka, razvrata i zlobe. Htio sam učiniti uslugu poštenim ženama, žigošući one koje ih sramote i unesrećuju.« Treba li, dakle, pisati po Laclosovu receptu? Ili je bolje da pisci idealiziraju, prikazuju svijet i ljude isključivo u ružičastom svjetlu te prešućuju mračnu stranu čovjekove naravi? Postoji, dakako, i »zlatna sredina«, no dilema o kojoj je riječ, prisutna oduvijek, ostat će, naravno, zauvijek. Bitno je, međutim, ovo: da osuda zla — unatoč njegovu podrobnom prikazu i uza sve razumijevanje i praštanje (»mrziti grijeh, a ljubiti grešnika«) — bude jasno vidljiva. Laclosovi su pokvarenjaci na kraju kažnjeni: de Valmont pogiba (u dvoboju) a markiza de Merteuil biva unakažena boginjama. Madame Rosemonde pak, saznavši za njihovu sudbinu, spominje nedokučive putove Providnosti...

Engleski dramatik mlađe generacije *Christopher Hampton* vrlo je okretno i inteligentno dramatizirao ovaj Laclosov roman. Na pozornicu *Teatra ITD* tu je dramatizaciju superiorno i dostojno svoga ugleda postavio *Božidar Violić*. Sve je bilo na svom mjestu, uigrano, blistavo, teatarski nepogrešivo, efektno i suvislo. Radnja se odvija čas u jednoj, a čas u drugoj kući, sad u ovom, sad opet u onom salonu. Toj scenskoj teškoći Violić je domišljato doskočio: majordom duhovito sročenim tekstom »prenosi« zbivanje s mjesta na mjesto — a dekor ostaje isti za cijelu predstavu. Čudim se jedino da i taj vrstan redatelj podliježe ludoj (s oproštenjem) i neukusnoj modi »zornih« predočenja spolnog akta.

Glumilo se u velikom stilu. *Kruno Šarić*, gotovo neprestano na sceni, tako se potpuno uživio u zavodničke podvige vicomtea de Valmonta, u njegovu ugladenu bezdušnost, okorjelu raskalašenost, u šarmiranje i slamanje ženskih srdaca da nam se činilo da svemu tome prisustvujemo u zbilji. Jednako uvjerljivim učinio je i predsmrtno kajanje de Valmontovo i njegovo priznanje da je gospođu de Tourvel ipak — volio. Antologijska kreacija. Opaku okrutnicu, nezasitnu razvratnicu i lukavu spletkaricu markizu de Merteuil (ženski pandan don Juanu — kako je dobro primijetio Violić) punim je angažmanom, suvereno i žarkim bojama oslikala prerijetko viđena odlična *Dubravka Miletić*. Žrtvu markizine mržnje i osvete, čestitu, dragu i plemenitu gospođu de Tourvel, *Asja Potočnjak* zadahnula je dirljivom, suptilnom, poetičnom milinom; rađanje njezine ljubavi prema markizu, borbu sa samom sobom, pad, predanje i očaj razočaranja prikazala je upravo magistralno. *Nataša Maričić* kao brižna majka, dostojanstvena madame de Volanges, lijepom je pojavom i sigurnim nastupom djelovala uistinu čarobno a mlada *Barbara Rocco* simpatičnom je neposrednošću nastojala dočarati naivnost i lakovjernost neiskusnog djevojčeta. Iskusna *Eta Bortolazzi* znala je staroj tetki gospođi de Rosemonde dati potrebnu dozu grandezze i životne mudrosti. *Dubravka Ostojić* (u manjoj ulozi kurtizane) uspješno je obavila svoj zadatak. Isto tako i *Rene Medvešek* kao chevalier Danceny, uhvaćen u mreže ženske prevrtljivosti, proračunatosti i pohote. *Darko Janeš* (markizov sluga i pouzdanik) odlikovao se sigurnošću i lijepom dikcijom. I na kraju *Željko Mavrović*, koji je igrao majordoma. Izveo je pravi podvig i čaroliju: tako reći ni iz čega stvorio je lik neodoljivo šarmantan, decentan i ujedno protkan suzdržanom, finom komikom.

Jednostavna, prikladna i ukusna scena *Drage (Čarlija) Turine*, izvan-

redni, raskošni kostimi *Diane Kosec-Bourek*, majstorske maske i vlasulje *Fadila Hanušića* i glazba (po Couperinovu motivu) *Igora Savina* od znatnog su udjela u uspjehu ove nesvakidašnje predstave. Redatelju je asistirao *Damir Mađarić*, mačevanje uvježbao je *Vili Matula* a neprijeporna je priznanja vrijedan i umješan prevoditelj *Nikica Petrak*. Ne valja zaboraviti ni sudjelovanje prokušanih majstora tona i svjetla *Branka Vodeničara* i *Livija Marečića* kao ni mimoići zasluge direktora Teatra ITD *Slobodana Šembere* i dramaturga *Mire Gavrana*.

Mirko Petravić

POVIJEST HRVATSKOG NUMIZMATIČKOG DRUŠTVA

U vrijeme Austro-Ugarske Monarhije u Hrvatskoj je bio ne mali broj ljudi koji su se bavili numizmatikom. Oni su bili ili članovi Austrijskog numizmatičkog društva ili Mađarskog numizmatičkog društva, dok su se neki učlanili u Hrvatsko arheološko društvo u Zagrebu.

Stvaranjem države Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. g. veze s Bečom i Peštom su prekinute.

1921. g. iz Trsta se vratio u Zagreb Benko Horvat, veliki sakupljač antiknog novca, koji je u Arheološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu počeo okupljati numizmatičare.

21. 12. 1928. sazvana je osnivačka skupština Numizmatičkog društva, na kojoj je izabrana uprava. Budući da je to bilo prvo numizmatičko društvo u Jugoslaviji, u nj su pristupili ne samo numizmatičari iz Hrvatske već i iz Srbije i Slovenije. Među prvim članovima bili su poznati numizmatički znanstvenici Truhelka, Rešetar, Celestin, Moffiller, Petrović, Rengjeo i drugi.

Rad Društva se odvijao na dva kolosijeka: znanstveni (stručni) i sakupljački (kolekcionarski). Razumljivo da je ovih drugih, tj. sakupljača, bilo znatno više od znanstvenika i stručnjaka.

1933. g. pokrenuta je izdavačka djelatnost Društva, te je izašao prvi broj reprezentativne numizmatičke revije »Numizmatika«, koji je svojim sadržajem i opremom iznenadio mnoge numizmatičare u zemlji i svijetu. Među počasne i dopisne članove Numizmatičkog društva izabrani su: H. Mattingly, F. Stefan, T. Gerasimov, A. Blanchet, G. Pill, A. Löhr, G. Mac Donald, C. Moisil, K. Regling, A. Alföldi i G. Probszt.

Izdavanje »Numizmatike« se uskoro pokazalo kao nemoguće radi nedostatka financijskih sredstava, pa je 1939. g. I. Rengjeo pokrenuo izdavanje časopisa manjeg formata »Numizmatičke vijesti«, koji do danas izlazi, izuzev ratnih godina kada je praktički prestala djelatnost Društva.

Prije II. svjetskog rata još je izašla »Numizmatika« II—IV. Taj časopis je postao u neku ruku jubilarni, jer izlazi jednom u deset godina. Poslije rata je izašao broj V. i VI. »Numizmatike«.

1963. g. G. Krasnov pokreće izdavanje popularnog numiz. školskog časopisa za širu numizmatičku publiku »Bilten — Obol« koji i danas izlazi jednom godišnje.

Djelatnost HND nije se ograničavala na izdavanje časopisa i redovite tjedne sastanke numizmatičara u prostorijama Društva. Društvo je organiziralo nekoliko veoma uspješnih medaljerskih izložbi od kojih su neke obišle sve već gradove Hrvatske, a neke i Ljubljanu u Sloveniji. Tako je priređena reprezentativna izložba »Medalja u Hrvatskoj« 1964. g. o kojoj je na veliko pisala štampa, jer je bila ustvari prva izložba hrvatskih medalja od XV. stoljeća do danas.

1969. g. priređena je nova izložba pod nazivom »Suvremena medalja u Hrvatskoj« na kojoj je sudjelovalo 39 medaljera.

1972. g. priređena je izložba medalja »Stoviček — Janeš«, na kojoj je prikazana klasična realistična medalja

Vladimira Stovičeka i moderan pristup medalji Želimira Janeša. Također je organizirana izložba »Numizmatika u evropskim muzejima«. Pored ovih 1978. g. priređena je izložba »Numizmatička literatura i novčanice«.

HND je u zajednici s Muzejskim dokumentacionim centrom u Zagrebu priredilo 1965. g. I. numizmatički simpozij, na kojem su sudjelovali i numizmatičari iz Srbije i Slovenije sa svojim referatima. 1968. g. priređena je izložba novčanica, bizantskog novca i odlikovanja. II. numizmatički simpozij održan je 1968. uz sudjelovanje numizmatičara iz Čehoslovačke.

U većim gradovima u Hrvatskoj, radi boljeg povezivanja i suradnje numizmatičara, osnovane su podružnice koje su održavale svoje sastanke i priređivale izložbe.

Značajno je da se u Društvu povremeno drže stručna predavanja. Organiziraju se putovanja u druge gradove u zemlji i svijetu na numizmatičke izložbe, npr. FIDEM-a u Budimpešti.

Suradnja je s muzejima u zemlji na visokom nivou. Društvo povremeno organizira audicije numizmatičkog materijala, a dva puta godišnje održava međunarodne susrete numizmatičara u Zagrebu gdje numizmatičari dolaze do željenih eksponata.

Naše Društvo je dalo veliki doprinos svojom akcijom da se iz trezora Nar. banke Jugoslavije u Zagrebu, gdje je bila pohranjena, izvadi najveća numizmatička zbirka u Jugoslaviji i vrati u Arheološki muzej, u čemu je i uspjelo tako da je danas zbirka s modernim postavom dijela materijala pristupačna javnosti.

Na inicijativu našeg Društva 1971. g. najveća zbirka hrvatskih medalja zvana »Zbirka Mandl« po vlasniku, nakon njegove smrti otkupljena je i predana Modernoj galeriji u Zagrebu, te također na inicijativu HND najveća jugoslavenska zbirka odlikovanja »Zbirka Malinar«, poslije njegove smrti bit će predana i izložena u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, o čemu postoji pismeni ugovor.

Radi stručnog rada u HND osnovane su sekcije za nacionalnu i antiknu numizmatiku te sekcija medaljista čime je uspostavljena suradnja s Jug. akademijom znanosti i umjetnosti i okupljen veći broj uglednih umjetnika.

HND organizira prigodnu izradu medalja, plaketa i žetona, kao npr. u povodu 400. godišnjice seljačke bune u Hrvatskoj.

Ukratko, djelatnost Društva obuhvaća proučavanje i sakupljanje kovanog novca od antike do danas, papirnih novčanica, bonova, medalja i plaketa, odlikovanja i žetona.

Suradnja HND s državnim organima kulture i znanosti vrlo je uspješna, od Republičkog komiteta za kulturu, Republičkog komiteta za znanost do gradskih organa kulture. Ta suradnja nam omogućuje uspješno zatvaranje financijske konstrukcije i time stvara materijalnu podlogu Društva.

Na kraju mogu reći da je suradnja s numizmatičkim društvima u Jugoslaviji dobra, a tako i s nekim numizmatičkim društvima, institucijama i centrima u inozemstvu s kojima izmjenjujemo stručne časopise.

1978. g., u povodu 50. godišnjice postojanja i rada HND, ono je odlikovano od Predsjednika Republike Jugoslavije ordenom zasluge za narod, što je prvo odlikovanje te vrste dodijeljeno jednom numizmatičkom društvu. 1988. g. naše Društvo namjerava proslaviti 60. godišnjicu rada i tom prilikom ima u programu, pored ostalog, izdavanje reprezentativne »Numizmatike« VII. i organizaciju izložbe hrvatskih medalja.

Gjuro Krasnov

JOKO KNEŽEVIĆ — UMJETNIK BOGATOG ŽIVOTNOG ISKUSTVA

U Splitu je u 81. godini života, 17. siječnja, preminuo slikar i kipar Joko Knežević. Rodio se je 1907. u Rogoznici kod Omiša. Završio je akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu. Za vrijeme prošlog rata grafički je opremao partizanske listove. Nakon rata bavio se i scenografskim i pedagoškim radom u Splitu. Od slikarskih tehnika najčešće je u ulju slikao pejsaže, mrtvu prirodu i portrete, te figuralne kompozicije u freski, mozaiku i tapiseriji: skulpture, uglavnom portrete, radio je u kamenu, drvu i bronci.

Knežević je rođen u mjestu kršćanske tradicije ali u obitelji, moglo bi se reći, lijevo orijentiranoj. Iako iz takove obitelji, bio je više godina sjemeništarac splitske biskupije. U obiteljskom ozračju lijeve orijentiranosti, i sve što ide uz to, Knežević je rastao i čitav život proživio. U svom osobnom životu rado se susretao i prijateljevao s mnogim svećenicima, osobito Poljičanima; s njima je i surađivao u različitim akcijama za dobrobit Poljica. Prihvaćao je marksistički svjetonazor, ali s obzirom na vjeru više smo ga doživljavali kao svojevrsnog agnostika nego ateista; s Bogom se više hrvao nego što ga je nijekao. U razgovorima na tu temu često je pitao: »Zašto, Bože, tako? zašto baš meni tako?« U bogatom i raznovrsnom umjetničkom opusu ima i djela s kršćanskom vjerskom tematikom, tako je, npr., u znak zahvalnosti prema časnim sestrama družbe Služavki Malog Isusa u Solinu izradio oltarnu fresko sliku s likom arkanđela Rafaela i mladog Tobije; izradio je u ulju portrete pape Pavla VI. i nadbiskupa Franića, itd.

Na civilnom sprovodu u rodnom mjestu Rogoznici, uz brojne prijatelje i poštovatelje pokojnog umjetnika, bilo je i nekoliko svećenika. Nad otvorenim grobom od svoga suradnika i prijatelja kanio se oprostiti akademik i književnik Jure Kaštelan, također bivši sjemeništarac splitske biskupije, ali od uzbuđenja to nije uspio. Vrlo je dojmljiv trenutak bio kada su udruženi zborovi »Vokalisti Salone« i »Oktet DC« izveli, a prema želji samog pokojnika, skladbu Ljube Stipišića, pokojnikova prijatelja, »Dalmatino, povišću pritrujena«.

Joko Knežević značajno je ime naše likovne umjetnosti, angažirani javni (politički) djelatnik, otvoreni sugovornik, čovjek bogatog životnog iskustva kojega život nije štedio teškim udarcima. Što je bio bogatiji životnim iskustvom, to je češće meditirao nad svojim životnim putem i opredjeljenjem. Pod konac života svećenik ga je češće pohađao, a svoj je pokop drugačije zamišljao. Mi kršćani znamo i vjerujemo da Gospodin ne prezire niti jedan znak, pa i onaj najmanji, iskrenog i prijateljskog približavanja, bio on i u posljednji čas. Utješna je ona Kristova s križa: »Još danas...«

Petar Zdravko Blajić

Knjige

ISUSOVCI I HRVATSKI NAROD

Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod II. Kolegiji dubrovački, riječki, varaždinski i požeški. Izdao Filozofsko-teološki institut D. I. Zagreb 1987. Uredilo Uredničko vijeće. Glavni urednik Mijo Korade. Strana 739.

Prije desetak godina objavljen je prvi dio povijesti isusovačkoga djelovanja u hrvatskom narodu, a sad smo eto dobili i drugi dio u kojem je opisan život i rad isusovaca u četiri kolegija, u Dubrovniku, Rijeci, Varaždinu i Požegi. I ova druga knjiga tehnički je dobro opremljena, fini papir, čvrsta slova, mnoštvo slika na glatkom-papiru. Za pisanje ovog djela iskorišteni su mnogobrojni podaci iz raznih crkvenih i državnih arhiva te iz literature. Pokojni isusovac povjesničar Vanino obavio je lavlji dio posla, ali i njegovi nasljednici uložili su mnogo truda provjeravajući i dopunjujući pojedine podatke. Knjiga je pisana na znanstvenoj visini, ali lakim i zanimljivim stilom, te je može svatko čitati kao zanimljiv roman.

U knjizi je opisan u prvome redu rad isusovaca kao misionara, nastavnika u školama, propovjednika, ispovjednika. No usput opisane su i političke, socijalne i gospodarske prilike u Hrvatskoj tijekom XVII. i XVIII. stoljeća. Tu se nalaze podaci kojih inače nema ni u jednoj drugoj hrvatskoj povijesnoj monografiji.

Djelovanje *Dubrovačkoga* kolegija opisano je od strane 3—128. Stanje misije i rezidencije prikazano je za razdoblje od 1604—1639. Osnivač kolegija bio je Marin Gundulić. Dubrovačka Republika 1642. moli Družbu Isusovu da joj se pošalje korizmeni propovjednik koji je doista poslan, i s kojim su Dubrovčani bili vrlo zadovoljni. 1648. Republika vruće moli Družbu da joj se pošalju četiri oca isusovca da budu učitelji i uzgajatelji dubrovačke mladeži jer su isusovci u svijetu inače poznati po valjanom uzgoju i obuci. Škola je otvorena tek 1684, a imala je tri tečaja i tri nastavnika. U školi se predavala filozofija, moralna teologija i, kratko vrijeme, matematika. Đaci su često priređivali akademije za dubrovačke građane. Bilo je slučajeva lošeg ponašanja, pa je uprava škole imala teškoća ne samo s učenicima nego i njihovim roditeljima. Isusovačka crkva sv. Ignacija u Dubrovniku gradila se 25 godina (1699—1724) prema nacrtu čuvenoga arhitekta Andrije Pozzo. Neke fresko-slike izradio je Sicilijanac Gaetan Garzia. Crkva je imala nekoliko velikih dobročinitelja. Isusovci su u Dubrovniku imali duhovne vježbe ne samo za svoje đake nego i za druge vjernike, štoviše, sagradili su dom za duhovne vježbe.

Dubrovački su isusovci podržavali dobre veze s tamošnjim nadbiskupom. »Odnosi između kolegija i Republike bili su prijateljski, utemeljeni na međusobnom poštovanju. Kolegij je znao koliko mu vrijedi zaštita i pomoć Republike, a Republika je cijenila trud i skrb što ga je kolegij ulagao za dobro svih staleža. Rijetko bi se na vedro obzorje navukli oblaci nesuglasica, kao npr. zbog Rogačićeve ostavštine, pa nekoliko puta zbog crkvenog imuniteta (azila) kojega se isusovci nisu mogli odreći pod prijetnjom crkvene kazne (str. 109—110).« »Isusovci su svojim vezama u Rimu znali učiniti Republici znatnih usluga (str. 112).«

Knez i vijećnici Dubrovačke Republike naređuju isusovcima da drže misije diljem njihove države g. 1683. Međutim, kolegij je slao svoje misionare ne samo na područje Republike

nego i po raznim krajevima Dalmacije i Hercegovine. Misionari su se posebno trudili da pomire posvađene osobe.

Riječki kolegij opisan je na str. 131—321, dakle dosta opširno. Za njegov osnutak ima zasluga Belgijanac isusovac o. Bartol Viller, nekadašnji austrijski provincijal i ujedno dugogodišnji ispovjednik nadvojvode, kasnijega kralja Ferdinanda II. G. 1623. uprava riječke općine poduzima korake da bi isusovci preuzeli nastavu u tamošnjoj školi. 1627. dolaze Isusovci u Rijeku gdje dobivaju od gradske općine crkvu sv. Roka i kuću za stanovanje. Iste godine otvorena je njihova gimnazija za 150 đaka. Osim nastave u školi isusovci su u svojoj i drugim crkvama propovijedali, držali kršćanski nauk (katehizirali), ispovijedali, pomirivali posvađene, posebno rastavljene obitelji. Osnovna je Marijina kongregacija radi unapređenja duhovnosti. U rezidenciji se živjelo jako siromašno. Nije bilo dosta sredstava za uzdržavanje osoblja, kuće i crkve. Mala riječka rezidencija ima 1630. 2 oca svećenika, 2 magistra i jednoga brata pomoćnika. Kao potrebnu pomoć za uzdržavanje riječkog kolegija 1630. grofica Uršula Thonhausen iz Beča poklanja mu posjed Kastav i 10.000 forinti. Zbog toga posjeda imali su isusovci dugu i tužnu parnicu s riječkom općinom.

Kad je 1698. isusovac magister Juraj Sajić Samoborac započeo nastavničku službu u riječkoj gimnaziji, nevješt talijanskom jeziku, započela je raspra za talijanski nastavni jezik protiv hrvatskoga. Zagovornici talijanskoga jezika isticali su razloge: gradska uprava, sud i trgovci u Rijeci služe se talijanskim jezikom, koji je već godinama u upotrebi u riječkoj školi, pa se isusovci moraju prilagoditi tima i takvim prilikama, da ne dođu u sukob s gradskom upravom i vodećim slojem građana. Međutim, hrvatskim se jezikom propovijeda svake nedjelje i blagdana u riječkim crkvama, pa tako i taj jezik ima svoju čast i štovanje.

Školsko kazalište u Rijeci imalo je priredbe više puta u godini s motivima iz crkvene i opće povijesti te iz mitologije. Brašćina sv. Križa ili Bratovština Muke i Smrti Isusove osnovana je u Rijeci 1656. Službeni je jezik bio hrvtski. Ova bratovština ima zasluga da je u Rijeci i okolici poraslo štovanje muke i smrti Spasiteljeve. Gradska je općina dala zemljište za Kalvariju. G. 1631. osnovana je u Rijeci Građanska Marijina kongregacija od Sedam žalosti za obnovu vjerskog života u gradu i okolici. Nacrti za novi isusovački kolegij i crkvu sv. Vida u Rijeci izrađen je i odobren već 1636, 1638. blagoslovljen je temeljni kamen, a crkvena zgrada sv. Vida dovršena je istom 1725. Kasnijih godina izvršeno je unutrašnje uređenje (oltari, propovjedaonica i dr.). 1646. grofica Uršula Thonhausen poklonila je riječkom kolegiju 30.000 rajnskih forinti za osnutak i uzdržavanje seminara — internata sv. Ignacija da se tako omogući školovanje siromašnih đaka. Redovnički su se poglavari mnogo brinuli da isusovačka crkva u Rijeci ima propovjednike i ispovjednike, vješte hrvatskom jeziku. Isusovačke gospoštije (kašteli) Kastav, Mošćenice i Veprinac zadavale su kolegiju mnogo teškoća: podložnici su se pozivali na stare povlastice, nisu prihvaćali kmetske obaveze, pa je vladar propisao urbar, podložnici su digli bunu koju je vojska ugušila.

Varaždinski kolegij (str. 325—500) započinje radom 1632. pod upravom superiora Petra Ljubića, Hrvata iz Slovačke, koji se mnogo trudio oko dolaska isusovaca u Varaždin. Njih je već 1628. pozvala gradska općina u Varaždinu, ali je bilo dosta i onih koji su se protivili njihovu dolasku. Izgradnju kolegija pomogli su dobročinitelji: Ana Margareta gorfica Thonhausen darovala je oko 50.000 rajnskih forinti, Ana Marija Lobkowitz, grofica, rođ. Sternberg osnovala je za kolegij fundaciju od 40.000 rajnskih forinti, Pavao Loghmagi 20.000

forinti. Varaždinska gradska općina predala je isusovcima gradsku župu s crkvom, školom i svim pripadnostima, pa su tako oni isprva vršili ovdje župničku službu, propovijedali i ispovijedali. Kralj Ferdinand II. darovao je varaždinskim isusovcima imanje Apatovac kod Križevaca, nekoć posjed redovnika Sv. Groba u Glogovnici (kasnije zagrebačke biskupije i napokon križavačke pukovnije u Vojnoj krajini). Apatovac je donosio godišnji prihod u vrijednosti od 160 forinti. Graničari (krajišnici) iz susjednoga sela Oseka često su uznemirivali i pljačkali isusovačke podložnike u Apatovcu.

Isusovci su u Varaždinu stanovali najprije u poklonjenoj kući Stjepana Zgrabijaša, a 1635. kupili su kuću od Petra Riđanca, gradskoga suca, na mjestu gdje je kasnije sagrađena zrada kolegija. Gradnja je započela 1656, gradilo se više godina, a kad je 1665. zgrada bila dovršena, izgorjela je u katastrofalnom požaru koji je uništio veći dio varaždinskih kuća. Nova zgrada kolegija gradila se i opet više godina, a dovršena je 1690.

Gimnazijska zgrada sagrađena je 1637. darom grofa Gašpara Draškovića. Tijekom vremena više je puta popravljana. Nastava u gimnaziji započela je 1636. za 250 đaka. U XVII. stoljeću gimnazija je imala tri profesora, pa je svaki predavao u dva razreda. Ivan Zakmardi osnovao je u Varaždinu konvikt Ksaverianum za školovanje siromašnih đaka. Tome konviktu poklonio je 1659. manju, a 1661. veću kuću i opskrbio ga životnim namirnicama. Njemu su se pridružili i drugi dobročinitelji. Isusovačko đačko kazalište proslavilo se s mnogo uspjelih predstava (igrokaza). Đačka Marijina kongregacija (1644—1785) podržavala je duhovnost kod mladeži. Posebno je djelovala Građanska Marijina kongregacija. Bratovština Muke i Smrti Isusove imala je velik broj članova u gradu i okolici. Isusovci svećenici propovijedali su u svojoj kapeli, kasnije crkvi, zatim svake nedjelje i blagdana u župskoj crkvi, a povremeno i drugdje. Propovijedalo se hrvatski i njemački zbog krajiške vojne posade u gradu.

Veliku isusovačku crkvu Marijina Uznesenja u Varaždinu, sagradio je junački i pobožni dobročinitelj grof Gašpar Drašković. Temelji su se počeli kopati 1642. Crkva je stradala od požara oko 1650, obnovljena je 1653, a posvećena je 1656. 1665. za velikoga požara u Varaždinu, uz druge isusovačke zgrade, uništena je i crkva. Poslije toga crkva se postepeno obnavljala do 1676. Sat je postavljen na toranj 1679. Kripta je sagrađena 1659, a galerija prije toga.

Požeški kolegij (str. 503—691) je isprva samo misija, 1700. postaje rezidencija, a tek 1711. pravi kolegij. Isusovci su došli u Požegu 1698, nastanili su se najprije u zgradi kod gradskih Kamenitih vrata, doskora su kupili zemljište kraj crkve sv. Lovre i na njemu sagradili skromnu jednokatnu kuću. 1700. kralj Leopold poklonio je požeškim isusovcima gospoštiju Kutjevo s 33 kmetska ili urbarska sela, djelomično nekada posjed kutjevačke cistercitske opatije, s obvezom da prihodima gospoštije uzdržavaju gimnaziju u Požegi.

Isusovačka gimnazija u Požegi započela je rad u jeseni 1698. s 30 učenika. Isusovci su se od početka bavili i duhovnom pastvom, pa su tako pokrstili dva muslimana, koji su valjda ostali u Požegi nakon povlačenja turske vojske, preveli u katoličanstvo nekoliko doseljenih protestanata. 1704. zavladao je u Požegi i okolici strah od razbojnika i buntovnika u Madžarskoj, pa su isusovci umirivali i hrabrili narod. U isto vrijeme gradi se i uređuje u Kutjevu crkva i marof za potrebe gospoštijskoga gospodarstva. Međutim, prihodi su gospoštije slabi. »Ne priznaje se tu ni gospodar, ni sud, ni sudac. Svakome je sudac njegova toljaga, puška, mač (str. 523).« U takvim prilikama zagrebački biskup Martin Brajković dolazi u Požegu gdje je u obnovljenoj crkvi sv.

Lovre blagoslovio četiri oltara, a za postavljanje novoga glavnoga oltara darivao je 100 forinti. 1707. biskup je blagoslovio novu isusovačku rezidenciju u Požegi, a u Kutjevu pohodio njihovu crkvu, lijepu, čistu i urednu. Iste godine u požeškoj isusovačkoj rezidenciji instaliran je Petar Keglević za požeškog župana u nazočnosti đakovačkoga biskupa J. Patačića, kaptolskog prepošta F. Vernića, velikaša i plemstva. Požeški isusovac o. Rovis uspješno je izliječio bolesnoga biskupa Patačića i druge bolesnike. 1708. vojska se zadržavala u okolici Požege na veliku štetu seljaka, pa su isusovci gostili hranom časnike da štetu spriječe. 1709. daje požeška gradska općina na dar isusovcima zemljište južno od rezidencije sve do puta prema kapeli s. Vida.

Odnosi isusovaca prema požeškim franjevcima nisu prvih godina bili dobri. Međutim, 1711. franjevci sudjeluju na svečanostima u crkvi sv. Lovre, a poslije toga surađuju i u gospodarskim poslovima.

Požeški isusovci nisu isprva imali braće laika. Prvi je zabilježen 1712, a kasnije i više njih (ekonom, krojač, ljekarnik).

Školska se nastava u požeškoj gimnaziji postepeno proširivala. 1725. otvoren je peti razred s 20 đaka, a 1726. najviši razred tj. petorika. Zbog toga bilo je potrebno sagraditi novu gimnazijsku zgradu 1726—1727. Tri su profesora obučavala u svih šest razreda. Kad je 1756. osnovana u Požegi pučka ili trivijalna škola, pod nadzorom isusovaca, učenici ove škole postaju osposobljeni za prijelaz u prvi gimnazijski razred. Kolegij se brinuo za prehranu siromašnih đaka (12—24), kućni krojač krpao im je besplatno odijela. Nastojalo se spriječiti da siromašni đaci prose po kućama.

Bilo je i đaka lošega ponašanja koji su bili isključeni iz škole. Sukobe i tučnjavu između đaka i građana odn. šegrta i kalfi smirivala je vojska. Većina se đaka isticala znanjem, a neki su se od njih odlikovali u životu kao zaslužni rodoljubi (Matija Reljković, Ant. Ivanošić, Franjo Sebastijanović itd). Na školskim priredbama uspješno su nastupali deklamatori, pjesnici, pjevači i glazbenici u orkestru. Đaci glazbenici priređivali su koncerte također u gradu Požegi i u okolici.

G. 1754. zagrebadki je biskup osnovao u Požegi sjemenište da bi tako dobio svećenike koji bi u Slavoniji na župama zamijenili bivše župnike franjevce. Sjemenište se uzdržavalo crkvenom desetinom koja je u Požegi imala skladište. Sjemeništarci su pohađali isusovačku gimnaziju, a od 1761. isusovačku požešku Akademiju za studij filozofije i moralne teologije.

Od 1715—1770. požeški su đaci odigrali veći broj kazališnih predstava s biblijskim i inače povijesnim sadržajem i to na hrvatskom jeziku. 1763. u čast đakovačkom biskupu Josipu Antunu Čolniću odigrana je predstava »Sjedinjenje Hrvatske s Ugarskom« u režiji o. Stjepana Krušeca. Kazališnim predstavama u kolegiju prisustvovali su plemići i građani iz Požege i okolice.

Požeški su isusovci revno propovijedali i ispovijedali u svojoj i drugim crkvama, obilazili bolesnike da ih tješe na samrti, katehizirali djecu i odrasle, pohađali utamničene, osuđene na smrt pomirivali s Bogom. U okolnim župama držali su misije i analfabetske tečajeve pomoću jednostavnoga priručnika tzv. Abecevice. Tjelovska procesija prolazila je trgom i nekim ulicama uz romon zvona, pjevanje i kazivanje pjesama, radosnu pucnjavu pušaka te grmljavinu topova i mužara. Sve se to radosno dojmilo naroda koji je još pamtio tešku tursku vladavinu.

Pod utjecajem isusovaca, propovjednika, vjernici su osobito štovali svece: Ignacija, Franju Ksaverskoga i Alojzija uzdajući se u njihovu pomoć i zagovor, a posebno Muku i Smrt Isusovu.

Đačka Marijina kongregacija, osnovana 1726, poticala je mladež na duhovan krepostan život, na marljivost i urednost.

Požeški isusovci, pisci, pisali su nabožne knjige i širili u narodu. Za njihova vremena ustanovljeno je u okolici nekoliko osnovnih škola, koje su nakon ukinuća njihova reda 1773. nestale! Solidno uređivanje crkve sv. Lovre započelo je 1713. Oltarna slika sv. Lovre nabavljena je 1718, tabernakul 1737. i 1747. oltarna ograda 1755, propovjedaonica 1759, orgulje na koru 1740, 1765. sagrađen je toranj i kupljena 2 zvona, 1755. iskopana je kripta. Loretska kapela sagrađena je 1726.

Josip Buturac

SVIBANJSKO ŠTIVO

U Zadru je prošle godine izašao zbornik *Dalmacija u narodnom preporodu 1835—1848.* U njemu su na oko 400 stranica tiskani radovi tridesetorice pisaca i bibliografski izbor radova o hrvatskom narodnom preporodu u toj pokrajini. Prilozi su različite vrijednosti i dotiču se različnih političkih, gospodarskih i kulturnih pojava i zbivanja u ranoj preporodnoj fazi. Zbornik je s nekoliko dosadašnjih o preporodnoj problematici (*Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri* 1969; *Zadarska revija,* 1961, br. 4—5, *Radovi Instituta JAZU u Zadru,* 1961, VIII; *Dalmacija 1870,* Zadar, 1972; *Hrvatski narodni preporod u Splitu,* 1984) dio našega sve boljeg poznavanja bitnih problema i procesa hrvatskoga 19. stoljeća. Zborniku je urednik Nikola Ivanišin.

Izašao je i 20. broj *Radova* Zavoda za hrvatsku povijest (Zagreb 1987, str. 318), koje uređuje Josip Lučić. Na uvodnom je mjestu rasprava Miroslava Brandta *Gnostički odnos prema dualizmu.* Članak Dragutina Pavličevića *Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća* mogao bi naći čitatelja i izvan profesionalnoga kruga. Tu je i kraći tekst Dubravka Lovrenovića *Jelena Nelipčić, splitska vojvotkinja i bosanska kraljica* (žena Hrvoja Vukčića Hrvatinića i kralja Ostoje). Zanimljiv je tekst u rubrici Građa: Ivan Očak i Petar Strčić, *Pisma Ante Cilige glavnom uredniku »Nove Evrope« Milanu Ćurčinu (1936—1940),* kako radi naslovnika tako i zbog vremena u kojemu su pisana. Najposlije tu je bibliografija povjesničarke Mirjane Gross i nekrolog Ferdinandu Hauptmannu (1919—1987), hrvatskom i austrijskom povjesničaru, sinu povjesničara Ljudmila, i piscu knjige *Rijeka od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe (1951), Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848,* I—II (1975), *Die oesterreichisch-ungarische Herrschaft in Bosnien und der Herzegovina 1878—1918* (1983).

Duje Rendić-Miočević, arheolog (Split, 1916), pod naslovom *Carmina epigraphica* (Split, 1987, str. 304) skupio je te uvodom i komentarom popratio zbirku od osamdesetak antičkih, grčkih i latinskih, epigrafa, značajem najčešće nadgrobnih epigrama s područja rimske provincije Dalmacije. Nikada se nije bilo uzalud zaustaviti, zamisliti nad sobom, nad isprazношću naših htijenja, propadljivošću naših djela i prolaznošću života. Ova jednostavna zbirka za to je dobar povod. Sa svojim poganskim (Zdravo! Uživaj život dok suđeni danak ti dođe, LXXX; dan kad ugrabi mračni s tijelom i ime njeno!, XII; Kamen stoji sad sam, i ime, nikakav trag, L) i kršćanskim (Svemoćan Bog, što život ti dade i sada uze/s blagošću neka te primi i čuva do uskrsnuća, LXVIII) stihovima. Njima se nadahnuo i pokojni arheolog don Frane Bulić za natpis na svome sarkofagu (usp. LXXXII).

Uz Rendićevu zbirku splitski Književni krug izdao je *Studije i članke o religijama i kultovima antičkog svijeta* (Split 1987, str. 321) arheologa Branimira Gabričevića (Podgora kraj Makarske, 1915). Kako u bilješci kaže Željko Rapanić, knjiga je »većim dijelom izbor iz njegova dugogodišnjeg znanstvenog opusa, dok je nekoliko radova napisano upravo za ovu prili-

ku«. »Sedamnaest studija i članaka — nastavlja on — (...) povezani su s našim prostorima, prvenstveno uz Dalmaciju. Neki su među njima prave male sinteze, kojih inače nedostaje (...), a koje pridonose potpunijem i temeljitijem poznavanju antičke duhovne kulture (...:)« Dijelovi su: Sunce kao ishodište religijskog poimanja svijeta; Kult ostataka prinesene žrtve; Religija i kult boga Dioniza; Mithras — perzijsko božanstvo koje ubija bika; Nadgrobni kult; Iskazivanje božanskog kulta carevoj osobi; Kršćanstvo.

The Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times (ur. Bariša Krekić; University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1987, str. 232) jest knjiga koja pod monografskim naslovom ne krije cjelovitu sintezu nego pojedinačne preglede vlastitih ili tuđih rezultata. Izričaj Istočna Europa plod je moderne podjele svijeta, a meni se čini opravdanijom stara podjela (neameričkoga podrijetla) koja je Istok, doduše, protezala na europske dijelove, ali na one pod nekadašnjom bizantsko-pravoslavnim ili muslimanskim utjecajem. Ne vidim u tom okviru katolički Krakov, korvinijanski Budim, mediteranski Dubrovnik ili dalmatinske gradove pod mletačkom vlašću. Pa ipak oni su u ovoj knjizi istočnoeuropski gradovi! Da ih je teško pratiti u zadanom okviru, vidi se na mjestima u samoj knjizi gdje se iznenada pojavi središnja Europa. Prilozi: Henrik Birnbaum, Kijev, Novogorod, Moskva: tri inačice gradskog društva na istočnoslavenskom području; Paul W. Knoll, Gradski razvitak srednjovjekovne Poljske s osobitim obzirom na Krakow; Marianna D. Birnbaum, Budim između Tatara i Turaka; Sima Ćirkovi, Neostvarena autonomija: gradsko društvo u Srbiji i Bosni (pisac se pozabavio gradovima u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni, dotaknuo Dubrovnik, i onda završio svoj tekst kako bi danas moglo biti zanimljivo naći »takvu raznolikost tipova i različnost stupnja gradske autonomije u jednoj državi, kao u srpskom kraljevstvu Nemanjića«; valjda je pri tome nešto previdio, ali, eto, takva rečenica ode u svijet!); Bariša Krekić, Razvijena autonomija: patricijat u Dubrovniku i dalmatinskim gradovima.

T. M.

FRANJO JULIJE FRAS »TOPOGRAFIJA KARLOVAČKE VOJNE KRAJINE«

Izdala Biblioteka »Ličke župe« u Gospiću 1988, u prijevodu prof. Zlate Derossi

Evo što o značajnom prvencu gospićke Biblioteke »Ličke župe« napisa jedan od lektora ovog izdanja Anton Benvin: »Ako i nije u svemu nedostižan znalac; ako je više toga unio što do kraja i nije provjerio; ako mu niz povijesnih navoda i ne stoji; unatoč tomu Topografija je međaš i klasik. U njoj imamo ono što joj naslov prvenstveno kazuje: uredan, pregledan i pouzdan cjelovit mjestopis Karlovačke vojne krajine kako se nudila oku posjetilaca tridesetih godina prošlog stoljeća. Malo je pisanih djela u kojima bi područje današnje Like i Krbave, Gacke, Ogulinskoga kraja, Korduna i Žumberka, Senja i Velebitskog Podgorja bilo snimljeno i predočeno tako egzemplarno. Topografija ima nešto od enciklopedijskog zbornika: kao u višeslojnu rudniku u njoj će do blaga za kojim traga doći i povjesničar i etnograf i geograf i domoljub i arheolog i speleolog, kao i istraživač vojnih, političkih, prosvjetnih, crkvenih i prirodnih pojava ovoga tla. Topografija je nabit a pregledan repetitorij gdje je na jednom mjestu sabrana i metodički razvrstana mnogolika građa, koja se inače nalazi razasuta diljem domovine i srednje Evrope, ako nije dijelom već netragom nestala. Dosta je pomisliti koliko je toga zameo i dotukao bič II. svjetskog rata (1941—1945) koji je malo gdje bjesnio kao ovuda, u oblasti neggdašnjih krajišnika. Frasu ide priznanje što se, premda sin drugih krajeva, latio posla koji je uzalud čekao da ga se primi netko od domaćih ljudi.« Treba li još što dodati ovim riječima istaknutoga znalca Antuna Benvina s kojima će se složiti sigurno svi naši historiografi i znanstveni radnici, koji su i do sada visoko cijenili Frasovu »Topografiju i njeno značenje u okvirima naše povijesti i historiografije?! Dodali bismo tek nekoliko riječi ovom izuzetno hvale vrijednom podvigu učinjenom u malom i po ocjenama mnogih provincijalnomu Gospiću, koji je, usprkos teškim materijalnim mogućnostima, imao snagu i dovoljno razuma da shvati značenje ovog djela. Ustraje li na putu kome je temeljac udaren ovim prvim cjelovitim hrvatskim izdanjem znamenite Frasove »Topografije«, mlada gospićka Biblioteka »Ličke župe«, izrasla iz nedavnog istoimenoga godišnjaka, u pravcu je da nekadašnji gospićki »strafstation« (u kom je bilo i sijelo književnika i nedaleko od kog je proradila i naša prva tiskara koja je kulturni svijet zapanjila knjiškom produkcijom na domaćem hrvatskom jeziku već tridesetak godina nakon prvih Gutenbergovih izdanja u Mainzu tijekom 15. st.) da taj naš »fugium pacatorum« kulturno revitalizira i pred našom znanstvenom i kulturnom javnošću osvjedoči. Temelje vjeri da će Biblioteka »Ličke župe« koja, usput budi rečeno, djeluje u kraju u kom često nestane i kruha i vode, u svojoj nakani i uspjeti nalazimo u ovom sjajnom izboru potkrijepljenom doista znalačkim prijevodom kojim nam se uporni znalci iz Like prestaviše na Blagovijest u Gospiću 1988. godine. Preostaje nam još jedino da im čestitamo i da im poželimo uspjeh i da čitateljima skrenemo pozornost da knjigu mogu nabaviti u našoj knjižari na Kaptolu.

—ić

GLAZBENA ZRNCA IZ BOSNE

Napisala Zdenka Miletić. Izdala »Kršćanska sadašnjost«, Zagreb 1986. Džepni format, 298 stranica.

Autorica je Bosanka i razumljivo s mnogo ljubavi govori o svojoj Bosni. Diplomirala je crkvenu glazbu na KBF-u u Zagrebu. Putuje Bosnom i zapisuje narodni melos crkvenih napjeva i svjetovnih popijevki i to dokumentira notama. Notificirano je 55 tekstova. To sve nadopunjuje opisom narodne nošnje (npr. Kraljeva Sutjeska, str. 85—96) i narodnih običaja koji još uvijek postoje. Za bolje razumijevanje sadašnjosti autorica se osvrće na prošlost, na povijesne događaje, bliže i dalje u Bosni.

Ona svoja razmatranja počinje sa srednjom Bosnom, s trima starim franjevačkim samostanima (u Fojnici, Kreševu i u Sutjesci) koji neprekidno postoje od kraja srednjeg vijeka, tj. od Bosanskog Kraljevstva i koji su, dakle, preživjeli turski period (1463—1878).

Autorica govori o bosanskim samostanima i naseljima ovim redom: Fojnica, Kreševo, Olovo, Kraljeva Sutjeska, zatim Banja Luka (s Petričevcem), Travnik, Gučja Gora, Visoko, Zenica, Sarajevo, Šćit — Rama, Plehan, Tolisa, Tuzla, Maglaj, Vareš, Livno, Doboj itd. U ovoj recenziji najprije govorimo o nekoliko zanimljivosti s određenim nadopunama.

Zanimljivosti

1. Franjevci su bili u Bosni ne samo dušobrižnici nego i kulturno-prosvjetni radnici. Uz duhovnu bave se i svjetovnom glazbom, osnivaju i vode i pjevačka društva, npr. u Zenici (str. 129), u Tolisi (str. 195) itd. Nadopunjujem da su franjevci osnovali i prvu javnu školu u Bosni u Tolisi (1823).

2. Govori se o fra Matiji Divkoviću kao književniku (str. 226. i dr.).

Tu nadopunjujem da je fra Matija Divković otac bosanskohercegovačke književnosti na narodnom jeziku.

3. Na str. 177. i 185—186. govori se o tetoviranju kod bosanskih katolika. Nadodajem da je osnova u raznim kombinacijama kod tetoviranja bila križ, a to je ostavljalo neizbrisiv znak te bi se tako otežao otpad od katoličke vjere.

4. Na više mjesta govori se o Omer-paši Latasu (str. 106—107, 111, 155, i 248). Tu dodajem da je Omer-paša bio podrijetlom Srbin iz Like. Da bi moga imati više žena, prijeđe u Bosnu (Tursku) i primi islam. Kako je završio austrijsku vojnu školu, Porta mu odmah dade visoki položaj u vojsci i po njenom nalogu slomi pobunu muslimanskih begova u BiH sredinom 19. stoljeća.

5. Interesantan je napis o Tuzli pod naslovom »U gradu koji tone« (str. 209—215). Mjestimično se tlo spustilo i preko 5 m što je posljedica rudarstva i velike eksploatacije podzemne slane vode. U srednjem vijeku naselje se zvalo Soli, u turskom periodu dobiva naziv Tuzla (tur. tuz — sol). Uslijed slijeganja tla mnoge su zgrade napukle i morale su se porušiti. Na novoj lokaciji sagrađeni su novi blokovi višekatnica i solitera, a na prijašnjim mjestima nastale su zelene površine te danas to sve čini Tuzlu gradom nebodera, solitera i zelenila. Od navedenih posljedica stradala je i franjevačka crkva. Danas je sagrađena nova, a autorica je samo vidjela maketu nove crkve (str. 214). Krajem prošle godine osobno sam bio u toj velebnoj i asimetrično građenoj, u geometrijskim linijama, crkvi. Tuzla je i lječilišni centar (zapazio sam zgradu s natpisom »Slana banja«) i u knjizi se to spominje na str. 215.

6. Knjigu karakteriziraju i ekumenska obilježja, jer autorica govori i o muslimanima u krajevima koje opisuje. Govori i o muslimanskom melosu, džamijama, o tespihu i sakralnim melodijama.

Ezan

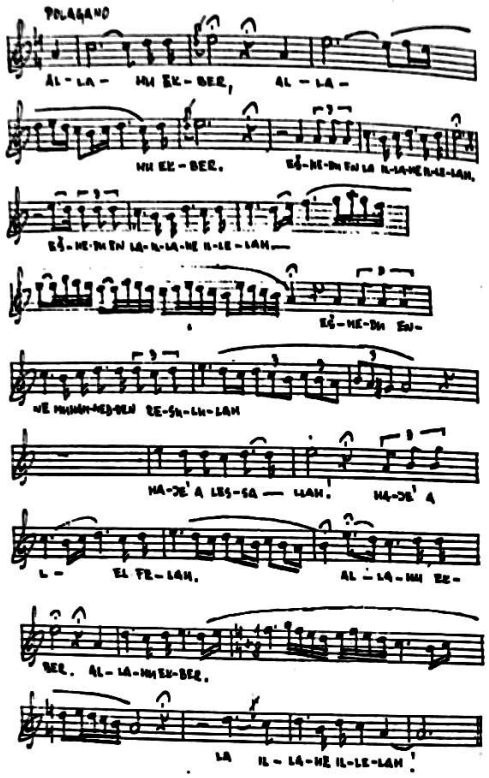

Arapski tekst s prijevodom

Allahu ekber. — Alah je najveći.
Ešhedu en la ilahe ille-llah. — Svjedočim da nema drugog boga osim Alaha.
Ešhedu enne Muhammeden resulu-ullah. — Svjedočim da je Muhamed Božji poslanik.
Hajje a lessa-llah. — Dođite na na namaz (molitvu).
Hajje a lel felah. — Dođite na spas.
Allahu ekber. — Alah je najveći.
La ilahe ille-llah. — Nema drugog boga osim Alaha.

Tespih — muslimanska molitvena krunica s 99 zrna, u tri dijela (po 33 molitvena zaziva: »Slava Bogu«, dakako u prijevodu, i po 33 zaziva »Hvala Bogu« i po 33 puta »Alah (Bog) je najveći«. Tako autorica nadopunjuje A. Škaljića: Turcizmi u sh — hs jeziku, Sarajevo 1973, str. 614, koji kaže da je tespih muslimanska brojanica, osnova je u arapskom, gdje znači: slaviti Alaha izgovaranjem pobožnih riječi.

Na kraju knjige dolaze poglavlja (str. 239—293) koja govore o pučkim popijevkma bosanskih muslimana. Među ostalima se govori i o ezanu (pozivu s minareta na molitvu, str. 259—260) notificirano s riječima u originalu i u prijevodu (vidi sliku). O ezenu vidi detaljnije: A. Škaljić. nav. djelo, str. 273—274.

Primjedbe

1. Autorica spominje Austro-Ugarsku, kada ona još nije postojala. Na str. 111. čitamo: »Omer-paša Latas (bjegunac iz austrougarske vojske, koji je u Banja Luci prešao na islam).« Ispravno bi trebalo reći: bjegunac iz austrijske vojske. Austro-Ugarska pravno nastaje tek 1867. (dualistička monarhija), prije toga postojala je »Carevina Austrija«.

2. Na str. 44. i 129. spominje se Teološki (katolički) fakultet u Sarajevu. Međutim, u Sarajevu postoji samo Visoka bogoslovna škola (kao što postoje u Splitu, Makarskoj, Đakovu i Rijeci). Teološki fakulteti u našoj zemlji postoje samo u Zagrebu i Ljubljani, samo oni, naime, mogu podjeljivati akademske naslove.

3. Na str. 111. stoji: »Turci početkom 16. st. osvojiše Banja Luku, koja postaje sjedištem sandžak-bega.« Trebalo je reći da Banja Luka s ekspanzijom Turskog Carstva na Zapad postaje sjedište paše (beglerbega), što je bila viša upravna ustanova od sandžaka. Kasnije se pašaluk iz Banja Luke preselio u Sarajevo, zatim u Travnik (vezirov grad) i najposlije u Sarajevo, gdje je bio do austrougarske okupacije (1878).

4. Često se spominje »turska okupacija BiH«. Ovaj termin nema opravdanja jer etnički Turci nisu vladali u BiH već vlada domaći autohtoni živalj »bosanskohercegovački muslimani«. Ovo stanovništvo je u većini prešlo na islam zadržavši svoja slavenska obilježja, što najbolje dokazuje da je u BiH turski jezik bio gotovo nepoznat. Turci ne ulaze nasilno u Bosnu. Oni ulaze na poziv domaćeg plemstva koje u međusobnim sukobima poziva Turke u pomoć. Turci dolaze, ali uvijek zadrže i dio Bosne za sebe. Bosanski kralj bio je vazal turskog sultana i plaćao mu danak. Kada je bosanski kralj Tomašević uskratio platiti danak, štoviše otjerao je sultanovog izaslanika (1463), turski sultan dođe s vojskom u Bosnu, ukine Bosansko Kraljevstvo, a kralja Tomaševića dade pogubiti. Stoga je za razdoblje od 1463. do 1878, bolje kazati »osmansko razdoblje« ili turska uprava (str. 155).

Za period 1878—1918. može se kazati »austrougarska okupacija« jer je »Austro-Ugarska zaposjela (okupirala) BiH nasilno ili uz primjenu oružane sile s velikim gubicima (bilo je skoro 1000 mrtvih; gubici na muslimanskoj strani nisu poznati). Na str. 111. čitamo: »Na strani okupacijske (austrougarske) vojske borio se i naš književnik Eugen Kumičić koji je te događaje opisao u pripovijesti 'Pod puškom'.«

5. Na str. 156. govori se kako su franjevci, da ne bi krajevi u bosanskoj Posavini ostali pusti, naseljavali živalj iz Hercegovine (Posušja) i Dalmacije (Vrgorac).

6. Na str. 210. stoji. »Nakon bečkog rata 1675. gotovo je nestalo katolika između Tuzle i Save.« Ispravljam: bečki rat počeo je 1683, kada su Turci doživjeli vojnu katastrofu kod Beča. Nakon toga dolazi do povlačenja Turaka iz Panonskog bazena jer su Austrijanci imali bolju ratnu tehniku od Turaka. Turci se povlače u Bosnu gdje zbog gorčine ratnog poraza vrše pritisak na katoličko stanovništvo. K tome treba spomenuti prodor Austrijanaca u Sarajevo (1697), uslijed čega je Sarajevo izgorjelo, što

je značilo katastrofu u Bosni.

7. Na str. 48. čitamo: »U Kreševu je bila stolica poglavara Bosanske crkve do 1404; Kreševo je bilo sijelo biskupa grčkog obreda« Autorica se poziva na fra Ignacija Strukića: Povjestničke crtice Kreševa, Sarajevo 1899. Za ovu tvrdnju nema nikakvog historijskog dokaza pa je mogla i izostati. Bilo bi opravdanije da je navedeno nekoliko historijskih činjenica iz srednjeg vijeka, npr. da bosanski kralj Tomaš »u svom kraljevskom gradu Kreševu« prima 1444. dubrovačke poslanike i Dubrovčanima potvrđuje prijašnje trgovačke povlastice u Bosni.

8. Na str. 54. piše da je na groblju u Kreševu pokopan Dragutin Lerman, rodom iz Sl. Požege. Trebalo je kazati da je bio u službi Belgijskog Konga. Kad se vratio iz Afrike, napušta svoju rodnu Požegu i preseljuje u Kreševo. Tu je radio na eksploataciji lokalnih ruda i time materijalno mnogo pomogao Kreševu gdje je umro 1918. (o Lermanu opširnije vidjeti moj članak u »Maruliću« 1, 1988. str. 128—130 u prikazu »Vjesnik Muzeja požeške kotline — 1986. br. 4—5).

9. Na istoj strani (54) knjige govori se o fra Grgi Martiću, te da je u samostanu (Kreševo) renovirana soba fra G. Martića, hrvatskog Homera. Trebalo je reći da je fra G. Martić bio poznata kulturnopolitička ličnost u predokupacijskom Sarajevu, da su ga poštivali svi bez obzira na razlike vjeroispovijesti. On je jedan od rijetkih koji je znao turski jezik pa su mu se obraćali svi u nevolji radi intervencija kod turskih vlasti i mnogima je pomogao. Njegov pjesnički rad nema naročite umjetničke vrijednosti.

10. Na str. 234. piše da se u franjevačkom samostanu u Livnu nalazi zbirka od oko 150 slika Livnjaka Gabrijela Jurkića (1886—1974). Nadopunjujem: G. Jurkić spada među prve slikare-pejsažiste BiH. U Kreševu ima 5 Jurkićevih slika: 2 u originalu i 3 u reprodukciji. Autorica je u poglavlju o Kreševu trebala kazati da u kreševskom samostanu ima desetak starih umjetničkih slika, od kojih su neke iz 18. st. To je izuzetna umjetnička vrijednost BiH. Autorica pobliže govori o slici »Sedam žalosti Majke Božje« ili »Sedmerostruki mač je probo njezino srce« (str. 55. i 60, bilj. 1). Trebalo je spomenuti sliku »Kreševska Bogorodica« — Venecija 1750 (Usp. »Marulić«, 1/1987, str. 94—98, u članku »Stari franj. samostani: Sutjeska, Fojnica i Kreševo — 1984«).

11. U knjizi je trebalo spomenuti da na pročelju crkve u Kreševu ima pet umjetničkih mozaik-slika od našeg umrlog suvremenog slikara Ive Dulčića (1915—1975). Navedene mozaik-slike Dulčić je završio godinu dana prije svoje smrti. No, iz knjige se ne vidi kada je autorica bila u Kreševu. Ako je bila prije 1974, razumljivo je da o njima ništa ne govori.

12. Slično vrijedi i za slike Đure Sedera u Kreševu koje su novijeg datuma od Dulčićevih mozaik-slika. Na str. 157. opisije se križni put u franj. crkvi u Plehanu. Njegova je specifičnost u tome da je svaka njegova postaja od drugog umjetnika. U popisu na drugom mjestu dolazi »Isus prima na se križ, ulje platno, rad ak. slikara Đ. Sedera«. Od istog slikara (Đ. Sedera) u Kreševu se nalaze dvije velike slike: u samostanu »Posljednja večera«, a u crkvi križni put kao kontinuirana izdužena zidna slika s izvjesnim osebujnostima.

13. Nedostatak knjige je to što nema nijednog indeksa (kazala). Trebalo je napraviti barem kazalo mjesta (naselja). Tako bi knjiga bila preglednija i pristupačnija. Imala bi bolju praktičnu primjenu. Listajući po knjizi, našao sam npr., da se Kreševo spominje na str. 90, 136, 155, i 226, te u poglavljima str. 48—68.

14. Knjiga obiluje turcizmima koji su i danas organski dio govora u BiH. Da ovi turcizmi budu razumljiviji a time knjiga pristupačnija čitaocima izvan BiH, na kraju većine poglavlja nalazi se tumač turcizma. Tako se i dogodilo da se neki turcizmi ponavljaju po nekoliko puta iza različitih poglavlja. Bilo bi, stoga, praktičnije da je samo jedan tumač turcizama na kraju knjige. Primjera radi spomenut ću samo nekoliko turcizama koji se češće ponavljaju:

abdest (str. 223, 255, 266); čardak (str. 153, 284), ćepenak (str. 140, 246); dženet (str. 168, 246, 274); ezan (str. 246, 255, 285); mašala (str. 135, 246); mušebak (str. 146, 255), tespih (str. 168, 223); turbe (str. 133, 246) itd.

Zaključak

Autorica je sistematizirala svoja razmatranja u 41 poglavlje (uključivši i Predgovor). Važniji lokaliteti imaju i po nekoliko poglavlja npr. o Fojnici, Kreševu i dr. Unatoč izvjesnim nedostacima, knjiga zaslužuje pažnju, pohvalu i preporuku. Osobita vrijednost knjige je to što donosi podatke s terene, iz prve ruke. Pisana je u formi putopisa s mnogo autobiografskih momenata. Naslovljena je kao »Glazbena zrnca iz Bosne«, ali bi se mogla nasloviti kao »Etnografski mozaik iz Bosne«. Naime, knjiga uz glazbu tretira i raznu drugu tematiku, npr. prošlost i sadašnjost Bosne. Registrira i nove promjene na društvenom, kulturnom i vjerskom području pod naletom moderne civilizacije, npr. str. 146 (Zenica).

Navedimo i to da autorica dolazi u izravan kontakt s muslimanima s kojima se poznaje još iz djetinjstva. Sjećanje na te prošle dane sada je progovorilo. Autorica nekoliko poglavlja posvećuje muslimanima (str. 239—293). Stoga ova knjiga i njima može biti zanimljiva.

Knjiga mi je osobito zanimljiva jer je u meni oživjela lijepe i ugodne doživljaje od prije 25 godina kada sam putovao Bosnom radi terenskih informacija za svoj diplomski rad »Kreševo« s kojim sam diplomirao zemljopis u Zagrebu (1968). Kreševu je autorica posvetila tri poglavlja (str. 48—68). Među ostalim, autorica opisuje i atraktivne prirodne ljepote. Bosna njima obiluje i u tome je na prvom mjestu u našoj zemlji. Onaj tko želi pobliže upoznati Bosnu, ili obnoviti sjećanja na njezinu glazbeno-etnografsku baštinu i prirodne ljepote, neka svakako pročita i ovu knjigu.

V. D.

KOPRIVNICA, GRAD I SPOMENICI

Zagreb, 1986.

Monografiju »Koprivnica, grad i spomenici« izdao je Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu i RO Centar za kulturu, OOUR Muzej grada Koprivnice. To je prva monografija u sklopu rada na »Umjetničkoj topografiji Hrvatske« o povijesno-umjetničkoj obradi gradova Hrvatske, koji su do sada, kako naglašava prof. dr. Milan Prelog u Predgovoru, bili zapostavljeni u odnosu na istraživanja razvoja gradskih naselja istočne jadranske obale. To je ujedno i »model prema kojem bi se moglo pristupati obradi pojedinih naselja«.

Uz Riječ urednika Ivanke Reberski i Predgovora dr. Milana Preloga, Monografija sadrži sljedeće tekstove: Dr. Dragutin Feletar: *Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti i sadašnjosti;*

Dr. Igor Karaman, *Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja Koprivnice i njegove regije;*

Mr. Milan Kruhek, *Tvrđava u Koprivnici — povijesni i tipološki razvoj;*

Dr. Marija Planić-Lončarić, *Izgradnja grada do sredine 19. stoljeća;*

Mr. Miljenka Fischer, *Razvoj grada od 18. stoljeća do danas;*

Dr. Diana Vukičević-Samardžija, *Sakralna arhitektura kasnog srednjeg*

vijeka u Koprivnici;

Dr. Marija Planić-Lončarić, *Odabrani primjeri graditeljskog nasljeđa Koprivnice;*

Mr. Miljenka Fischer, *Arhitektura Koprivnice u 20. stoljeću;*

Dr. Ivy Lentić-Kugli, *Inventar sakralnih spomenika i drugi predmeti slikarstva, kiparstva i umjetnog obrta u Koprivnici.*

Slijede sažeci radova na njemačkom jeziku te »Kronologija« sa člancima:

Dr. Milan Kruhek, *Povijest izgradnje koprivničke tvrđave;*

Dr. Ivy Lentić-Kugli, *Kronologija i građa za povijest sakralnih objekata u Koprivnici,* i

Dr. Dragutin Feletar, *Izbor važnijih izvora i literature o Koprivnici.*

Autor fotografija je Krešimir Tadić, a arhitektonske dokumentacije ing. arh. Marija Stepinac.

Monografija je rezultat rada ne samo istraživača s Odjela za povijest umjetnosti nego i većeg broja vanjskih suradnika te studenata arhitekture i povijesti umjetnosti Arhitektonskog i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Obilnu pomoć na sakupljanju materija pružili su i Muzej grada Koprivnice, Galerija Koprivnica te Općinska uprava za katastar i geodetske radove. »Širok uvid u obilasku sakralnih građevina, napose njihova inventara, pružili su predstavnici Crkve obiju vjera, pa im ovom prilikom želimo zahvaliti« piše u svojoj »Riječi« urednik Ivanka Reberski i nastavlja »zahvaljujemo također i svim onim susretljivim stanovnicima ovog lijepog grada koji su stručnjacima omogućili obavljanje zadataka.«

Prva svjetla u tami prošlosti Koprivnice datiraju iz 14. stoljeća i pokazuju da se tada može o Koprivnici govoriti kao o gradu, tj. o naselju u kojem je uspostavljena određena podjela rada koja ga izdvaja iz okoline. Jedno je povlastica slavonskog bana Mikca iz 1338. godine, po kojoj je varoš dobila prava vlastelinskog trgovišta a drugo je povelja kralja Ludovika I. iz 1356. godine po kojoj Koprivnica postaje slobodan kraljevski grad. Ban Mikac u svojoj Povelji obavezao je građane na podizanje drvenog obranbenog zida s drvenim tornjevima na dvojim gradskim vratima a herceg Stjepan (1353. godine) odobrava pravo korištenja neophodne drvene građe u obližnjim šumama Nadiranjem Turaka u prvoj polovici 16. stoljeća u hrvatske krajeve Koprivnica se pretvara u utvrđeno posadno naselje a od 1548. godine i sjedište koprivničke kapetanije, podvrgnute varaždinskom generalatu. Od nekadanje tvrđave danas je ostao samo dio istočnog bedema i istočni bastion te dio tvrđavnog jarka u izvornoj širini i dubini, a ostali dio srušen je u prošlom stoljeću. Tako najstarije zgrade potječu iz 17. stoljeća. To su gradska vijećnica, danas Muzej grada Koprivnice, franjevački samostan i crkva, te zgrada nekadanje oružane iz početka 18. stoljeća. (Župna crkva sv. Nikole izgrađena je krajem prošlog stoljeća nakon potresa 1880. godine koji je oštetio staru, sagrađenu sredinom 17. stoljeća od kada datira i župni dvor.) Današnje jezgro Koprivnice oblikuje se tijekom prošlog i početkom ovog stoljeća i bez interpolacija je iz našeg doba.

Od graditeljskog nasljeđa prikazano je 26 objekata. To su: nekadašnja gradska vijećnica (danas Muzej grada Koprivnice), oružana, šest sakralnih objekata (dvije katoličke crkve, pravoslavna crkva i tri kapelice), župni dvor, franjevački samostan te 16 pojedinačnih stanbenih, stanbeno-trgovačkih i gospodarskih zgrada. Za svaki objekt opisan je tlocrt, fasada, krovište stanje objekta, vrijeme gradnje i valorizacija uz grafičke prikaze i fotografije.

U pregledu sadržaja vidimo, da je opisan i inventar sakralnih spomenika, koji se nalazi u pojedinim crkvama počevši od oltara, propovijedaonica i klupa do slika, kipova, kaleža, pacifikala i dr. Za franjevačku crkvu autorica je koristila podatke P. Cvekana iz knjige »Tristo godina samostana i crkve u Koprivnici, 1675—1975. a za župnu crkvu sv. Nikole »Liber memorabilium« te crkve i vlastita istraživanja objavljena u radu »Zlatarstvo i zlatari Koprivnice« objavljenom u »Podravskom zborniku« 1983. godine. *Prije 17. stoljeća,* iz razdoblja gotike, sačuvan je drveni kip Majke Božje s Isusom u naručju, koji se nalazi na glavnom oltaru franjevačke crkve u Osijeku te zvono iz 1587. godine, iz župne crkve sv. Nikole, u kapeli u selu Sokolovac!

Monografija »Koprivnica, grad i spomenici« znanstveno je djelo (njezino izdavanje kao i istraživanja sufinancirala je i Republička zajednica za znanstveni rad SRH), ali je obrada materije jasna i pristupačna svakom čitatelju. Dakako, da je prvenstveno zanimljiva za Koprivničane, ali također i za sve ostale koji s Koprivnicom i nemaju neke veze. Zanimljiva je jer otvara oči, da se i u naoko jednostavnoj zgradi mogu uočiti osobitosti i vrijednosti koje inače ne zapažamo.

Knjiga je tiskana u »Koprivničkoj tiskari«, danas OOUR-u SOUR-a »PODRAVKE«, RO »Industrije hrane« (!), odnosno u samoj Koprivnici, koja uostalom ima dugogodišnju tiskarsku djelatnost (izdavačko poduzeće i tiskara Loborec-Vošicki između dva rata).

Oskar Piškorić

Vijesti

* * *

Kipar *Ante Starčević,* naš član i suradnik, izlagao je krajem prošle godine u muzeju »Mimara« (poklon K. Cigoja) a u veljači ove godine na »Trećem memorjalu I. Kerdića« (Muzejski prostor, Jezuitski trg, gdje je istodobno otvorena i izložba djela iz »Ermitaža«). »Vjesnik« i »Večernji list« posebno su spomenuli djela našeg suradnika, dok ga je autor izložbe *Bogdan Mesinger* u svom »Traktatu o medalji« pohvalio ističući njegov »Autoportret«. 8. IV. 1988. ta se izložba otvara u Beogradu, a zatim u Pečuhu u Madžarskoj.

* * *

9. IV. 1988. održan je u prostorijama DI na Fratrovcu u Zagrebu susret »Laici u svjetlu sinode biskupa« pod vodstvom biskupa dr. *Franje Komarice.* Između ostalih bilo je na programu i predavanje prof. *Radovana Grgeca* »Kršćanski vjernici i književnost«.

* * *

L'Osservatore Romano od 31. III. 1988. donosi članak *Francesca Licinija Galatija* o *Strindbergovoj* drami »Uskrs« (Nell' alveo della Redenzione la via della speranza e dell' amore).

* * *

Jacques Rollet objavio je knjigu »Kardinal *Ratzinger* i suvremena teologija« u izdavačkoj kući Cerf.

* * *

5. do. 8. IV. 1988. održan je skup prigodom 25. obljetnice osnutka *Instituta za crkvenu glazbu* KBF u Zagrebu.

Časopis »Notes et Documents«, br. 17—18/87, posvećen je 50. obljetnici objavljivanja *Maritainova* djela »Humanisme intégral«. Tu su članci *Carla Boa*, *Antonija Pavana*, *Marca Ivalda* itd.

U istom broju su i recenzije *Guittonove* knjige »Portrait de Marthe Robin« i knjige R. *Coste* »Le grand secret des Béatitudes«. U recenziji časopisa »Nova et vetera« ističe se srodnost Maritainovih i don *Sturzovih* stavova (autonomija vremenitih vrednota, društveni pluralizam, primat osobe, vrijednost demokracije i etika ekonomije). U časopisu je i članak *Ramona Sugranyesa de Francha* o povijesti laikata prigodom smrti *Vittorina Veronesea*.

* * *

»Veritas«, br. 4/88, donosi članak *Ljudevita Maračića* u povodu prikazivanja filma »Pod suncem Sotone« po romanu *Georgesa Bernanosa*.

* * *

»L' Osservatore Romano« od 26. III. 1988. donosi prikaz lika Mouchette u romanima *Georgesa Bernanosa* iz pera *Giuseppea Fasolija* (Alla riscoperta del linguaggio dimenticato dell' infanzia).

* * *

U mjesečniku katoličke mladeži »Mi«, kojemu je suizdavač naše Društvo, u br. 4/88, *Felix Višnjić* piše o knjizi dr. *Ivana Pavića* »Biblijska povijest spasenja«, koju je izdalo također HKD sv. Ćirila i Metoda-Društvo sv. Jeronima.

* * *

U Bazilici Srca Isusova u Zagrebu održale su 29. X. 1987. solistički koncert mezzosopranistica *Marija Klasić-Kajmar* i orguljašica *Hrvojka Mihanović*. Na programu su bila djela Jelića, Lukačića, Pergolesija, Monteverdija, Händela, Francka, Bizeta i Stradelle. U radio-emisiji »Sedam dana muzike« koncert je vrlo pohvalno ocijenjen.

* * *

»Drita«, br. 3—4/88, naš list na albanskom jeziku, donosi članak o *Giuseppeu Ungarettiju* (don Ndue Gjergji).

* * *

3. IV. 1988, na Uskrs, II. program talijanskog Radija emitirao je dramu *Georgesa Bernanosa* »Razgovori karmelićanki«.

* * *

Na talijanskoj televiziji prikazan je 3. i 4. IV. 1988. film »Dječak po imenu Isus« *(Un bambino di nome Gesù)*, u kojemu ulogu sv. Josipa igra *Bekim Fehmiu*.

* * *

André Frossard, poznati književnik i publicist kršćanskog usmjerenja primljen je u ožujku u Francusku akademiju. Kod nas je izašao prijevod njegove knjige »Bog postoji, ja sam ga susreo«, u kojoj opisuje svoje obraćenje.

* * *

»Oko« od 24. III. 1988. donosi *»Program društveno vrijednih knjiga* koje će se sufinancirati u 1988«. U programu se nalaze i knjige *TDKS-a*.

* * *

U Beogradu (»Filip Višnjić«) izašlo je djelo *G. K. Chestertona* »Tajna oca Brauna«.

* * *

Na talijanskoj televiziji priprema se serija »Zaručnici« prema romanu *Alessandra Manzonija*. Ulogu Getrude igrat će *Jenny Seagrove*, nama poznata iz TV-serije »Bogatašica«.

* * *

U »Vjesniku« od 6. III. 1988. *Matko Peić* u članku »Žene od boje i kista« piše o našoj dugogodišnjoj likovnoj suradnici *Zdenki Sertić*.

* * *

U časopisu »Nuova umanità« *Stefano Strazzabosco* piše o strujama u novoj talijanskoj literaturi (Appunti sulla letteratura contemporanea in Italia). Posebno se pozabavio nekim imenima *(Tabucchi, Lodoli, Celati)*.

* * *

»Esprit«, br. 3—4/88, donosi članak *Myriam Revault d' Allonnes* o nekim novim pogledima na Francusku revoluciju (En finir avec la Revolution).

* * *

»Osservatore Romano« od 24. II. 1988. objavljuje članak *Antonija Possentija* »L' Abbé Mugnier e *Marcel Proust*«.

* * *

Nedavno je u Münchenu objavljeno djelo »Paul Claudel auf deutschsprachigen Bühne *(Paul Claudel* na njemačkim pozornicama), o kojemu piše u listu »Die Furche« od 12. III. 1988. *C. H. Bachmann*.

* * *

»La Croix« od 17. II. 1988. donosi članak o pjesniku kršćanskog nadahnuća *Patriceu La Tour du Pinu* (La cathédrale inachevée) što ga je napisao *Bernard de Lanenec*.

»Etudes«, br. 2/88, donosi prikaz knjige *Jeana Guittona* »Le Christ de ma vie« iz pera *Renea Marlea*.

* * *

Benedetta Papasogli piše u listu »L' Osservatore Romano« od 7. II. 1988. o francuskoj literaturi u 20. stoljeću.

* * *

Hrvatsko narodno kazalište u Splitu organiziralo je 9. i 10. I. večeri glasovirskih koncerata. Kao solisti s orkestrom kazališta svirali su (vrlo) mladi pijanisti koji su u Splitu rođeni i u Splitu su započeli glazbene studije a već su postigli zapažene rezultate kod nas, a neki i izvan granica. Prve večeri dirigirao je *Ivo Lipanović* a svirali su *Vesna Podrug, Renata Hill* i *Dalibor Cikojević*. Druge večeri dirigirao je *Loris Voltolini* a svirali su *Olja Bučo, Iris Markoš* i *Nataša Dukan*. Neki od ovih mladih pijanista imali su prvi dodir s glazbom u crkvi, a s glasovirom kao instrumentom kod časnih sestara. (P. Z. B.)

* * *

Mladi pijanist iz Splita *Kemal Gekić*, koji sada živi i djeluje u Novom Sadu, održao je 7. ožujka u Hrvatskom narodnom kazalištu u Splitu koncert s naslovom »Večer klavirskih sonata«. Pred prepunim gledalištem *Gekić* je kao već vrlo afirmirani mladi pijanist bravurozno, a na mjestima i vrlo proživljeno svirao sonate Mozarta, Beethovena, Chopina i Prokofjeva. (P. Z. B.)

* * *

Društvo prijatelja kulturne baštine u Splitu i Društvo za zaštitu i unapređenje Marjana »Marjan« na Dan zaštite spomenika u Jugoslaviji 20. II. organizirali su u prostorijama Etnografskog muzeja izložbu »Stare crk-

vice na Marjanu«. Sve je fotografije i dijafilmove napravio zaljubljenik u Split i Marjan gosp. *Karlo Grenc*, rođen u Splitu ali po ocu Slovenac. Predavanje nakon otvorenja izložbe o starim crkvicama i eremitažima po Marjanu održao je prof. *Perislav Petrić*. (P. Z. B.)

* * *

Splitski književni krug izdao je početkom ove godine knjigu »Carmina epigraphica« akademika *dr. Duje Rendića Miočevića*. U knjizi su doneseni na grčkom i latinskom originalu i u hrvatskom prijevodu napisi na kamenim spomenicima koji su se sačuvali uglavnom uz našu obalu, a pjesnički su izrečeni. (P. Z. B.)

* * *

20. I. 1988. u zagrebačkom Arheološkom muzeju otvorena je izložba »Stoljeće Andautonije u Ščitarjevu« (kod Zagreba) uz sudjelovanje Muzeja »Turopolje« iz V. Gorice. Govorio je *M. Gorenc*. Andautonija je nastala u I. st. poslije Krista i bila je važan centar na rimskoj cesti Siscia — Celeia — Petovio. (D)
(D)

* * *

U siječnju 1988. u Zagrebu je održano XXII. jugoslavensko natjecanje muzičkih umjetnika i završilo koncertom u HGZ-u 29. I. uz sudjelovanje Zagrebačke filharmonije pod vodstvom *I. Gjadrova*. (D)

* * *

3. II. 1988. na tribini DI u Zagrebu govorio je *M. Špehar* o temi »Bog u djelima Miroslava Krleže« (D)

* * *

U Zagrebu je 13. II. 1988. vokalno-instrumentalna grupa *»Agape«* u dvorani kršćanske adventističke crkve (Prilaz JNA) priredila koncert duhovnih skladbi. (D)

* * *

U Zagrebu su 27. II. 1988. Slovenska filharmonija i Goranovci izveli u KD »Lisinski« Beethovenovu »Missu solemnis« pod vodstvom *M. Horvata*. (D)

* * *

U Zagrebu je Zagrebačka filharmonija 11. III. 1988. izvela u KD »Lisinski« pod vodstvom *M. Horvata* simfonijsku pjesmu »Moja domovina« od *B. Smetane* in memoraim *Lovri Matačiću*. (D)

* * *

U Zagrebu je 23. III. 1988. umro *Rudolf Matz* (rođ. 1901. u Zagrebu), umirovljeni prof. Muzičke akademije u Zagrebu, skladatelj. Odgojio je generacije violončelista. U Muz. akademiji 26. III. 1988. bila je njegova komemoracija. (D)

* * *

U zagrebačkoj Gradskoj knjižnici, 24. III. 1988, bila je riječ o novoizašloj knjizi (prijevodu) »Dnevnik Maksimilijana Vrhovca«. Govorili su *J. Kolanović, D. Pavličević* i *N. Stančić*. (D)

* * *

13-17. IV. 1988. održan je u Zadru prvi susret *Znanstveno-umjetničke kolonije mladih*. Kao predstavnik Katoličkog bogoslovnog fakulteta susretu je prisustvovao *Mario Soljačić*, bogoslov zadarske nadbiskupije i suradnik »Marulića«. Tom prilikom u svom je izlaganju govorio o suputništvu religije, znanosti i tehnološkog napretka danas.

* * *

U Zagrebu je 27. III. u 75. godini života umro član HKD-a dr. *Krešimir Mlač*.

Objavio je nekoliko knjiga proze i poezije, a Društvo mu je objavilo antologiju hrv. narodnih pjesama »Putnik Marijanski«. Bavio se i naučnim radom, naročito s područja hrvatske povijesti. 1972. objavila mu je »Matica hrvatska« antologiju »Zlatna knjiga hrvatske narodne lirike«. Napisao je i nekoliko pravnih priručnika. Prevodio je s engleskog, njemačkog i slovenskog jezika. Rodio se u Zagrebu 1913, gdje je 1939. doktorirao na Pravnom fakultetu.

* * *

21. IV. 1988. održana je u prostorijama HKD-a književna večer na kojoj je proslavljena 40. obljetnica književnog rada hrv. pjesnika *Zlatka Tomičića*, člana HKD-a. Nakon uvodne riječi upravitelja HKD-a *Radovana Grgeca* o svom životu i djelu govorio je sam slaljenik, a zatim su njegove pjesme recitirali dramski umjetnici *Vanja Drach* i *Zlatko Crnković*. O Tomičićevu stvaralaštvu govorili su književnici *Nedjeljko Mihanović, Boro Pavlović* i *Neven Jurica*.

* * *

28. IV. 1988. komemorirana je u HKD-u 60. obljetnica smrti *Stjepana Radića*. O Radiću je govorio ing. *Drago Stipac* a prigodne pjesme recitirao pjesnik *Joja Ricov*.

* * *

26. V. 1988. govorio je o životu i djelu *Georgesa Bernanosa* (prigodom 100. obljetnice njegova rođenja i 40. obljetnice njegove smrti) na Ćirilometodskoj tribini mr. *Svevlad Slamnig*, član i suradnik HKD-a.

* * *

Na Danima hvarskog kazališta početkom svibnja 1988. govorili su o značenju književno-jezične baštine *Marka Marulića, J. Bratulić, H. Heger, D. Šimundža, H. Mihanović* i dr.

ISPRAVAK

Ispričavamo se autorima zbog grešaka u br. 1/88. i u br. 2/88. revije »Marulić«. Na str. 130, redak 4. odozdor, tiskano je Suabo, a trebalo je stajati *Szabo*. Na str. 135, desni stupac, drugi redak odozgor, tiskano je (Lisienko), a trebalo je otisnuti *(Lisenko)*. Na str. 137, 16. redak odozdol, otisnuto je Savršeno je, a moralo je stajati *Svršeno je*.
U br. 2/88, na str. 255, na desnom stupcu, redak osmi odozgor, otisnuto je prešučuje, a moralo je biti *prešućuje*.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (58) 261
***Ante Jakšić:** Utjelovljenje 267
***Ana Gasselich:** Ako si 267
Mladen Jurčić: Preokret 268
***Tomislav Dorotić:** Mama Marija 273
V. Devide: Renga 274
k***Tomislav Maretić, Zvonimir Petrović i Vladimir Devide:** Renga 274
Vladimir Đurić: Liftboy Tunjo 277
***Mario Dabo:** Providenca zavjetrine 280
T. J. H. MAR: Sultajz 281
***Blago Vrankić:** Grmovi 282
Stanislav Sodan: Klaonica tišine 283
***Željko Voborski:** Pisma 284
***Pavao Despot:** Suza 284
***Tone Otočan:** Smokva usraj mora 284
Josif Brodski: Nadežda Mandeljštam 285
***Albert Pogačić:** Nigdar 289
Rajmund Kupareo: Ružno u umjetnosti 290
***Rajmund Kupareo:** Mijene vremena 293
Stanko Andrić: Životopis lupeža 294
***Blago Vrankić:** Zrenja 299
***Blago Vrankić:** Trag 300
Trpimir Macan: Odlazak s Neretve 301
***Mario Soljačić:** Rascvjetan 302
Stanislav Šodan: Svijetlilo je nadom 304
***T. J. H. MAR:** Domovina u crnom i bijelom 305
T. M.: U povodu 60. obljetnice smrti Vjekoslava Klaića 307
***Ante Kraljević:** Trilogija tijela 308
Bruno Bulić: Moj pohod Serenissimi dvadesetih godina 315
***Ranko Matasović:** Snoviđenje 316
Ivan Stattin: U spomen Krunoslavu Krstiću 321
***Ante Jakšić:** Kasno pokajanje 321
***Anita Pavić:** Pastir 322
Nikola Bićanić: Senjske žrtve u povodu minulih 50 godina 329
***Šimun Matija Vrsaljko:** Put u ništavilo 329
***Iva Čuvalo:** Podne 330
Milivoj Petrić: Narodnogospodarske misli Jurja Križanića 335
***Ante Jakšić:** Sutnja 336
***Joja Ricov:** Ometuzalio u haranju 336
***Joja Ricov:** Okovano srce 337
Mirko Petravić: »Elegantna pojava, ugodan glas i osobiti smisao za plastično predavanje« (razgovor s Reginom Čanić) 351
***Tomislav Antunović:** Sasvim je jasno 398

Mišljenja i reagiranja

J. I.: Laž kao književni podatak 352
Jakov Ivaštinović: Narodni život i književnost 355
Svevlad Slamnig: Pjesnici na Prokrustovoj postelji »Transcencencije . . . 359
Grgo Gamulin: U višem sloju identiteta 364
Ivan Bošković: Još jednom: Zašto Ivan Marko Lukačić? 371
Ivan Bošković: Duhovne skladbe Jakova Gotovca — post scriptum . . . 372
Stipe Vuković: Hrabrost i strah 373
Jakov Ivaštinović: Antologija koja to jest i nije 374

Mozaik

Mirko Petravić: Dvije raznorodne predstave 376
Gjuro Krasnov: Povijest hrvatskog numizmatičkog društva 378
Petar Zdravko Blajić: Joko Knežević — umjetnik bogatog životnog isku-
Petar Zdravko Blajić: stva 380

Knjige

Josip Buturac: Isusovci i hrvatski narod 381
T. M.: Svibanjsko štivo 385
-ić: Franjo Julije Fras »Topografija Karlovačke vojne krajine« 386
V. D.: Glazbena zrnca iz Bosne 387
Oskar Piškorić: Koprivnica, grad i spomenici 391

Vijesti

Iz domovine i svijeta 393

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkl odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora. — Cijena 1000 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju. — Cijena 1500 dinara.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. — Cijena 1500 dinara.

BONNET — GRGEC — VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.** — Cijena 1500 dinara.

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** — Cijena 1500 dinara.

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanju u Crkvi.— Cijena 1500 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. aĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.